

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXVIII-XXIX

**SZERKESZTI
SEBESTYÉN ÁRPÁD**

DEBRECEN 1990

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXVIII-XXIX

**SZERKESZTI
SEBESTYÉN ÁRPÁD**

DEBRECEN 1990

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
ÉVKÖNYVE

© Sebestyén Árpád, 1990

Megjelent a 7. Nemzetközi Finnugor Kongresszus tiszteletére

ISSN 0541-9298

Kossuth Lajos Tudományegyetem

A kiadásért felelős: Lipták András

Felelős szerkesztő: Sebestyén Árpád

Műszaki és technikai szerkesztő: Kálnási Árpád

Szedés számítógépes szövegszerkesztővel, az MSZ 5601-59 és az
MSZ 5602-55 szabvány szerint.

Példányszám 500. Terjedelem 22 A/5 ív. Sokszorosítás 90.2962.

TIT Sokszorosító Üzem, Budapest VIII., Bródy S. u. 16.

Felelős vezető: Nyíró András

Készült Debrecenben, 1990-ben

E l ő s z ó

Évkönyvünk formája ezúttal eltér a szokásostól. Ezt kettős ok magyarázza. Egyik az, hogy 1986-ban ünnepeltük Csúry Bálint születésének századik évfordulóját. Ez alkalomból 1986. február 21--22-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság közreműködésével előadói konferenciát szerveztünk. Támogatta rendezvényünket Hajdú-Bihar megye és Debrecen város tanácsa, a Debreceni Akadémiai Bizottság és a TIT megyei szervezete. Eredeti tervünk az volt, hogy a konferencia előadásából önálló kiadványt szerkesszünk. Miután ennek anyagi fedételeit nem sikerült megteremteni, évkönyvünk soros kötetének anyagába iktatjuk azokat az előadásokat, amelyek elkészültek. Két előadás megjelentetését a Magyar Nyelv vállalta (IMRE SAMU: Tájszótáraink a huszadik században, KISS JENŐ: Erővonalak az európai dialektológiában). Egy előadás -- a SZABÓ T. ATTILAÉ -- elmaradt: bár készült a részvételre, körülményei megakadályozták az utazásban. A konferenciához írt üdvözlő levelét közöljük. A Csúry évforduló előadásai adják kötetünk első tömbjét.

Fontos eseményekhez kapcsolódik kötetünk második része is. Hosszú, sok éves erőfeszítések után kerülhetett sor arra, hogy Szabó T. Attilát az egyetem díszdoktorainak sorába avassa. Az eseményre az egyetemi tanács 1986. október 29-i ülésén került sor. Az itt elhangzott beszédek közül közöljük az előterjesztés szövegét és az új díszdoktor köszönő beszédét. Fájdalmas kötelességnek téve eleget ide kapcsoljuk Szabó T. Attila tragikus hirtelenségű halálával kapcsolatos megemlékezésünket is.

Kötetünk harmadik részében a terjedelem szorításában közlünk még néhány tanulmányt és könyvismerttetést.

S. Á.

Csűry Bálint emlékezete

(Megemlékezés Csűry Bálint sírjánál, születésének 100.
évfordulóján)

Születésének századik évfordulóján Csűry Bálintra a magyar nyelvtudomány jeles kutatójára, a debreceni egyetem Bölcsészettudományi Karának egykori nagyhírű nyelvész professzorára emlékezünk ma itt, a sírjánál, élete indulására annak szomorú lezárulása színhelyén. Korai elvesztésén érzett fájdalmunk még ma is sajnó, tanítványinak hangja még ma is fátyolossá válik, ha mestereinkre emlékeznek. Megnyugvást is jelent azonban számunkra az, hogy élete teljes volt a szó igaz értelmében, hogy korai halála ellenére életének közösségi és egyéni mozzanatai lezárt, példás egységet alkotnak.

Munkásságának területei nem válnak külön egymástól. Gazdag életművére visszatekintve úgy látjuk, hogy tanári és kutatói tevékenysége, embersége évtizedek múltán is vonzza nemcsak egykori tanítványait, hanem mindazokat, akik a szellem alkotásait, a termékeny munka, a kitartó fáradozás gyümölcseit értékelni, az emberi magatartás erényeit becsülni, sőt követni képesek.

Oktató és kutató munkáját, széleskörű érdeklődését a megismerés vágya s a mélyrehatolás nemes szándéka fűtötte és táplálta. Már kora ifjúságában kitűnik, hogy érdeklődése, tudásvágya nem csupán a szigorúan vett nyelvtudományi megismerés forgalmi sávjára terelte, hanem – amint erre Vajthó László, az egykori iskola-társ és gyermekkori jóbarát utal visszaemlékezéseiben – kiterjedt a világ- és a magyar irodalom, a latin és a görög nyelv rejtelseinek megismerésére. S nem pusztán passzív befogadója volt mindennek, hanem tulajdonképpen művelője is. Saját versei mellett latin, görög, angol és más fordításokkal próbálkozik, kisebb tanulmányai jelennek meg Faludi idilljeiről, a füzérrimről, a jávorfa regéjének skót változatáról, a magyar népköltészet forrásairól.

S amikor tanári ténykedését említjük, nem szorítkozhatunk katedrai tevékenységére, bár az sem hétköznapi érvényű, hanem sokkal inkább arra a mély hivatástudatból fakadt önzetlen nevelői

munkájára, amely az emelkedett gondolkodású egyetemi tanárt megkülönbözteti a pusztá mestertől. Ez pedig a jövő tanáraival, a jövő kutatóival való törődés, foglalkozás, a nevelői, illetve a tudományos pályán való elindítás felelőssége. Igaz örömmel tölthet el bennünket, hogy ebbéli törekvésében az őt követő Bárczi Gézában méltó utódja lett, s joggal bízunk abban, hogy példája napjainkban újra követőkre talál.

Csúry Bálint emberi magatartásával és műveivel is az anyanyelv, a tudomány szeretetére, sőt az oly sokáig és sokaktól lenézett vagy egyszerűen értéktelennek tartott népnyelv bűvarlatára ösztönzött. Kutatói munkásságának több jelentős, sőt kiemelkedő területe van.

Pályája kezdetén érdeklődéssel fordult a nyelv elméleti, a múlt századi nyelvtudomány kérdései felé. Mindenekelőtt azonban nagyon fiatalkori műve, Az ige című tanulmánya érdemel figyelmet, mely napjainkig sem igen veszített jelentőségéből. Ebben a művében ugyanis lényeges elméleti kérdéseket sikerült tisztáznia mind az ige mondatbeli keletkezését, mind pedig a metafora szélesebb értelemben vett nyelvi szerepét illetően. Nyelvpszichológiai munkái közül rendkívül érdekesnek minősül ma is egykori székfoglaló értekezése: Az érintkezésen alapuló névátvitel. Szakított ugyanis a lélektannak azzal a korábbi szemléletével, amely a térbeli és időbeli érintkezés képzetkapcsolatait élesen elkülönítette egymástól, másrészt jól látta a szóalkotásban játszott szerepét. Mindkét tanulmányával a stilisztikai kutatásokat is megtermékenyítette, s a jelentéstan és a stilisztika szemléletét egyazon összefüggésbe ágyazta.

Munkásságának legjelentősebb, legnagyobb hatású területe talán mégis a népnyelv kutatása volt, egyrészt mert hatalmas gyűjtő és feldolgozó munkát végzett maga is, másrészt mert úttörő jelentőségű tudományterület munkájának szervezését is magára vállalta a hiányzó szakemberek kiképzésével, pályára indításával együtt, pótolva a korabeli népnyelvi kutató szakemberképzés hiányait is. Kitűnő népnyelvi feldolgozásaival példát mutatott, tudományos iskolát teremtett, noha csak kilenc évig állt a magyar nyelvészeti tanszék élén. Ő azonban fáradhatatlanul dolgozott tanítványaival és tanítványaiért, a távolabbi célt tartva szem előtt irányította szakdolgozataikat és doktori disszertációikat, gyűjtéseiket.

Mindezeken túl a nyelv művelésének ügye is foglalkoztatta. Ha a hatalmas francia és német nemzet - írja egykor - oly féltékenyen tud vigyázni nyelve tisztaságára és épségére, nem kellene-e a sokkal kisebb számú magyarságnak kétszerte jobban féltenie nyelvének épségét? Nem kellene-e kifejező eszköz-

zökben, a mondat melódiájában oly csodálatosan gazdag nyelvünknek minden értékére vigyázni és elszíntelenedni nem engedni?

S izgatta végül a nyelv tudomány és a pedagógia kapcsolata is. Nagyon érdekesen mutatott rá, hogy mennyire helytelen a formális képzés olyan felfogása, mely szerint az iskolai számtan, nyelvtan eszköszőrülő, a szótanulás pedig csupán az emlékezetet fejlesztő tevékenység. Az értelem, az emlékezet és képzelet ugyanazon organizmusok különböző megnyilatkozásai, s így nem lehet azok fejlődéséről külön beszélni. A nyelvtant a nevelés eszközeként és egyben tárgyának tartotta, másrészt a tanulók által közösen végzett megfigyelésnek, a saját nyelvük rejtelmeinek felfedeztetésére irányuló szerepnek nagy jelentőséget tulajdonított.

A kítűnő tanítványok el nem vitatható érdemein túl bizonyára Csűry Bálintnak is érdeme, hogy a tőle kutatott és kutatásra kijelölt tudományterületen a felszabadulás után jelentős eredmények születtek vagy vannak születőben, illetve hogy a tőle elindított vagy szorgalmazott népnyelvi, nyelvjárási kutatások továbbfejlődtek a modernebb tudományterületek, pl. a szociolingvisztika felé.

Úgy hisszük, hogy életműve egész és lezárt, még ma is serkentő és továbbvivő, elismerésre méltóan jelentős és gazdag.

Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy közvetlen és közvetett tanítványai mindent igyekeztek megtenni valóban értékes tudományos céljainak megvalósításáért, a kijelölt feladatok maradéktalan teljesítéséért.

A Bölcsészettudományi Kar vezetése nevében, egyben azonban a Kar hallgatói és tanárai, a nyelvtudomány mai kutatóinak nevében is józan megelégedettséggel, a nagy tudós pályája iránti megbecsüléssel és kegyelettel helyezhetjük el a megemlékezés koszorúját Csűry Bálint sírján.

NYIRKOS ISTVÁN

Megnyitó a Csúry Bálint emlékülésen

Tisztelt Ünnepi Ülés, tisztelt Hallgatóság, kedves Barátaim!

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és annak választmánya nevében tisztelettel üdvözlöm a Csúry Bálint születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen megjelenteket. Külön is tisztelettel köszöntöm a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának képviselőjében megjelent Hajdú Péter akademikust, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem képviselőjét, Orosz Istvánt, a Bölcsészettudományi Kar dékánját, valamint a Csúry-család ünnepségünkön jelen lévő tagjait.

Tisztelt Hallgatóság!

Hogy ezt az előadói konferencia keretébe ágyazott emlékülést a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke együttesen rendezi, az magától értetődő dolog. Hiszen Csúry Bálint évtizedeken át tartott rendkívül szoros, bensőséges kapcsolatot társaságunkkal, debreceni egyetemi tanársága pedig nagyszerű szervező és tanítványnevelő tevékenysége mellett éppen e város egyeteméhez kötötte tudománytörténeti jelentőségű. Arról a témáról, hogy mit tett ő Debrecenben a tudomány és az oktatás ügye érdekében, én e szerény igényű bevezetőben két okból sem szólnék: egyfelől azért, mert nem volt olyan szerencsém, hogy őt személyesen ismerhessem, másrészt azért, mert ez ügyben – konferenciánk műsorából kitetszően – többen elmondják majd véleményüket, jórészt személyes, tanítványi élmények alapján is. Néhány szót azonban hivatali minőségemben is ejteni szeretnék Csúry Bálintnak a Magyar Nyelvtudományi Társasághoz fűződő kapcsolatáról.

E témában az első hírt a Magyar Nyelv IV. évfolyamában, 1908-ban olvashatjuk, emígyen: "Zolnai Gyula vál. tag ajánlatára a népnyelvi gyűjtők sorába fölvétetik Csúry Bálint kolozsvári

bölcsészhallgató és neki a nyár folyamán végzendő nyelvjáráskutatásai elősegítésére a választmány 100 koronát szavaz meg" (433). A következő évben jelenik meg ugyancsak a Magyar Nyelvben az a közlés, hogy őt mint tanárjelöltet Kolozsvárról a Társaság tagjai közé választotta (V, 48).

Csúry a Szamosháti Szótár előszavának kezdő soraiban maga is kiemelten emlékezik meg arról, hogy a Nyelvtudományi Társaságtól kapott ösztönzés milyen elhatározó szerepű volt művének elkészítésére, és hálásan nyugtázza a Társaság szinte évenként ismétlődő anyagi támogatását (l. még pl.: MNy. X, 285, XIII, 313, XIX, 165).

Gyűjtőmunkáját a háborús évek során is szakadatlanul folytatta, és a Társaság választmányának "Jelentés az 1917 július havi nyelvjárási gyűjtésemről" címen küldött beszámolóját így végzi: "Abban a reményben, hogy a jövő esztendőben békés viszonyok közt folytathatom gyűjtésemet s a térképezést befejezhetem, jelentésemet bezárom. Kolozsvár, 1917 szept. 4." (MNy. XIV, 46.) 1918. évi jelentése már kevésbé optimista, noha munkakedve még töretlen; többek között így ír erről a választmánynak: "A remélt kedvezőbb viszonyok nem következtek be, a háború az idén is tovább tartott. Mindamellet az iskolai szüneteket (karácsonyi, húsvéti, nyári szünet) nyelvjárásomban töltöttem s jegyzőkönyvem állandóan gyarapítottam." (MNy. XV, 117.)

Mint talán köztudott, Csúry több mint négy évtizedet töltött Erdélyben, ott maradv a trianoni békeszerződés után is, s 22 évig tanított a kolozsvári református kollégiumban. Az országhatáron át is állandóan kapcsolatban, sűrű levelezésben állt Társaságunkkal, amely erdélyi nyelvjárási gyűjtőmunkáját a történelmi sorsforduló után is folyamatosan támogatta, nemcsak vezetőinek lelkesítő, buzdító soraival, hanem anyagilag is, noha ez időben a Társaság nehéz pénzügyi helyzetbe került. A Nyelvtudományi Társaság vezetői közül különösen volt kolozsvári tanára, mestere, Zolnai Gyula, továbbá Szinnyi József és Gombocz Zoltán voltak buzgó pártfogói, munkájának segítői, nyelvészi pályájának egyengetői.

1926-ban választotta be Társaságunk választmányi tagjai sorába, 1928-ban pedig Szily-jutalomban részesítette. Idézem a jutalom megokolásának kezdő mondatait: "A magyar nyelvtudomány régi munkása Csúry Bálint, amit már a Magyar Tudományos Akadémia is I. osztályának levelező tagságával tüntetett ki. Mindamellet mi most szükségét érezzük, hogy Társaságunk a Szily-jutalom odaítélésének formájában nagyrabecsülését fejezze ki jeles dolgozótársunkkal szemben, aki hosszú idő óta kisebb-nagyobb közlemények egész sorával gazdagította folyóiratunkat. A "jutalomként" nyújtható összeg ez esetben természetesen távolról sem felelhet meg

elismerésünk mértékének, s annak inkább csak szerény jelképéül szánjuk." (MNy. XXV, 158.) Csak megjegyzem hozzá, hogy a jutalom öt darab 10 koronás arany volt a Szily-Emléken kívül.

Társaságunk Csúrynek három munkáját jelentette meg "A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai" között. Ezek: A magyar nyelvjárások hanglejtésformái. 22. szám, 1925. - Mássalhangzónyúlás, ikeritődés a szamosháti nyelvjárásban. 38. szám, 1937. - A szamosháti nyelvjárás e-é féle hangjainak története. 54. szám, 1940.

Csúry Bálint több mint három évtizeden át volt a Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek nemcsak egyik leghűségesebb, hanem egyik legszínvonalasabb szerzője. Itt megjelent első közleménye még 1909-ből való: "A nyelvjárástanulmányozás módszeréhez és egy-két adat a magyar hangtanhoz (MNy. V, 214-8). Azért is idézem e címet külön is, mert benne mintegy előre kivetítve már ekkor ott rejlenek a szerző jövődő nyelvtudományi munkásságának legjellemzőbb és legkiemelkedőbb értékű tematikus ágazati. Ez után még több mint száz közleménnyel gazdagította a Magyar Nyelv tartalmát. Nem véletlen, hogy utolsó, már postumus jelleggel megjelent tanulmányának, "A határozott névelő történetéhez" címűnek (MNy. XXXVII, 72-4) szintén ez a folyóirat volt közlési színtere halála évében, 1941-ben. Ehhez a tanulmányhoz írta Pais Dezső mintegy elsirató végszóként többek között a következőket: "A magyar nyelvtudomány pótolhatatlan kárára oly korán elveszett barátunknak és a Magyar Nyelvnek a viszonyához jellemző és megható adalék, hogy a végzetessé vált betegség támadása előtti órákban nekünk írta itt közölt tanulságos dolgozatát. Fájdalommal érezzük belőle is, hogy egy munkaerővel és munkakedvvel tele kiváló szellem hagyott el bennünket. Gazdag hagyatékával, reméljük, még több közleményünk alatt olvashatjuk a magyar nyelvtudomány történetében maradandó Csúry Bálint nevet." (MNy. XXXVII, 77.) Sajnos - ezt már én jegyzem meg - sem a Magyar Nyelvben, sem másutt nem olvashattunk többé semmit e hagyatékból. Fölvetődik a kérdés: ha valahol a hagyaték egésze vagy részlegei megvannak, érdemes volna utánanézni, hogy akár a postumus közlésig elmenően, akár csak tételes felsorolásban lehetne-e belőle valamit napvilágra hozni.

Egy-két szó erejéig még visszatérve Csúry Bálintnak és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak a viszonyához, hadd utaljak még egy dologra. Hogy Csúryt milyen érzelmi szálak fűzték mindvégig Társaságunkhoz, hogy mennyire nem feledte azt az erkölcsi és anyagi támogatást, amelyben ez a társadalmi szervezet őt tudományos pályájának indulásában, majd nehéz körülmények között eltöltött korábbi szakaszában részesítette, annak számos jelét adta. Írásaiban is többször találunk erre utalásokat. A Társaság legtöbb vezető személyiségéhez haláláig tartó meleg barátság fűzte,

amelyben nyoma sem volt az akkor más viszonylatban nemegyszer jelentkező főváros-vidék ellentéteknek. S bármily külsőleges dolog is a belső, tartalmi, érdemi tényezőkhoz képest, mikortól fogva ezt megtehetette, anyagilag is bőven visszaadta a Társaságnak, amit attól kapott. A Társaság közgyűlési beszámolóiban, illetőleg pénzügyi jelentéseiben egy időtől kezdve majdhogynem évről évre megemlíttetik Csúry Bálint egyre fokozódó összegű alapítványi adománya ez intézmény javára. (l. MNy. XXVI, 154, XXVII, 135, XXVIII, 180, XXX, 62 stb. stb.)

Tiszteletl. Ünnepi Ülés!

Hogy Csúry Bálint emléke milyen mélyen él nyelvtudományunk mai művelőiben, él a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, él egykori tanszékén, él itt jelen lévő és jelen nem lehető tanítványai-ban, barátaiban, tisztelőiben, annak ez az emlékülés szép és kifejező tanúsága.

Kívánom, hogy a most kezdődő konferencia tovább gazdagítsa tudománytörténeti ismereteinket, s a személyes élmények erejével és hitelességével hozza elénk Csúry Bálint alakját, gyarapítsa tudományos életművének még behatóbb megismerését és értékelését, hathatósan járuljon hozzá azoknak a kutatási területeknek az előbbre viteléhez, amelyek oly szorosan kapcsolódnak Csúry Bálint nevéhez, korszakalkotó működéséhez.

Ezzel a jelen lévők szíves figyelmét megköszönve - emlékülésünket megnyitom.

BENKŐ LORÁND

Szabó T. Attila levele

Mélyen tisztelt Elnök úr!

Noha engem "adminisztratív" jellegű körülmények megakadályoztak abban, hogy kitüntetett meghívásuknak engedve részt vegyek szeretett tanárom és atyai barátom, Csúry Bálint születése százados évfordulóján rendezett emlékünnepevényen, nem mulaszthatom el, hogy legalább üdvözlő szavaimmal kívánjak eredményes munkálkodást az ünneplésre összesereglett tanítványoknak, barátoknak és tisztelőknek.

Ne vétessék szerénytelenség számba, ha hivatkozom arra, hogy magam a Kolozsvári Református Kollégiumban 1922--1924 között már középiskolásként tanítványa voltam a most ünnepeltnek, majd egyetemi hallgatóként néhány társammal együtt részt vettem -- a román egyetemen hiányzó korszerű magyar nyelvészeti oktatás pótlásaként -- a Csúry Bálint tartotta egyetemi szintű magyar nyelvtudományi előadásokon. (1928--1930). Valószínűleg akkor ébredező nyelvészeti érdeklődésem láttán Csúry Bálint 1930 nyarán kíséreként magával vitt a moldvai csángók között végzendő nyelvjáráskutató útjára. Ez alapozta meg későbbi csángó kutatásaimhoz szükséges helyszíni és nyelvjárási ismereteimet. Jóllehet a továbbiakban a személyes kapcsolat ritka alkalmakra korlátozódott, a levélbeli érintkezés tovább folytatódott. Csúry professzor ugyanis célkitűzésszerűen továbbra is ápolta a kisebbségi sorsban élő néhány erdélyi nyelvészszel való kapcsolatot, és számukra készségesen közlési lehetőséget biztosított 1939 óta megjelenő évkönyvében, a Magyar Népnyelvben. Mikor aztán engem 1940 őszén a kolozsvári egyetemre neveztek ki tanárnak, Csúry Bálint rögtönösen azzal az ajánlattal tüntetett ki, hogy tegyük a debreceni és a kolozsvári nyelvészek közös kiadványává az ő intézeti évkönyvét. Bár magam -- érthetően -- örömmel fogadtam ezt az ajánlatot, az ajánlattevőnek a következő év februárjában bekövetkező váratlan halála lehetetlenné tette, illetőleg csak a méltó utód, Bárczi Géza pro-

fesszorsága tette lehetővé az együttműködést. Jóllehet ez az intézményes együttműködés mindössze három évig tartott, hálásan kell megemlékeznem arról, hogy a közhatalmi változás után a Csúry Bálint kezdeményezte együttműködés folytatásaként a megértő debreceni vezetés mindmáig készségesen biztosított és biztosít számunkra helyet a Magyar Nyelvjárások hasábjain.

Elnézést kérek, hogy ezekre a látszólag személyi természetű, valójában azonban tudománytörténeti jellegű mozzanatokra éppen most, a nagy Mester emlékűnnepélyén tereltem rá a figyelmet. Úgy gondolom azonban, hogy éppen ezeknek felelegetése mutatja meg teljes valóságában azt, hogy az ünnepelt szelleme miként munkál továbbra is a debreceniek és a kolozsváriak testvéries együttműködésében. Reméljük, hogy a nagy Professor szelleme munkál továbbra, az utánunk következő nemzedékek körében is.

Kérem ismételten Elnök urat, méltóztassék tolmácsolni őszinte jókívánságaimat az emlékűnnepélyen részt vevő nyelvésztársak eredményes munkájához.

Kolozsvár, 1986. február 12-én

Mély tisztelettel

SZABÓ T. ATTILA

A nyelvjárási és néprajzi kutatás kapcsolata Csúrynél és azóta

A nyelvjárási és néprajzi kutatás kapcsolata nagy múltú és a múlt század közepétől kezdve egyre több munkában kimutatható. Ez különösen kiszélesedett a Magyar Nyelvőr köteteiben 1872-től kezdve, ahol egész sor olyan szógyűjteményt találunk, mely egy-egy népi foglalkozás szókincsét gyűjtötte össze ezek munkamene-
tének egyszer-egyszer többé-kevésbé részletesebb leírását is köz-
li. A néprajz oldaláról HERMAN OTTÓ volt az, aki egy-egy népi
foglalkozás lehetőleg teljes szókincsének összegyűjtését a gya-
korlatban is elvégezte. Gondolok itt elsősorban az 1887-ben meg-
jelent alapvető halászlai művére, de különösen *A magyar pásztorok
nyelvkincese* (Bp. 1914) című utolsó, életében megjelent munkájára,
melynek előszavában a szókincsnek fogalomkörök szerinti gyűjtésé-
re nyomatékosan felhívja a figyelmet: "Ez az egyetlen mód arra,
hogy ne csak az egyes szavakkal, hanem összefüggésében ezeknek az
értelmén túl és ezeknek segítségével az ősfoglalkozás lényével és
jelentőségével is foglalkozzunk, megismerkedjünk". Ilyen irányba
a kezdő lépéseket MUNKÁCSI BERNÁT tette meg, amikor HERMAN gyűj-
tése alapján a magyar halászlai műszókincsét etimológiailag vizs-
gálta meg (Ethn. 4 /1893/, 165, 261 kk). Kettőjük eredményét
JANKÓ JÁNOS a magyar halászlai összehasonlító vizsgálatában hasz-
nosította (A magyar halászlai eredete. Bp.-Lipcse 1900).

Az együttműködés magától értetődő, hiszen a nyelvjárás- és
néprajzkutató egyaránt a néptől, melyen ez alkalommal a paraszt-
ságot értem, közvetlenül veszi adatait, akiknek életében, munká-
jában a tárgyak, jelenségek nemcsak összefüggenek, hanem szétvá-
laszthatatlanok. Ez a kapcsolat a szókincsre, a lexikográfiai ku-
tatásra és a leíró jellegű munkákra vonatkozik. Ezért tudta az
1893-1901 között megjelent Magyar tájszótár a néprajzi közléseket
is felhasználni (Ethn.; HERRMAN O., KÁLMÁNY L.; KRIZA J. munkáit,
A Magyar Népköltési Gyűjtemény köteteit stb).

Ez az együttműködés, ha nem is tudatosan, a század elején a
Nyelvészeti Füzetekben, a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalá-
kulása után meginduló Magyar Nyelvben jutott kifejezésre, és ez

már közvetlenül hatással volt CSÜRY BÁLINTRA is. Már előtte kapott megbízást ERDÉLYI LAJOS az Alsóháromszéki Tájszótár elkészítésére, melyben a néprajzi feljegyzések, sőt rajzok ugyancsak helyet kaptak volna (MNy. VII, 224-225), de sajnos ez a megjelenésig nem jutott el. HORVÁTH ENDRE egy bakonyi (Lovászpataona) tájszótárt tervezett és a Nyelvészeti Füzetek 34. számaként meg is jelent egy könyve (A bakonyalji nyelvjárás. 183 l. Bp. 1906), melynek jelentős részét a tizennyolc csoportba szedett szavak teszik, és igaz, hogy csak egy táblán, de rajzot is mellékel hozzájuk. E kísérleteket CSÜRY minden bizonnyal ismerte és ez abból is látszik, hogy 1917-ből keltezett nyelvjárási gyűjtő jelentésében ezeket írja: "Gazdagítottam inkább ethnographiai értékű feljegyzéseimet is néhány babona (tyúk-ültetésre vonatkozó babonák), népies orvosság és ráolvasás feljegyzésével" (MNy. XIV, 45). Közül néhány népi mértékegységet is, melynek néprajzi és nyelvjárási jelentőségét külön is aláhúzza.

CSÜRY, amikor a kemény kisebbségi sors rászakadt, néhány évig alig dolgozott valamit, azután viszont belátta, hogy működését, éppen a magyar kisebbség érdekében szélesítenie kell. Ez elsősorban az irodalomtörténet és a néprajz irányába történt, ami munkásságának felméréséből nagyon jól nyomon követhető (MÓDIS LÁSZLÓ, Dr. Csüry Bálint 1886-1941. Kézirat. Debrecen 1958). 1924-ben a Magyar Nép című folyóiratban "Gyűjtsünk néphagyományokat" címen egyenesen felhívást tesz közzé, melyben a néprajz is jelentős helyet foglal el. Állandó szamosháti gyűjtései során szaporodnak a néprajzi feljegyzések is, melyek egy része belekerült ugyan a szótárba, de jelentős része sohasem látott napvilágot és ezek az adatok, melyből akár egy néprajzi monográfia is kerekedhetett volna, hagyatékának és könyvtárának a háború alatt történt megsemmisülése során ugyancsak nyomtalanul elvesztek.

Ebben a korszakban is a szólások és etimológiák mutatják egyre bővülő és gyarapodó néprajzi ismereteit, amit néhány önálló kiadvány is bizonyít. *Magyar lakodalom (Vőfélykönyv)* (Kolozsvár 1924) három kiadást is megért, legutoljára 1938-ban jelent meg. A kalotaszegi, a székely és a szamosháti vőfélyverseket tartalmazza, de az utóbbival kapcsolatban részleteket is közöl a lakodalom menetéből. 1928-1931 között bejárta a moldvai csángó falvakat és ennek jelentős eredményeit nemcsak a KANNISTOVAL együtt kiadott YRJÖ WICHMANN'S *Wörterbuch des ungarischen Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes* (Helsinki 1936) című szótárban tudta hasznosítani, hanem egy önálló füzetet is kiadott: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról* (Erdélyi Tudományos Füzetek 27. Cluj-Kolozsvár 1930) címen, melyben sok olyan adatot találunk, amit a néprajztudomány napjainkban fontos forrásként tud felhasználni.

CSÜRY BÁLINT alapvető munkájában a *Szamosháti szótár* (Bp. 1935–1936) bevezetőjében is sokat foglalkozik a néprajzzal történő együttműködés kérdésével, helyesebben azzal, hogy a szókincset gyűjtő nyelvjáráskutató szakembernek fel kell jegyeznie minden olyan néprajzi jelenséget, mely a terminológia jobb megértését elősegíti. Ezzel kapcsolatban leszögezi: "A szóláskincs ezer meg ezer szállal kapcsolódik a népelet különböző megnyilvánulásaihoz. Megértésükhöz ismernünk kell a néphitet, népszokásokat, a népeletet. Nemcsak a szólások legnagyobb része volna érthetetlen, megfelfejthetetlen néprajzi ismeretek nélkül, hanem a szókincs egy része is. Ezért szerintem a népnyelvi szótár anyaga nem volna teljes, ha a fogalmakat kifejező szavak jelentéstani, nyelvestétikai stb. megvilágítása mellől hiányoznék a néprajzi háttér. Ezzel tesszük teljessé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, melyben a nép képzet- és szókincse él, fejlődik. A néprajzi háttértől a jelentéstani oldal sokszor valósággal elválaszthatatlan. Ezt a felfogást érvényesítettem szótáram kidolgozásában. Nem különítettem el szorosan a nyelvi oldalt a néprajzától, hanem az egyes szók értelmezésén kívül a fogalmak néprajzi hátterét is megrajzoltam." A néprajz irányába tett lépéseit növelte, amikor megállapította: "Ilyen népnyelvi szótárt nem tudok elképzelni rajzok, illusztrációk nélkül" (1:13–15). Állandóan szorgalmazta, hogy ne csak rajzokat, de fényképeket is készítsünk szakdolgozatunkhoz, doktori disszertációinkhoz. Mivel magunk nem rendelkezünk fényképezőgéppel, ezért a Népnyelvkutató Intézet számára lehetővé tette annak beszerzését, sőt arról is szó esett, hogy egy-egy fontosabb munkamenetet mozgófilmen rögzítsünk. Erre azonban tudomásom szerint nem került sor. A Szamosháti szótárban – mint ez köztudomású – az NR. rövidítés a néprajzi hátteret jelenti, mely nemcsak a szavak jobb megértését segíti elő, hanem a néprajz számára is fontos forrásul szolgál.

Ezt az eljárást az azóta megjelent nyelvjárási szótárak is követték. Így az NR. = néprajzi vonatkozások jelzéssel sokszor találkozunk Kiss GÉZA -- KERESZTES KÁLMÁN, Ormánysági Szótárában (Bp. 1952), hiszen e munka gyűjtésének megindulásában CSÜRY nyújtott segítséget. Hasonló megoldást látunk PENAVIN OLGA, Szlavóniai (kórogyi) szótárában, ahol a néprajzi vonatkozásokat fényképek magyarázzák. MARKÓ IMRA LEHEL, Kiskanizsai szótárában (Bp. 1981) "Megjegyzés"-ben ismerteti a néprajzi tudnivalókat. Csak taláломra kiragadott néhány példa is azt mutatja, hogy a tájszótárak jelentős része szinte napjainkig igyekszik megrajzolni a néprajzi hátteret, melynek fontosságára CSÜRY olyan nyomatékosan hívta fel a figyelmet.

A debreceni egyetemre történt kinevezése után már 1932-ben meghirdette a *Magyar Nyelvészeti gyakorlatokat*, melyen elsősorban nyelvjáráskutatásokról volt szó, mint 1935-től kezdve *A népnyelvi gyűjtés módszere* címen meghirdetett szemináriumán, és gyakran hangoztatta a néprajz jelentőségét a szókincsgyűjtésben. Ugyanezt tette *A népnyelvi búvárlat módszere* (Debrecen 1936) című munkájában, amit a Csúrv tanítványok Bibliájuknak tekintettek. Ebben a néprajzzal kapcsolatban megismételte mindazt, amit a Szamosháti szótárban írt, de már sokkal határozottabban körvonalazta a szakdolgozatokban és doktori disszertációkban megvalósítandó eljárás-módot. Megállapítja: "A szógyűjtés legtermészetesebb módja a tárgykörök szerinti gyűjtés... Ilyen módszerrel kell összegyűjteni a falusi ember foglalkozási körének teljes szókincsét, a földművelésre vonatkozó fogalmak, munkálatok, eszközök teljes szókincsét... Természetesen nem elég a nevek pusztá feljegyzése, hanem minden egyes szót szabatosan értelmezni is kell. Az egyes tárgyak alkatrészeinek szemléltetésére szükséges a helyszínen vázlatos rajzot is készíteni..." (26-27).

Így alakult ki a szókincspublikációnak az a formája, mely lényegében két részből állott: 1. egy-egy munkamenet, fogalomkör leírása, elsősorban a jelenre vonatkoztatva, de felhasználva az adatközlők emlékezetéből adódó lehetőségeket is. Így a leírás nagyjából az utóbbi 50-80 évet ölelte fel. 2. A műszótár, melyben a Szamosháti szótár szócikkeit vettük mintául. A tervezett Debreceni címvis szótár abban különbözött, hogy a kutatást történeti irányba is igyekezett elmélyíteni. Csúrv ezzel kapcsolatban le is szögezte: "A gyűjtők nemcsak az élő címviszavakat jegyzik fel, hanem felkutatják a levéltárakban a régi okiratokat, a céhek iratait és jegyzőkönyveit is. Belőlük egész sereg kihalt debreceni szót és fogalmat ásnak ki és jegyeznek fel a nagy címviszótár számára. A debreceni címviszótár nemcsak a ma élő szavakat fogja tartalmazni, hanem a régi iratoktól megőrzött műveltségyszavakat és fogalmakat is felöleli" (Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. Szerk.: CSOBÁN ENDRE. Bp. 1940. 180). Az ilyen típusú munkából három jelent meg (PETŐ JÓZSEF, *A debreceni tímárok céh- és mesterségyszavai*. Debrecen, 1938.; BALASSA IVÁN, *A debreceni címvis földművelés munkamenete és műszókincse*. Debrecen 1940.; VAMOSI NÁNDOR, *A debreceni csizmadiák céh- és mesterségyszavai*. Debrecen 1942). Szakdolgozati fokon ESZIK MIHÁLY a pipakészítők és hentesek, PELSŐCZY ZOLTÁN a szíjgyártók, DEBRECZENY GIZELLA a szabók, BAGDY LÁSZLÓ a szappanosok és gyertyamártók munkáját írta le és mutatta be megfelelő történeti háttérrel. Sajnos ez utóbbiakat nemcsak a néprajz nem használja, de egy kivételével még az Új magyar tájszótár anyagába sem kerültek be.

A leíró néprajzi és ahhoz kapcsolódó szókincset feldolgozó szakdolgozatok és doktori disszertációk elsősorban 1937-1942 között készültek el, természetesen a gyűjtés és feldolgozás munkája ennél korábbra nyúlt vissza. Különösen néhány tárgykörben születtek jelentős eredmények. Így többek között a földművelés leírását és műszókincset különböző helyekről többen is összegyűjtötték. RUSZKAY ENDRE: *A földműveléssel kapcsolatos műszavak Göncruszán* (Abaúj m.) a későbbieknek is mintául szolgált (pl. BALASSA IVÁN debreceni dolgozatának). É. KISS SÁNDOR: *A földművelés munkamenete és műszókincse Hajdúhadházon*; IMRE SAMU: *A felsőöri földművelés* (Debrecen 1941); TOLDI ZOLTÁN: *A kenyérmagvak termelésére és feldolgozására vonatkozó műszavak Jánd községben* (Bereg m.). A másik kedvelt témakörnek bizonyult a táplálkozás, konyhamesterség. Itt a sort BOLLA JÓZSEF: *A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben* (Debrecen 1939) nyitotta meg; VÉCSY KLÁRA: *A népi konyhamesterség műszókincse, munkamenete a szabolcsmegyei Ajakon* (1939); FEKETS SAROLTA: *A népi konyhamesterség műszókincse és munkamenete Kismányán* (Nyitra m.) (1940). Sokan foglalkoztak a kenderfeldolgozás kérdéseivel is. E területen NAGY JENŐ: *A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón* (Kalotaszeg) (1938) című munkája az első, aki e kérdéssel kapcsolatban más jellegű gyűjtéseket is végzett: *Takács és varrottas műszavak Magyarvalkón* (Kalotaszeg) (1938); SZERDAHELYI ISTVÁN: *A népi kendermunka műszókincse és munkamenete Demecserben* (1940); KOVÁCS ISTVÁN: *A népi kendermunka műszókincse és munkamenete Medvesalján* (1941). (Az adatok a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve 1954. 2. rész. Debrecen. 1955. Kézirat. származnak). A különböző témájú leírásokat és szógyűjteményeket még lehetne tovább sorolni, de azt hiszem ennyi is elég annak bizonyítására, hogy ezek földrajzilag is meglehetősen nagy területet öleltek fel.

"A szókincsgyűjtésnek új, elsősorban a Csúry-tanítványok által művelt, viszonylag rövid életű változata volt a t á r g y - k ö r - m o n o g r á f i a - állapítja meg IMRE SAMU. A szó szorosabb értelmében véve nem is nyelvészeti munkák ezek, hanem tárgyi néprajzi leírások, amelyek már a leírásban is igen nagy gondot fordítanak a tágabb értelemben vett műszóhasználatra, s a leíró részhez gazdag, gondosan összeállított, példamondatokban bővelkedő szótári rész csatlakozott. Ez a műfaj kétségtelenül hasznos formája volt a nyelvjárási gyűjtésnek, nemcsak komplex jellege, az így összegyűjtött értékes szóanyag miatt, hanem azért is, mert bizonyos témaköröknek (pl. földművelés, kendermunka táplálkozás, fazekasmunka stb.) az ország különböző területein való összegyűjtése módot adhat szóföldrajzi következtetések levonására, segítheti a jövevényszó kutatást, sőt a művelődéstörténet szá-

mára is jelentős adalékul szolgálhat". (A mai magyar nyelvjárások rendszere Bp. 1971. 23). Valóban igaza van IMRE SAMUNAK, hogy a debreceni egyetemen ez a néprajzi-szókincs feldolgozó műfaj, melyet CSÚRY munkásságához lehet kötni, viszonylag rövid életűnek látszik, de az egész magyar néprajzi, nyelvtudományi munkálkodásban nemcsak megmaradt napjainkig, hanem tovább is fejlődött. Sőt mintha megélnékültné volna az ilyen típusú néprajzi leírás, szókincsgyűjtés, feldolgozás iránti érdeklődés. Ezt nemcsak megjelent dolgozatok, közlések és feldolgozások bizonyítják, hanem néhány tanulmány a kérdés elvi és gyakorlati oldalát is igyekszik megvilágítani. Itt elsősorban gondolok PÉNTÉK JÁNOS: *A néprajzi leírás kérdése a népi foglalkozások szókincsének vizsgálatában* (Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Philologia. Fasc. 1:67-78.) kitűnő dolgozatára, majd később könyve bevezetőjére, melynek ismertetésére alább visszatérek. De nemcsak Erdélyben, hanem Budapesten, az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen is néhány éve az elméleti érdeklődés megújult a kérdés iránt, ami elsősorban HAJDÚ MIHÁLY: *A csoportnyelvekről* (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1. Bp. 1980) szóló összefoglalásában jutott kifejezésre. Legutóbb az ilyen irányú ismereteket a Csúry-tanítvány Nagy Jenő Kolozsvárt foglalta össze *Néprajz és nyelvtudomány* címen (Népismereti Dolgozatok 1983. 7-22. Bukarest).

Ennek a megmaradásnak, illetve fejlődésnek legalább is három elkülöníthető ágazatát lehet megkülönböztetni.

1. A régi módszer tovább élése kisebb-nagyobb kiegészítésekkel, korrekciókkal a kolozsvári egyetemen folytatódott és szinte napjainkig megmaradt. Az 1940-es évek első felében Szabó T. Attila szorgalmazta az ilyen gyűjtéseket, de a szárnya alatt dolgozó Csúry-tanítványok (Balassa Iván, Imre Samu) maguk is tudtak ezen a téren tanácsokkal szolgálni. Így már ebben az időben számos ilyen jellegű dolgozat keletkezett (pl. a Szabó T. Attila-tanítvány NAGY RÓZSA Nagyváty (Baranya m.) növényeinek néprajzáról és szókincséről (MNny. III, 387-400; IV, 268-308) írt dolgozatot, de maga IMRE SAMU is gyűjtött és írt ilyen jellegű publikációt (*A kolozsvári fazekasság műszókincse* Kolozsvár 1943). A SZABÓ T. ATTILA tanítványai közül is többen választották a szókincsgyűjtésnek a néprajzi leírással kapcsolt formáját. Így többek között utóda MÁRTON GYULA a tímárokkal és a fazekasokkal foglalkozott egy-egy kiadványban (*A zilahi tímárok mesterségszavaiból*. Dolgozatok a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. Kolozsvár 1948; *A zilahi fazekasmesterség szókincse*. Hn. 1956). E sorba tartozik SÁNDOR GÁBOR korábbi munkája (*A kolozsvári Hóstat emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei*. MNny. III, 238-274), de ennek szóanyaga nem látott napvi-

lágot. Csak LÁSZLÓ ilyen formában dolgozta fel a paprikatermelést (*A paprikatermelés munkamenete és műszókincse Békényén NyIK. II, (1958), 171 kk*). KOVÁCS JÚLIA a tímárok (*A szamosújvári tímárok szókincse NyIK. IV (1960), 343 kk*), SZÁSZ LŐRINC a fakitermelés műszókincsét (*A gyergyócsomafalvi fakitermelők szakszókincse. NyIK. XV, (1971), 224 kk*) szókincsét adta közre. Itt most csak néhányat említek meg a kiadott ilyen jellegű dolgozatokból, de minden bizonnyal a meg nem jelent szakdolgozatok között még lehet továbbiakat is találni.

Ez a módszer és forma mai határainkon belül is tovább élt és ennek kezdeményezője VÉGH JÓZSEF, aki valamennyiünk közül a leg-hosszabb időt töltötte Csúry Bálint mellett. Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtő Pályázatot igyekezett felhasználni ilyen célra és a tudományos színvonal érdekében kitűnően megszerkesztett - talán egy kicsit túl nagyra is méretezett - kérdőíveket adott ki a földművelésről. (*A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. 1. Szántás-vetés. Budapest 1962. A következő két kötetet BALOGH ISTVÁNNAL, illetve HOFER TAMÁSSAL írta*). Az első kérdőívvel kapcsolatban VÉGH JÓZSEF a következőket jegyezte meg: "Kutatási témánk jellegéből következők, hogy a gyűjtésnek olyannak kell lennie, hogy ne csak a nyelvészet, hanem a gazdaságtörténet és a néprajz igényeit is kielégítse. Természetesen olyan szinten, ahogy a munkát önkéntes gyűjtőkkel el lehet végeztetni. A kívánalmakat illetően tehát bizonyos mérsékletre van szükség" (*A magyar nyelvjárási szókincs-archívum. MNy. IX, (1963), 35*). Az első kérdőívre több mint száz helyről érkezett be gyűjtés és azt valamennyit átnéztem és annak 80-90 %-áról nyugodtan megállapíthatom, hogy tudományos célokra is jól felhasználható anyagot tartalmaznak. Ezt többek között a MNyA eke alkatrészeiről szóló lapjaival és az irodalom más adataival jól tudom ellenőrizni. Magam csak sajnálni tudom, hogy hasonló kérdőívek más témakörökkel kapcsolatban nem jelentek meg, mert az így gyűjtött anyag mind a nyelvtudomány, mind a néprajz használatára vált volna. Itt is megköszönöm Végh Józsefnek, hogy a kérdőívre beérkezett értékes anyagot az ekéről és szántásról szóló könyvemben felhasználhattam. Ezen az ágon a gyűjtésnek és feldolgozásnak ez a módszere napjainkig tovább él.

Azt is szeretném megjegyezni, hogy a szókincsgyűjtés ilyen módszere a debreceni egyetemen is előfordult az utóbbi évtizedekben. Elég ha ezzel kapcsolatban SEBESTYÉN ÁRPÁD *A népi kendermunka Gacsályban* (MNy. V (1959), 102 kk) munkájára utalok, aki az ilyen gyűjtéssel és feldolgozással kapcsolatos véleményét a következőképpen foglalja össze: "Ezek az 'unalmas' leírások esetleg olyan nyelvi formákat, elnevezéseket, kifejezéseket vethetnek

felszínre, amelyek azonos munkamenet és eszközök esetében is fontos tanulságokkal szolgálhatnak a kutatásnak. A közös mozzanatok atlépő, csak eltéréseket részletező módszer a nyelvi oldal elhanyagolását eredményezheti, pedig ez az országos kép megrajzolásakor nem lehet közömbös. Mert – bár elismerjük, hogy az ilyen munkamenet leírása elsősorban néprajzi fontosságú –, nem szabad lemondanunk nyelvtudományi hasznosításáról sem" (103). A nem túl nagy számú példák közül hadd említsem meg még HAJDÚ MIHÁLY kitűnő méhészeti dolgozatát (*Az Orosháza környéki kasos méhészetéről*. MNy.j. IX (1963), 149).

Az utóbbi néhány évben az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen a Benkő Loránd vezette Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéken széles körben, de megújulva bontakozott ki a néprajzi leírás–szókincsgyűjtés munkája. HAJDÚ MIHÁLY szerkesztésében megindult a *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* című kiadványsorozat a szakdolgozatok, ilyen jellegű gyűjtések kiadására, mely néhány év alatt is jelentős eredményeket hozott, nemcsak kiváló szókincsgyűjteményeivel, hanem a néprajz számára is jól értékesíthető leírásaival. A teljesség igénye nélkül ezek közül is megemlítek néhányat: NÉMETH MARIETTA: *A mályinkai szénégetés szakszókincse*. 1980.; TURI TEODÓRA: *A kisbéri szőlőgyártás szakszókincse*. 1980. KISS JENŐ: *A cipésmesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban*. 1981.; BANA ENIKŐ: *A kispaládi pokróckészítés szakszókincse*. 1981.; BALÁZS GÉZA: *A kazári népi erdőgazdálkodás munkamenete és szakszókincse*. 1982.; BURA LÁSZLÓ: *A szatmári fafeldolgozó mesterségek szakszókincse*. 1982.; (ez Márton Gyula irányításával készült); TIMAFFY LÁSZLÓ: *A kisaljai kocsik és szekerek szakszókincsének atlasza és szótára*. 1985.; FÜLÖP LÁSZLÓ: *A sárvári kovácsmesterség szakszókincse*. 1985. Ezekben a leírások elsősorban a szókincs megértését szolgálják. A néprajzzal történő együttműködést HAJDÚ MIHÁLY így fogalmazza meg: "Az etnokulturális egység csoportnyelvi vizsgálata elsősorban olyan néprajzi témák szakszókincsének föltárásakor hasznos, amelyek a vizsgált területre különösen jellemzőek. Ezek kiválasztásakor mindenképpen segítségül kell hívni a néprajztudományt, főként a tárgyi néprajzi kutatások eredményeit. A munkamenetek, eszközök, végtermékek, azok díszítésének különbségei minden bizonnyal szókincsbeli különbségeket is takarnak, s ezek földerítése, rendszerezése a csoportnyelvkutatás feladata" (i.m. 14).

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szókincsnek néprajzi leírással történő összekapcsolása a gyakorlatban szinte napjainkig élő és használt módszer, de nem olyan nagy mértékben, mint a Csúry által kezdeményezett meginduláskor, amikor a debre-

teni egyetemen a szakdolgozatok és doktori disszertációk nagyobb részét tette ki.

A módszer azonban nem maradt meg természetesen változatlanul, hanem két irányba is tovább fejlődött, mind a nyelvtudomány, mind a néprajz speciális érdekeit figyelembe véve.

2. Az 1960-as évektől kezdve mind a magyarországi, mind az erdélyi nyelvjáráskutatás, bár a néprajzi leírásra támaszkodó tárgykörök szerinti szókincsgyűjtést fontosnak tartotta, de annak módszerét tovább kívánta fejleszteni. Hadd említsem meg ezek közül SZÉPE GYÖRGY megállapítását: "Divatos dolog a Wörter und Sachen fontosságát hangsúlyozni. Én a dolgok s nevük viszonyában az összefüggések mellett a különbségeket is aláhúznám. Hisz az adja meg az önálló lexikológiai leírás létjogosultságát, hogy a dolgok rendszerétől eltér a nevek rendszere. Ha nem így volna, akkor a lexikológia csupán az etnográfának (vagy bármi másnak) egy terminológiai fejezetévé redukálnódna" (*Néhány, a szinkron dialektológiával összefüggő kérdésről*. MNy. VII (1961), 56). Mindez azt jelenti, hogy a lexikológiának a néprajz csak segédtudománya, melyet a nyelvtudomány saját szempontjainak megfelelően használ fel.

Erdélyben az utóbbi két évtizedben egy-egy tárgykör szókincsenek feldolgozásában újabb szempontok érvényesültek. Így az összehasonlítás, a nyelvföldrajz, a származás több dolgozatban is helyet kapott (pl. BURA LÁSZLÓ, *A szatmári szitakötők szakszókincse*. NyIK. XV (1971), 123 kk.; VÖÖ ISTVÁN, *A fazekaskorong és alkatrészek*. NyIK. IX (1965), 107 kk.). A szókincsgyűjtésben és feldolgozásban az elsősorban nyelvtudományi szempontok leginkább PÉNTÉK JÁNOS munkásságában érvényesülnek, aki már a negyedik korosztályt jelenti a Csúry-iskolában (Csúry Bálint - Szabó T. Attila - Márton Gyula - Péntek János).

PÉNTÉK JÁNOS egy terjedelmes könyvében (*A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. 323 l. Bukarest 1979) mutatta be módszerét. Ennek részletes ismertetése, illetve alapos megvitatása olyan kérdés, melyre ez alkalommal nem vállalkozhatom, inkább csak jelezni szeretném a tovább fejlődés néhány jellegzetességét. "Felfogásunk - írja bevezetőjében a szerző - a hagyományos szókincsmonografiák néprajzi leírásához viszonyítva részben a terminológiában tér el, részben pedig abban a szemléletben, amely szerint a lexikológiai elemzés nem a néprajzi leírás kiegészítője, hanem ez a fogalomkör leírásaként felfogott néprajzi bemutatás a megalapozása további nyelvi szempontú elemzésnek. A népi terminológiát leíró és vizsgáló tanulmányban a fő cél az, hogy megfeleljen a nyelvtudomány szempontjainak. Erre még akkor is törekednie kell, ha ily módon nem elégítheti ki teljes mértékben a funkciórend-

szerre irányuló néprajzi feldolgozás követelményeit. Helytelen lenne ugyanis a néprajzi leírást kizárólagosnak tekinteni, azzal helyettesíteni a lexikológiai elemzést, hiszen az etnográfia ebben az esetben csak mint segédtudomány jöhet számításba. Ezt az álláspontot az is indokolja, hogy a néprajzi jelenség alapjellemvonásai jellegükben térnek el a terminustól, a névtől, hiszen ez utóbi mozgásában és változásában sok esetben csak a nyelv törvényeihez igazodik, függetlenül a jelenségtől" (29). A munkájában történeti anyagot nem dolgoz fel, mert ez esetlegessége miatt szempontjainak érvényesítését nem mindig tenné lehetővé. Így a jelöléstani (onomasziológiai) módszer mellett a jelentéstani szempontot is érvényesíti. A nyelvföldrajzi vizsgálata Kalotaszeg 44 térképlapján tanulmányozható. Ezek segítségével meg lehet állapítani, hogy egy viszonylag kis területen ugyanannak a tárgynak, jelenségnek más és más elnevezései is lehetnek. A továbbiakban a vizsgálódási lehetőségek három körét említi meg: "1. az alakok és jelentések viszonya, 2. a poliszémiai-osztályok és 3. a mezőösszefüggések" (31). Érdekes megállapításokat tesz a szókinccsel kapcsolatban és megállapítja, hogy annak 47%-a szakszó, további egynegyede olyan közszó, melynek szak jelentése is van. Érdekes az is, hogy a kölcsön elemek között 2-2% a német és a szláv, 1.28% az oszmántörök, a többi magyar. A nyelvészeti, lexikológiai eredmények részletes felsorolását mellőzve, hadd említsem meg, hogy egy néprajzi szempontból nagyon jól ismert kérdéssel kapcsolatban is sok újat tudhatunk meg és nagyon hasznos ismereteket. Ezt PÉNTEK JÁNOS így summázza: "A bevezető fejezetben hangsúlyoztuk, hogy a népi terminológia vizsgálatát interdiszciplináris területnek tekintjük ugyan, de nem a néprajznak, hanem a nyelvtudománynak (pontosabban: a lexikológiának és a dialektológiának) rendeljük alá. Ez nem zárja ki azonban, hogy ennek a vizsgálatnak ne volnának kifejezetten néprajzi jellegű tanulságai" (199).

Ez az új irányzat elsősorban a dialektológia és a szókinccsgyűjtés és feldolgozás szempontjait követi és valóban ezen a területen a néprajz, minden fontossága mellett is csak segédtudomány lehet.

3. A másik irány, mely ugyancsak a Csúry-iskola néprajzi leírás - szókinccsgyűjtés témakörönként történő feldolgozásából nőtt ki, történeti, szóföldrajzi, etimológiai és egyéb kutatásokkal kiegészítve napjainkig is él. Ez az irányzat a néprajz, a történeti néprajz kutatását tekintette alapvetőnek és a nyelvtudomány eredményeit a többoldalúan meg támogatott eredmények megállapítására használja fel. Egy-egy tárgykör nyelvjárási és történeti szókinccsének elemzése, különösen, ha az megfelelő tárgyi is-

meretekkel támasztható alá a néprajzi feldolgozásnak rendkívül hasznos. Ezzel kapcsolatban elsősorban saját tapasztalataimra támaszkodhatok, melyeket már régebben megfogalmaztam. Ezek közül hadd idézzek most néhányat.

Semmiképpen sem szeretném a szókincset túlbecsülni, de kétségtelen az, hogy ott is jól eligazított bennünket, ahol a nagyon gyér tárgyi vagy levéltári anyag alapján már nem tudunk boldogulni. Egy-egy általánosan elterjedt szó utal annak régiségére. Bizonyos hangtörténeti tények az átvétel időpontját vagy időszakát is meghatározzák. A földrajzi elterjedésből is sok történeti következtetést lehet levonni és lehetőséget ad az átvétel útjának meghatározására.

De nem szabad elfelejteni, hogy a nyelvi adatok, legyenek azok történetiek vagy recensek, önmagukban nem elég megbízhatóak, mert a tárgyak és elnevezéseik változásukban, fejlődésükben nem mindig azonos úton járnak. Az eltérések többségét az okozza, hogy a tárgy, esetleg annak funkciója megváltozik, de az elnevezés régi marad. Így pl. az ekével kapcsolatban ma is sokszor *kormánydeszkát* mondanak, bár az már régen acélból készül. Gúzs volt az elnevezése az eketalyiga és a gerendely összekötésére szolgáló eszköznek sok esetben akkor is, ha az nem vesszőfonadékból, hanem vasból vagy más anyagból készült. Sok esetben megváltozik a tárgy neve, de a vele végzett művelet egy régebbi kifejezést tartott meg. Így *arat-sarló*, feltételezhetően ugyanez az eset a *szánt-eke* esetében is. Ma még távol vagyunk attól, hogy e változások törvényszerűségeit - ha egyáltalán vannak - ismerjük. Le kell azonban szögeznünk, hogy a tárgyakat és elnevezésüket célszerű együtt vizsgálni, úgy, hogy előbb a tárgyat, funkciót, technikát tisztázzuk és ezt egyeztetjük a nyelvészeti eredményekkel. (BALASSA IVÁN: *Az eke és szántás története Magyarországon*. Bp. 1973. 168).

Azt hiszem, hogy az ilyen jellegű nyelvészeti-néprajzi együttműködésből nemcsak a néprajzi eredmények lesznek biztosabbak, hanem a nyelvtudomány is hasznot húzhat. Így a kukorica növényhez általában és különösen a részeihez kapcsolódó szókincs vizsgálata során arra az eredményre jutottam, hogy a magyar nyelv még egy új növény esetében sem veszi át feltétlenül a hozzákapcsolódó idegen szavakat, hanem segít magán: új szavakat képez, de még inkább a régen megvolt szavakhoz új jelentést kapcsol. Mivel a kukorica elterjedése a 17. század második felében, de még inkább a 18. század elején gyorsan történt meg, sem az egész növényre, se részeire nem alakult ki az egész nyelvterületre kiterjedő egységes terminológia. De az utóbbi évszázad folyamán bizonyos egységesülési folyamat megfigyelhető (pl. a *kukorica*, a *csu-ha* térhódítása), mely az iskola, a tömeg-hírközlés eredménye, de

felmérése rendkívül nehéz (BALASSA IVÁN: *A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány.* Bp. 1960.118).

+

A fenti vázlatos áttekintés arról győzhet meg bennünket, hogy a Csűry Bálint által kezdeményezett néprajzi leíró - szókincsgyűjtő formának életében néhány év alatt is jeles eredményei születtek. Halála után ez a gyűjtési és feldolgozási mód, különösen mennyiségileg, megtorpant ugyan, de Erdélyben tovább folytatódtott. Magyarországon bár néhány dialektológus szakember is próbálkozott vele, de különösen a társadalmi gyűjtők kérdőívvel végzett munkája hozott sikereket. A módszer tovább fejlődött a nyelvtudomány területén elsősorban Erdélyben, míg Magyarországon történeti, nyelvföldrajzi, etimológiai és más szempontokkal kiegészülve a néprajzi kutatás egyik ágát képviseli.

BALASSA IVÁN

A magyar nyelv földrajzi kutatások századunkban

Ha a magyar nyelv földrajzi kutatásokat akarjuk ismertetni, akkor legalább néha érintenünk kell az idevágó külföldi eredményeket is. A magyar nyelv atlasz-tervek ugyanis – akár az egész nyelvterületet felölelték, akár csak egy kisebb terület nyelvjárásait érintették –, valamelyik nagy tekintélyű külföldi nyelv-atlasz módszerét vették át, vagy kompromisszumos megoldást kerestek. Előadásom négy – terjedelemben nagyon különböző – részből áll: 1. A korai kísérletek 1941-ig, a népnyelv-kutató megbeszélésig, 2. A MNyA. előkészítő szakasza (1941-49), 3. A MNyA munkálatai (1948-80), 4. Az európai nyelv atlasz (ALE) magyar részlegének munkája (Az 1970-es évektől).

1. Bár vissza kell nyúlnunk a múlt századba, legalább néhány mondatban szólnunk kell a német és a francia nyelv atlaszról. G. WENKER (munkáját F.WREDE és W.MITZKA folytatta) több évi munka után adta ki első regionális atlaszát 1881-ben. 1926-ban jelenik meg a németországi és luxemburgi nyelv atlasz első része. A német dialektológia központja Marburg lett. G. Wenker 40 mondatba foglalta a legfontosabb német hangtani és alaktani sajátosságokat, és elküldte papoknak, tanítóknak. Ezek "lefordították" az illető falu vagy város nyelvjárására és visszaküldték a szerkesztőnek. Az pedig szóalakonként készített belőlük térképeket. A német nyelv atlasz tehát egy levelező módszerrel, laikus adatközlők anyagából készült hangtani-alaktani atlasz volt nagyon sűrű kutatópont-hálózattal (vö. NAGY JENŐ: MNy. II, 140-53).

A francia J. GILLIÉRON és E. EDMONT francia nyelv atlasza egyszemélyes, impresszionista aktív-direkt módszerű atlasz volt. A nyelvész Gilliéron elkészített egy kérdőívet, ezt a jó hallású, de a nyelvtörténetben járatlan EDMONT kérdezte ki 639 helységben 1896-1900 között. A többszáz térképet 1903-10 között GILLIÉRON jelentette meg (l. uo. 153-4).

A magyar kezdeményezésekről részletesen beszámol BÁRCZI (1944, Módsz. 12-20, Elm. 14-26). Az első említések a külföldi nyelv atlaszról és egy halvány célzás egy esetleges magyar próbálkozás lehetőségéről a MNy. I. évfolyamában láttak napvilágot.

1904-ben. (ERDÉLYI LAJOS MNy. I, 357, ZOLNAI GYULA uo. 90 és HORGER ANTAL 446, HAAG KÁROLY Nyr. XXXIII, 328 és BALASSA JÓZSEF uo. XXXIX, 263). A MNyA. előtt elsőnek MELICH JÁNOS közölt izoglosszások nyelvi térképeket (SzlJsz, I, 1903, 85 kk, majd HORGER ANTAL: A magyarság néprajza III. 450-68; CSÜRY BÁLINT: MNy. XXXIV, 278; VÉGH JÓZSEF, Sárreai népmesék és népi elbeszélések. 1944. III-IV.; KÁLMÁN BÉLA szimbolikus pontjelöléssel: A mai magyar nyelvjárások 1951. 31-33; DEME LÁSZLÓ, A magyar nyelvjárások néhány kérdése 1953).

Ki kell emelnem CSÜRY BÁLINT igen korán, 1929-ben, PAPP ISTVÁN első nyelvátlasz-cikkének évében - de még korábban, februárban - megjelent tanulmányát: A tiszaháti és ugocsa nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai (MNy. XXV (1929), 11-16). Ebben van egy olyan 6 izoglosszások térkép, amely 50-nél több Szatmár, Bereg és Ugocsa megyei magyar község hangtani jelenségeinek határait rögzíti. Alapja lehetett volna egy regionális nyelvátlasznak.

Érdekes, hogy a magyar nyelvjárások atlaszának terve először PAPP ISTVÁN - akkor soproni középiskolai tanár, 1952-71 közt egyetemünk magyar nyelvi tanszékének vezetője - egy cikkében jelentkezik (Debreceni Szemle 1929, 146-50 és 235-49), amely a debreceni egyetem német szemináriuma mellett működő Fonetikai és Nyelvátlasz Intézetének Swemmel c. kiadványában (I. 4. 1-20 l.) is megjelent. A tanulmány a nyelvjáráskutatás fontosságáról szól 1-3, majd röviden ismerteti Wenker rendszerét: "Ez a mondatíró rendszer, mely elsősorban a tájnyelvi határok pontos kijelölését minden más módszernél nagyobb sikerrel végzi el, teljesen megbízhatónak bizonyult gyakorlati kivitelben..." (3) Ezután következik Huss Richárd felhívása a mintamondatok nyelvjárássá való "lefordítására" (3-4). Ezt Papp István 65 mintamondata követi. Mutatványnak mechanikusan minden tizediket közlöm: *Tűz volt Nagyéknál pünkösdkor, egy csikó ott vezett, az embereket azonban megmentették. - 11. Félek a lábam kihúzni a házból, mindjárt elvennék a selyem ruhámat. -21 Üljön le édesapám, kolbászt fogunk sütni, a gyerek felmegy érte létrán a padlásra. - 31. Kezünkől várja a segítséget, tudja, hogy ott vagyunk, ha kell. - 41. Még rám emeli a kezét? - 51. Ezen a vidéken még kőből csinálják a házakat. - 61. Kapálunk, mert másképp nem eszünk* (4-5). Majd "Nyelvi elkülönülés" címen egy rövid áttekintés következik a magyar nyelvjárástípusokról Balassa és Simonyi alapján (6-16), végül egy szójegyzék magyarázattal a mintamondatokhoz (16-30).

Papp Istvánnak még számos nyelvátlasz-cikke jelent meg sűrűn egymásután magyarul, németül, franciául, olaszul (l. JAKAB L. MNy. XVII [1971], 9) amelyekben a világ nyelvátlaszeit ismerteti, összeveti a német és francia nyelvátlasz tanulságait, és bár

legalább annyi érvet talál a francia módszer javára, még 1936-os cikkében is (l. uo.) kitart - javított formában - a német módszer mellett. 1929-ben két hónap múlva örömmel üdvözlí Papp István cikkét Erdélyi János és Balassa József. 1930-ban megalakult Debrecenben a Magyar Nyelvatlasz Szerkesztő Bizottsága Huss Richárd elnöklete alatt Erdélyi Lajos, Hankiss János, Milleker Rezső és Pápay József tagokkal. A kérdőívekre adott válaszok csekély számban és szétszórtan, nagyon különbözö minőségben és összemérhetetlen eredménnyel futottak be (BÁRCZI: Módsz. 17-19). Az 1930-as évek elején megszűntek a munkálatok, 1941-ben pedig megszűnik a Nyelvatlasz Intézet is.

Papp Istvánt a visszhang hiánya elkedvetleníthette, mert 1936 óta nem foglalkozott többé a nyelvjárásokkal és a nyelvatlasszal. 1938-41-ig ő is Debrecenben tartózkodott már, de nem tudunk kapcsolatairól Csűry Bálinttal és munkatársaival. A Magyar Népnelyvben nem találkoztam írásaival.

CSŰRY BÁLINT megemlíti ugyan a Magyar Népnelyvkatató Intézet feladatai közt: "A magyar népnelyvbúvárlatnak is el kell jutnia végre módszerében és célkitűzéseiben a népnelyv monográfia-szerű feldolgozásának fokához s az ezt szűkségyszerűen kiegészítő nyelvatlaszok korához. (MNny. I [1939], 4).

BAKÓ ELEMÉR Csűry Bálintról szóló megemlékezésében is olvashatjuk: "... a debreceni egyetemen Magyar Népnelyvkatató Intézet létesült, amely az ország első, ilyen rendeltetésű intézete. Célja a rendszeres magyar népnelyvkatató állandóvá tétele s a magyar nyelvatlasz munkálatainak megindítása" (uo. III, 34). Az Intézet beszámolóiban (uo. II [1940], 270-81 és III [1941], 415-20) nincs említés nyelvatlasz-munkálatokról. Kétségtelen, hogy a nyelvjárasi szótárak (békési, sárréti, hajdúsági, rétközi, palóc, szigetközi és ormánysági) közvetve ezt a célt szolgálták. "Csűry Bálint gondolt egy nagy magyar nyelvatlasz elkészítésére is, de - kétségtelenül helyesen - ehhez előbb szűkségesnek vélte kísérletképpen tapasztalatok gyűjtésére, egy kisebb regionális atlasz készítését. 1937-38-ban Szamoshát és Bihar megye tájnyelvi térképeinek gyűjtését tervezte és indította meg" (BÁRCZI: Elm. 20). Kérdőíve szöföldrajzi, hangtani és alaktani kérdésekre terjedt ki. Tervei szerint 4-4 kezdő és egy-egy tapasztalt gyűjtő kezdené két csoportban a munkát. Kutatópontok jegyzéke nem maradt meg hagyatékában.

Végül is az első magyar nyelvatlasz-adatok a román nyelvatlaszban (ALR) jelentek meg. A SEVER Pórtól gyűjtött (ALR I) sűrűbb hálózatú atlasznak 2 (Homoródalmás és Parajd), az EMIL PETROVICITól följegyzett (ALR II) ritkább hálózatnak három (Magyarbikal, Gyímesfelsőlok és Kovászna) magyar kutatópontja van. Így a

román nyelvatlasz első két kötetében öt erdélyi magyar községből mintegy 2200 magyar adat jelent meg. A román nyelvatlaszból S. Pop csak egy-egy személytől kérdezett falunként románul, és a kérdezettnek először románul, azután magyarul kellett felelnie, E. Petrovici magyarul kérdezett és csak magyar válaszokat jegyzett föl. Bár a román nyelvatlasz anyagáról jelentős tanulmány jelent meg (MÁRTON GYULA: MNy. IV [1942], 233-67 és BÁRCZI: MNy. XL, 88-97), ez az anyag a magyar kutatók többségének számára hozzáférhetetlen, hiszen kevés könyvtárban van meg a teljes román nyelvatlasz és rendkívül lassú munka is térképenként kikeresni az adatokat. Ez a magyar dialektológia nagy mulasztása. Az erdélyi magyar és moldvai csángó nyelvatlaszok régen készen vannak ugyan, de nyomtatásban sajnos még nem jelentek meg.

2. Az 1941. októberében megtartott népryelvkutató értekezleteket a Magyarságtudományi Intézet hívta össze, és részt vettek benne a rendező intézeten kívül a debreceni, szegedi és kolozsvári egyetemek és tudományos intézetek képviselői. Ez az értekező "elhatározta többek közt a magyar nyelvatlasz munkálatainak megindítását, és egyben a munka szervezésére bizottságot alakított. Ennek tagjai Bárczi Géza, Klemm Antal, Laziczius Gyula, Ligeti Lajos, Pais Dezső, Szabó T. Attila, Szabó Dénes, valamint tanácsadói minőségben Gáldi László, Kettunen Lőrinc és Tamás Lajos. Ez a Magyar Nyelvatlasz Bizottság csakhamar meg is alakult, és 1942. január 13-án tartott ülésén megbízta Bárczi Gézát a munkálatok megszervezésével, megindításával, állandó irányításával és vezetésével" (BÁRCZI: Elm. 22-3). egyébként én is jelen voltam mint érsekújvári tanár, és az 1942. januári ülésen kaptuk megbízásunkat a próbagyűjtés elvégzésére.

A Bizottság a Csúry-féle feljegyzési módot fogadta el, és nem a levelezés és példamondatok mellett döntött, több - szakember - gyűjtőt javasolt, és nem az egyszemélyes informátor-rendszert választotta.

A gyűjtés előtt még sok előmunkát el kellett végezni, a kutatópontok kijelölését, a kérdőívek összeállítását, a gyűjtés módjának megállapítását stb. Bárczi Géza viszonylag rövid idő alatt részletes tervet dolgozott ki.

Egyben - az egész nyelvterületre kiterjedő nyelvatlasz mellett - tervezett számos kisebb területen, de teljes sűrűségű regionális atlaszokat. Nemcsak az idő rövideje akadályozta a helyszíni munkálatokat, hanem próbagyűjtést is kellett végeznie a leendő gyűjtőgárdának. A háború végén a katonaköteles gyűjtők a frontra kerültek, Magyarország pedig hadszíntér lett.

A próbagyűjtések már 1942-ben megindultak, 1943-ban az erdélyiek kivételével már meg is voltak szerkesztve, de a háború

miatt csak 1947-ben jelentek meg: Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéséből (szerk.: BÁRCZI GÉZA) Bp. 1947. Korábban jelent meg az erdélyi próbagyűjtés: Huszonöt lap "Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé"-ből, Kolozsvár, 1944.

3. Aránytalanul kevés helyet szentelek a magyar nyelvjárastudomány legnagyobb vállalkozásának, amelynek munkálatai 1949-ben kezdődtek el, helyszíni gyűjtései Magyarországon 1958-ban, a szomszédos országokban pedig 1964-ben fejeződtek be. A szerkesztés és ellenőrzés előkészítése Nagymaroson történt 1959-61 közt januárban a munkálatok vezetője és a gyűjtők közreműködésével háromszor egy-egy hétig. A szűkebb szerkesztési munkák 1970-ben fejeződtek be. Az első "kötet" (az idézőjelet az indokolja, hogy a k ü l ö n á l l ó térképlapok erősfalú kartondobozban jelentek meg). A munkaközösség a szerkesztés munkájával DEME LÁSZLÓT és IMRE SAMUT bízta meg. 1968-ban került ki a nyomdából az első rész, a következők pedig: II. 1970, III. 1973, IV. 1975, V. 1976, VI. 1977. A kötetek mutatója 1980-ban jelent meg. A közzé nem tett térképek anyagát BALOGH LAJOS teszi közé mintegy 2-3 évenként a MNy-ben 1971 óta. Eddig hat közlemény jelent meg 38 térkép anyagával. Folytatása következik.

Sajnálattal kell megállapítanom, hogy a nyelvjárások tanulmányozása - minden eredménye mellett - ismét hullámvölgyben van. Az MNyA - noha kiállja minden vonatkozásban a nemzetközi összehasonlítást, kisebb szerepet játszik a magyar nyelvtudományban, mint amennyit megérdemelne.

A MNyA részletezését azért foghatom rövidebbre, mert két részletes tanulmánykötet jelent meg - még az utolsó nyelvatlasz-rész nyomdába adása előtt: A magyar nyelvatlasz munkamódszere (szerk. BÁRCZI GÉZA) Bp. 1955. és 20 évvel később, de még mindig az utolsó kötet és mutató megjelenése előtt: A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései (szerk. DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU) Bp. 1975.

Nem követtük a német Wenkler-féle levelező módszert. A román nyelvatlasz is így kezdte az 1920-as években, de kudarcot vallott vele, pedig a finn nyelvatlasz kiegészítéseképpen igénybe vette a laikus levelezőket is. Abban sem követtük Wenkert és itthoni híveit, hogy mintamondatokat próbáltunk volna lefordíttatni. A hangtani és alaktani eltérések figyelembe vétele mellett a szóföldrajzra helyeztünk nagyobb súlyt. A magyar nyelvtudomány művelői előtt bizonyára ismerősek a MNyA legfontosabb adatai:

a/ A k u t á t ó p o n t o k k i v á l a s z t á s á b a n először azt vettük figyelembe, hogy a hálózat lehetőleg egyenletes sűrűségű legyen. Igyekeztünk csak régi magyar településeket fölvenni, leginkább átlagos nagyságú és földműves lakosságú fal-

vakat. A szempontok a gyakorlat alapján némileg módosultak. Somogyban és Bács-Kiskun megyében 60-70 lakos jut egy km^2 -re, Komárom, Pest és Borsod megyében pedig 100-nál több. A délnyugati megyéket (Vas, Zala, Baranya) sűrűn épült apró falvak jellemzik, az alföldieket egymástól nagy távolságra eső városok és nagyközségek. A szomszédos Romániában a tervezett gyűjtésnek csak egyharmad részét sikerült fölgyűjtenünk rajtunk kívül álló okok miatt. A külföldi atlaszokkal összehasonlítva MNyA lakott helysűrűsége 10 %, nagyjából azonos a breton és a korzikai nyelvatlaskéval, 284 km^2 -re jut egy kutatópont, hasonlóan a szlovénhoz, 28 ezer lakosra egy, mint az USA New England atlaszában (KÁLMÁN, Elm. 51-65).

A kutatópontok száma az I. kérdőívvel Magyarország mai területén 327, Ausztriában 4, Csehszlovákiában 26, Jugoszláviában 12, Romániában 22, a Szovjetunióban 4, összesen 395, a II. kérdőívvel itthon 166, a határon túl azonosak az I. kérdőívével, így összesen 234 a számuk.

b/ A k é r d ő í v e k közül az I. mintegy 770 (nyelvtani és szóföldrajzi) a II. (csak szóföldrajzi) pedig 700 kérdést tartalmaz. A kérdéseknek mintegy 20 %-a maradt ki különböző okok miatt a nyelvatlaskból. Az atlasz így 900 térképből áll, a másodalakokkal több, mint félmillió összehasonlító adatot találunk benne.

c/ Az atlasz a d a t b e í r ó , tehát mi nem különböző szimbólumokkal (jelekkel) érzékeltetjük az egyező, ill. különböző alakokat, mint a kis román nyelvatlask (ALRM), az európai nyelvatlask (ALE) vagy a Nyelvjárásaink c. könyvemben látható 14 térkép (121-45); nem izoglossza-vonalas, mint Wenker, Melich és Végh említett térképei.

d/ A g y ű j t é s k é r d e z é s a l a p j á n történt. A kérdéseket előre megfogalmaztuk (időközben javítottunk is helyenként). Voltak rámutató vagy kép alapján megválaszolható kérdések, megkezdett mondat befejeztetése, hogy mindig a kérdéses szóalak legyen a legtermészetesebb válasz. Az adatközlőket igyekeztünk (gyakran egy tanító segítségével) kiválogatni, hogy olyan szóval, kifejezéssel válaszoljanak, ahogy egymás között beszélnek. A kérdésben nem hangozhatott el az a szóalak, amelyre rá akartunk kérdezni. Közvetlen rákérdezéshez csak végső esetben folyamodtunk, az ilyen adatot külön megjelöltük. Nem riadtunk vissza az iskolás gyerekek kérdezésétől sem, hiszen általában ők is ismerték magyszüleiktől a köznyelvi hatástól kevéssé érintett alakokat (bővebben l. LŐRINCZE, Elm. 167-203). Az ALR I. adatközlőinek mindössze 17 %-a volt nő, az ALR II-nek mintegy a fele (MÁRTON: MNy. IV, 251). Az ALR elsősorban 50-70 évesekre épített

és előszeretettel foglalkozott analfabétákkal, mivel szerintük az írás nem hat beszédükre. A MNyA-ban az adatközlők száma 13.560 volt, a két nem majdnem azonos számban, a 10-25 évesek 15 %, a 26-40 18 %, 41-50 30 %, 61 fölött 37 % (BALOGH L., Elm. 310). analfabétával nem találkoztunk. Az I. kérdőív gyűjtését hatan végezték: Benkő Loránd, Deme László, Imre Samu, Kázmér Miklós, Keresztes Kálmán és Végh József, a II. számút Kálmán Béla és Lőrincze Lajos, az ellenőrzést pedig Deme László és Imre Samu.

Az ellenőrző gyűjtésekről IMRE SAMU számol be (Elm. 205-30), a szerkesztési munkálatokról DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU (231-56), az ellenőrzéshez kapcsolódó hangfelvételekről BALOGH LAJOS és VÉGH JÓZSEF (257-62), az adattárat pedig BALOGH LAJOS állította össze igen gondosan (263-345).

A Csúry Bálinttól, majd később Bárczi Gézától is javasolt teljes sűrűségű, kisebb területre korlátozódó nyelvatlaszok közül sajnos, csak egyetlenegy valósult meg, ez VÉGH JÓZSEF érdeme. 1959-ben, tehát 9 évvel MNyA első része előtt jelent meg "Őrségi és hetési nyelvatlasz" címen. Szinte az utolsó pillanatban mentette meg ennek a sajátos, régies peremnyelvjárásnak már a gyűjtés idején lazuló rendszerét és sajátosságait. Sajnos további hasonló művekre nem telt már századunk dialektológusainak erejéből.

4. A nyelvatlasz-munkálatok mai fejezetéhez tartozik, hogy az Európai Nyelvatlasz (ALE) munkáiba természetesen a MNyA készítői és későbbi feldolgozói közül is néhányan bekapcsolódtak. Az ALE felöleli Európa valamennyi országát (kivéve a törpeállamokat: Andorrát, Liechtensteint, Monacót, San Marinót és a Vatikánt). Ez Európában 30 országot jelent. Még Albánia is részt vesz a munkálatokban, pedig az 1975-ös helsinki Európa-konferencia okmányát nem írta alá. Európában 108 nyelvet tartanak nyilván.

Az egyes országok adataiért a nemzeti bizottságok felelősek. A magyar nemzeti bizottság elnöke kezdetben Bárczi Géza volt, elhunytá után Imre Samu lett az utóda. Titkára Balogh Lajos, tagjai: Benkő Lóránd, Deme László, Hutterer Miklós, Kálmán Béla, Király Péter, Nyíri Antal, Sebestyén Árpád és Temesi Mihály.

Az ALE-ben Magyarország a francia betűrend alapján Európa 11. országa. A kutatópontok száma 40, közülük 37 magyar (mind a MNyA kutatópontja is volt). Van három nemzetiségi kutatópont: Várgesztes (német), Dusnok (déli szláv) és Galgaguta (szlovák). Magyar kutatópontok a szomszédos államokban: Csehszlovákiában Muzsla, a Szovjetunióban Nagyvát, Vorievo (?), Salánk és Visk, Romániában Torockó, Homoródalmás és Avaspatak, Jugoszláviában Topolya. Így tehát összesen 46 a magyar nyelvi kutatópontok száma.

Az ALE számára többszáz új kérdéssel kellett bővíteni a 37 magyar kutatópont anyagát. Ha az ALE eddig megjelent I. kötet 1.

részének 14 címszavát vesszük tekintetbe, akkor a felét találhatjuk meg a MNyA-ban, vagyis a *felhő, szivárvány, tócsa, tó, folyó és szöcske*, de hiányoznak a következők: *nap, hold, köd, szél* (levegőmozgás), *jégeső, mocsár, tenger*. A "kihagyás" nem valami hanyagság terméke, hanem a két nyelvatlasz különböző szempontjai. A magyar nyelvatlaszba elsősorban azokat a szavakat válogattuk ki, amelyeknek az eddigi tájszótárak alapján remélhettük fontos hangtani vagy lexikai változatait.

Így épült be szervesen a nemzetközi dialektológiába a MNyA a kiegészítő gyűjtésekkel együtt, amelyekben többek között a debreceni egyetem magyar és finnugor tanszékének tagjai is részt vettek.

5. Előadásomban nem fért bele már a határokon túli magyar tanszékek példamutató és időnként a szűkebb hazainál is lendületesebb, gazdagabb, értékes nyelvföldrajzi alkotásainak méltatása. Első helyen kell megemlítenem Erdélyt, ahonnan Csűry Bálint is érkezett. Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, Vő István, Teiszler Pál és mások kidolgozták Románia egész magyarlakta területét fedő nyelvtérképeiket, amelyek magukba foglalják a Románia nyugati határainál elterülő szatmári-bihari tömböt, Kolozsvár vidékét és a Kalotaszeget, a Székelyföldet, a moldvai csángókat és a szórványokat. A térképek és jegyzeteik nagy része ma is kéziratban van, csak a Brassó vidéki magyar falvak térképei jelentek meg Vő István feldolgozásában. Jelentős nyelvföldrajzi tevékenységet fejt ki az újvidéki magyar tanszék és tudományos intézet Penavin Olga és Matijevics Lajos Jugoszlávia magyarlakta területein. A Petro Lizanyec vezette ungvári magyar tanszék Kárpátalján, a pozsonyi pedig Arany A. László és Sima Ferenc személyében Szlovákia magyarlakta területein. (Az erdélyi munkálatakról l. SZABÓ T. ATTILA, Anyanyelvünk életéből 1970, Bukarest, 475-545).

KÁLMÁN BÉLA

A gyakrabban előforduló rövidítések:

- ALE = Atlas Linguarum Europae I, 1. Cartes et Commentaires.
Assen, 1983.
- BÁRCZI 1944 = BÁRCZI GÉZA, A magyar nyelvatlasz előkészítése.
Bp. 1944.
- Elm. = A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani
kérdései (szerk. DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU) Bp. 1975.
- KÁLMÁN 1951 = A mai magyar nyelvjárások Bp. 1951.
- KÁLMÁN 1966 = Nyelvjárásaink. Bp. 1966
- MNny = Magyar Népnyelv I-VI. Debrecen, 1939-49.
- MNyA = A magyar nyelvjárások atlasza I-VI (szerk. Deme L. és
Imre S.) Bp. 1968-76.
- MNyj. = Magyar NYelvjárások I-- Debrecen, 1950-
- Módsz. = A magyar nyelvatlasz munkamódszere (szerk. BÁRCZI G.)
Bp. 1955.

**A nyelvjárási anyaggyűjtésről
Mit gyűjtsünk és hogyan?
(Csúry Bálinttól napjainkig)**

1. Amikor a debreceni rendező szervek megbízásából Sebestyén Árpádtól a megbízatást kaptam, hogy a Csúry Bálint születésének 100 éves évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészakon rövid előadást tartsak, nem tudtam, milyen nehéz feladatra vállalkozom. Nem csupán azért, mert egészségi állapotom ingadozó, és családi, nagyapai kötelességeim is sok időt igénybe vesznek, hanem azért is, mert gondosan újra olvasva a Szombathelyen 1981 tavaszán megrendezett dialektológiai szimpozion anyagát (VEAB Értesítő 1982. II., a továbbiakban: DialSzimp.), ezen kívül az azóta megjelent és a nyelvjáráskutatás körébe vágó cikkeket, úgy látom, hogy kevés újat tudok nyújtani. A rendelkezésemre álló idő is rövid. -- Hogy végül is közlöm szerény megjegyzéseimet, annak az az oka, hogy nem kis mérvű nyugtalanságot és bizonytalanságot látok tudományszakunkban. Ez pedig nem kedvderítő. Kiss JENŐ a nyelvjárási monográfiákat dialektológiánk neuralgikus pontjának nevezi (MNY. LXXXI, 163-4). Ötven év óta foglalkozom a magyar nyelvjárási anyag gyűjtésével és feldolgozásával, de sohasem tapasztaltam a maihoz hasonló szemléletbeli megosztottságot. Ha nem is írunk erről szakembereink folyóiratainkban, a feszültség érezhető. Szeretném, ha tisztelt hallgatóim (és leendő olvasóim) nem vennék ünneprontásnak, hogy e kérdést most előhozom, de én mindenképpen szükségesnek látom, hogy mindnyájunk számára elfogadható konszenzus alakuljon ki, ha a dialektológiai kutatásaink eredményes folytatását kívánjuk. Magam évek óta töprengek ezen, és már az 1984. év őszén megírtam a MNY-ben megjelenendő cikkemben, amelyben többek között dialektológiánk időszerű kérdéseiről is szólok, vitázni próbálok IMRE SAMUNAK a "Gondolatok a nyelvjárási monográfiákról" (MNY. LXXIX, 408-16), c. fejtetésével, foglalkozom BOKOR JÓZSEFNEK "A zárt ě-zés állapota és mozgása Sopronkövesd nyelvjárásában" (MNY. LXXVIII, 347-52), c. tanulmányával, megkérdőjelezem SZABÓ GÉZÁNAK egy régebben írt cikke "Az -n határozórag előtti tövéghangzó minőségének kérdéséről" (NytudÉrt. 58.

sz. 357) egyik állítását. Meg kívánom jegyezni, hogy érveim támogatására én SEBESTYÉN ÁRPÁDOT (Nyr. CV, 323) és DEME LÁSZLÓT (A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve, Budapest, 1978., 50) idézem.

Az, hogy a dialektológusok a követendő módszereket keresve vitatkoznak: "grammatici certant", önmagában véve nem hiba. Remélhető ugyanis, hogy a különböző vélemények szembeállításával sikerül a leginkább járható utat megtalálnunk. Vannak azonban objektív tényezők, és ezeken nem tudunk változtatni. Közismert tény, hogy egyre inkább fogy országunkban a nyelvjárásban beszélők száma.

Nem vitatható, hogy nyelvjárásaink viszsza-szorulóban vannak. De hogy ez a folyamat milyen mérvű és ütemű, hol (milyen helyzetben) lehet a legjobban megfigyelni, erről különbözőképpen vélekedünk. Meg vagyok győződve, hogy mindnyájan az igazságot keressük. Meg kell tehát találnunk a mai nem örvendetes állapotból való kiutat. Az útkeresést szeretném megkönnyíteni a következők elmondásával.

Előtte azonban szólnom kell még egy objektív nehézségről: a nyelvjáráskutató utánpótlás mevelésének súlyos gondjairól. A mai egyetemi és főiskolai tantervek szerint a hallgatók nagyon csekély és rövid ideig tartó kiképzést kapnak dialektológiából. Inkább a speciálkollégiumokban van erre lehetőség. Szinte egyöntetűen ezt vallották a szombathelyi szimpóziumon felszólaló egyetemi és főiskolai oktatók (DialSzimp. 71-111; l. még Nyr. CVIII, 505). Azok is, akik egyébként szívük szerint nyelvjáráskutatással foglalkoznak, nehezen tudnak tanítványokat nevelni. Ezért próbáltunk mi Deme László tevékeny közreműködésével 1985 nyarán egy-egy hetes nyelvjárási gyűjtőtanfolyamot rendezni Sárospatakon (illetőleg a Bodrogközben), továbbá Szombathelyen (illetőleg az Őrségben). A házigazdák az illetékes főiskolák magyar nyelvi és nyelvészeti tanszékei voltak. Sárospatakon 16 egyetemi és főiskolai hallgató volt ott, Szombathelyen 5. A tanfolyamok jól sikerültek. A hallgatók örömmel ismerkedtek a nyelvjáráskutatás elméletén kívül a gyakorlatiakkal is; a Bodrogközben kérdezték a Deme László és Végh József által összeállított hangtani, alaktani kérdőíveket; az Őrségben sok magnetofonfelvételt is készítettek. (A tanfolyamokról részletes beszámoló jelenik meg a Honismeretben, az Édes anyanyelvünkben és a Nyr.-ben is.)

2. Mi a mai magyar nyelvjárásban egyik fő kérdése? Az, hogy a helyi nyelvjárás melyik rétegét vizsgáljuk, csak az alapréteget, vagy pedig törekedjünk a nyelvjárási változások vizsgálatára is, és ha igen, milyen mértékben. A nyelvjárási alapréteg kifejezés egyébként -- tudomásom szerint -- csak az utóbbi tíz évben van

meg dialektológiai szaknyelvünkben. Csúry erről nem beszélt. Ő a m a g y a r n é p n y e l v e t kívánta vizsgálni. A fiatalabb érdeklődők kedvéért viszont megemlítem azt is, hogy Csúry Bálintot is nagyon foglalkoztatta a nyelvi szinkrónia és diakrónia kérdése. Csúry is sokat beszélt a nyelv változásáról.

Az 1936-ban Budapesten megjelent fontos munkájában, A népnyelvi bűvarlat módszerében (a továbbiakban így rövidítve: Módsz.) ezt írja: "Íme, Toldy már 1844-ben arra hivatkozik, hogy a nyelvjárások a köznyelv hatása alatt napról-napra veszítenek eredetiségükből s a nyelvjárási típusok mindinkább eltörlődnek" (i.m. 57). Másik idézet Csúrytól: "Népnyelvünk rendszeres bűvarlatának megszervezésére ütött a tizenkettedik óra, és féltő, hogy ez a tizenkettedik óra hamarosan elmúlik... Ma még az öregek ajkán sok olyan szót, fogalmat, jelentést, alakot, szerkezetet megtalálnánk a nép nyelvében, melyet esetleg tíz év múlva ma már hiába keresnénk" (i.m. 20). Az adatközlő megválasztásával kapcsolatban ezt tanácsolja Csúry: "Különösen az öreg asszonyok, emberek megfigyelése szükséges. De e mellett az ifjabb nemzedék megfigyelésére is gondot kell fordítanunk. Hiszen a n y e l v j á r á s e g y n e m z e d é k e n k e r e s z t ü l i s m ó d o s u l h a t (a kiemelés tőlem; V.J.) egy-egy vonásában, szókincsében. Magam tapasztaltam, a Szamosháton, a magam falujában -- írja Csúry -- hogy gyermekkoromban az öregek beszédében általános volt az -ít képzőnek -ét változata: *fordét, igazét, tanétó úr, burét, nyerét* stb. ... Az öregek sok olyan kifejezést, szót, szólást, közmondást használnak, ami a fiatalok nyelvéből kiveszett ... A Szamosháton az öregek ... a telket *sessionnak*, a magtárt *grannáriomnak*, a jegyzőkönyvet *protokolumnak*, a szerződést *kontrektusnak*, az anyakönyvet *mátrikulának* hívják ..." (i.m. 24). Milyen kítűnő megfigyelése ez Csúrynek, amit mi, tanítványai és mások is többen megfigyeltünk és leírtunk, hogy a változás legjobban a szókincsben figyelhető meg.

A szombathelyi szimpozionon a bevezető előadást Benkő Loránd tartotta "A nyelvjárási monográfiák" címen. Minden lényeges mondanivalójával egyet lehet érteni, azzal is, amit a változás vizsgálatáról, a nyelvészociológiai szempontok érvényesítéséről is közölt. Hasonlóképpen nyilatkozhatok még Kálmán Bélának nagy tapasztalat alapján megírt és higgadt hozzászólásáról.

Kiemelném még Deme László sok-sok találó megjegyzését, biztató és bátorító gondolatát, ötletét. Most csak arra hívnám fel a figyelmet, amit a "regionális köznyelviség"-ről mondott. (Dial-Szimp. 128-9.). Nagy visszhangja volt, -- kollégáimtól így hallottam -- amit a szombathelyi szimpozion után, még 1981-ben a tantervi vitában mondott SEBESTYÉN ÁRPÁD a regionális köznyelvi

kutatásokról. "Bár talán nem állunk egyedül azzal a felfogásunkkal, hogy a mai nyelvtudományunk mintha kissé túlhatná a regionális köznyelvek körüli kutatásokat" (Nyr.CV. 323). Én úgy érzem, hogy megszívlelendők Sebestyén Árpád tanácsai. Ma, amikor a feladataink megszorodtak, nagyon fontos a kellő arányok megtartása. Bárczi Géza szerint is meg kell engedni minden tudományos kérdésnek a vizsgálatát. De hogy az erkölcsi és főleg az anyagi támogatást minek és milyen célok támogatása érdekében adjuk meg, azt már nagyon meg kell fontolnunk. Az én véleményem az, hogy a regionális köznyelvi vizsgálatokat vígan és könnyen lehet végezni húsz-harminc év múlva is. Sürgetőbb feladata lenne most a visszaszorulóban lévő nyelvjárásaink fontosabb változatainak a tanulmányozása. Nyelvatlaszunk nagy tudománytörténeti jelentőségét nem szükséges hangsúlyoznunk. Ámde a nyelvatlasz nem adta meg a kielégítő választ sok-sok kérdésben, néha éppen feltette a kérdést. Csak néhány nyelvjárástani feladatot említenék, amit fontosnak tartok. Nem ismerjük pl. az í-zés nyugat-dunántúli elterjedését, az ő-zés és a zárt ë-zés vizsgálata nemcsak a nyelvjárástannak, hanem az egész magyar nyelvtudománynak nyújtana sok-sok tanulságot. Nem ismerjük igazában a névszó- és ige- és igetövek rendszerét. Bár ez utóbbiról néhány tanulmány megjelent. Sok alaktani jelenség is vizsgálendő volna, nagyon kevés helyről ismerjük képzőrendszerünket (Vö. KÁLMÁN BÉLA: DialSzimp. 32 és CSÜRY, Módsz. 12, 21-2).

De térjünk vissza Csüryhez! Hogy mit gyűjtünk, már szóltam.

Most azt kell röviden megválaszolnom: hogyan? "...a p a s z s z í v módszer, vagyis a meghallgatási módszer. Voltaképpen ez volna a legideálisabb módja a gyűjtésnek, -- írja Csüry -- ez vezet a legkétségtelenebb, legmegbízhatóbb eredményekhez... E módszerrel arra kell törekednünk, hogy... csupán mint megfigyelők legyünk jelen mások beszélgetésén... igyekszünk bekapcsolódni a család életébe... Velük lakunk, velük étkezünk, velük járunk a mezőre, társaságba..."

"Azonban csupán e mellett a módszer mellett maradni nem lehet. Ezt okvetlenül ki kell egészíteni... a kérdező, beavatkozó aktív módszernek" (i.m. 32-3).

3. Bár Csüry Bálint örök érdeme a korszerű magyar nyelvjáráskutatás megteremtése, hiba volna tanításait dogmaként kezelni. Csüry Bálint tételeit is alaposan felülvizsgálták, bírálhatták és továbbfejlesztették tanítványai és mások is. Már DEME LÁSZLÓ foglalkozott Csürynek a nazalizáció egyes kérdéseiről vallott általában véve helyes megfigyeléseivel (A magyar nyelvjárások néhány kérdése. Bpest, 1953. 73 kk). A legfontosabbak e téren IMRE SAMUNAK a megállapításai (A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bpest, 1971. 13 kk). "Csüry... nem vett tudomást...a z é l ő n y e l v

m o z g á s á r ó l, elsősorban hangtani kérdéseket illetően ... Csúry sem ismerte fel, hogy nyelvjárásaink zömében egyes magánhangzó-fonémák variánsokban igen gazdagok... (Csúrynek) nagy és elévülhetetlen érdeme az e g y s é g e s h a n g j e l ö l é s i r e n d s z e r m e g t e r e m t é s e, de nem lebecsülendő hibája a meglehetősen uniformizált, s e m a t i k u s f e l j e g y z é s i m ó d s z e r."

"Igaz, hogy Csúry egyik-másik tanítványa -- írja IMRE SAMU -- már viszonylag korán kezdi feszegetni a sematizmus bilincseit (Vö. VÉGH, SárNépm.10-12; NyaPróbGy.VII, ij; IMRE: MNy. XXXVIII, 311), de az efféle megnyilvánulások egészen szórványosak..." (i.m. 14-15).

A sematikus hangjelöléssel a legbehatóbban BENKŐ LORÁND foglalkozott (A magyar nyelvjárások atlaszának hangjelölési rendszerre és gyakorlata: A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti és módszertani kérdései. Bpest, 1975. Szerk.: DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU, 123-165). BENKŐ LORÁND a Pais Emlékkönyvbe (Bpest, 1956. Szerk.: BÁRCZI GÉZA és Benkő Loránd) írt kitűnő tanulmányában "Az á > a labializáció eredete" éppen a rendkívül pontos és nem sematikus feljegyzett nyelvjárási adatok alapján sikeresen oldotta meg ezt a nem könnyű kérdést (i.m. 81-9).

Csúry elsősorban a nyelvi törvényszerűségek megfigyelésére, és a langue megállapítására nevelt bennünket. Nagyon sok alkalommal elmondta, hogy óriási felelősséggel tartozik az utókornak az, aki egy nyelvi adatot papírra vet, és bevisz a tudomány vérkeringésébe.

4. Köztudomású, hogy nyelvatlaszunk, gyűjtési, ellenőrzési és közzétételi munkái jó sokáig, több mint 20 évig igénybe vették éppen a nagyobb gyakorlattal rendelkező nyelvjáráskutatókat. Így egy kis visszaesés következik az 50-es évektől kezdve a nyelvjárási gyűjtésekben. A felszabadulás után jó ideig alig volt magyar nyelvjárási gyűjtés. Ez nyugtalanította vezető nyelvészeinket is. PAIS DEZSŐ 1951-ben tartott előadásában kiemeli: a nyelvjárás-gyűjtés nemcsak igen sürgető is, t a l á n a l e g s ű r g ő s e b b n y e l v t u d o m á n y i f e l a d a t (a ritkítás tölem, V.J.). Nyilatkozik BÁRCZI GÉZA is, a nyelvjárási gyűjtés kérdését "fájdalmasan megoldatlan" feladatnak nyilvánítja (I. OK. VI., 61). "Mind a törvénykutató, mind a rendszervizsgáló, mind pedig az alkalmazott nyelvtudomány számára -- írja BÁRCZI -- a nyelvjárások tanulmányozása fölötte fontos -- három pontban fogalmazhatjuk meg a követelményeket: 1. hozzáférhetővé tenni ... 2. gyűjteni, gyűjteni, gyűjteni, tudományos pontossággal, kifinomult módszerrel és tervszerűséggel, 3. feldolgozni..." (I. OK. 1954, 63).

A nyelvjárási anyaggyűjtés újbóli megindulása szempontjából igen jelentős lépés volt a Nyr.-nek 1957-ben meghirdetett nyelvjárási anyaggyűjtő pályázata. A pályázat értékelését I. SZÉPE -- VÉGH: Nyr. LXXXIII, 210-20. A Nyr.-pályázaton tűntek fel olyanok, akik ma már a nyelvtudomány elismert szakemberei: így Bolla Kálmán, Markó Imre Lehel, Várkonyi Imre, Balogh Lajos, Király Lajos, Pesti János, Körmendi Géza, Fülöp Lajos stb. 1959-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete is csatlakozott a Néprajzi Múzeum évenként meghirdetett gyűjtő pályázatához. Így alakult ki az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat is. E pályázat során ismertük meg Ördög Ferencet, és itt jelentkezett szülőfalujának, a Tolna megyei Nagykönyinak nyelvjárási témájú dolgozatával Szabó József is.

A gyűjtőpályázaton sok önkéntes működött közre. Számukra gyűjtési útmutató füzeteket adtunk ki. A nyelvjárási gyűjtés lexikális és néprajzi jellegű volt. A kezdeti nagy sikerek után az érdeklődés lohadt. Ennek oka abban is kereshető, hogy nyelvész kollégáim közül néhányan egy kis fenntartással fogadták a gyűjtéseket. Én pedig a finn és az észt példák nyomán szerveztem e munkát. A gyűjtött anyagot a Néprajzi Múzeum őrzi. A gyűjtőpályázat ma is megvan. Mai eredményeivel nem lehetünk elégedettek. Hasznos volna a pályázat további sorsát megvitatni. Hogy a társadalmi munkában végző önkéntes gyűjtők hangtani és alaktani monográfiák írására -- kevés kivételtől eltekintve -- nem alkalmasak, magam is tapasztaltam. Ugyanígy vélekedik erről BENKŐ LORÁND is (DialSzimp. 19), de lexikális -- néprajzi jellegű munkákat elvégezhetnek. Egy területen nagy sikerrel vizsgáztak az önkéntes gyűjtők: ez a földrajzi nevek, valamint a személy- és állatnevek gyűjtése. [L. még DEME LÁSZLÓ (DialSzimp. 215)].

Panaszkodásaink ellenére is -- a nyelvatlasz és a helynévkiadás mellett -- azért vannak nem lebecsülendő eredményeink. Hadd említsem kiváló regionális szótárainkat (KISS-KERESZTES, OrmSz. 1952., BALINT SÁNDOR, SzegSz. 1956., PENAVIN OLGA, Szlavóniai (kórógyi) Szótára. Újvidék. (Az I. k.é.n. -- III. 1978.) Ismeretesebb kitűnő tájszótáraink. - Az 1959-ben megjelent ÓHA. után kiadásra került BALOGH LAJOS és KIRÁLY LAJOS, Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi atlasza, Bp. 1976., PENAVIN OLGA, A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza. 1969., VÖÖ ISTVÁN Hétfalu nyelvjárási atlasza. 1971., PENAVIN OLGA -- MATIJEVICS LAJOS, A jugoszláviai székely telepek nyelvatlasza. Kiadásra vár RÓNAI BÉLA, A Somogy megyei Zelicség és vidéke atlasza, amely az egynyelvűségen belüli diglossziát és a kétnyelvűséget is tükrözi. -- Elkészült KIRÁLY LAJOS Somogy megyei atlasza, amely főképpen a nyelvi jelenségek határának és ütközőpontjának kérdéseit

mutatja be. (Még sok értékes nyelvjárási tárgyú tanulmányt, módszertaniakat is említhetnék. Nem törekedhetek teljességre.) -- Örvedetes élénkség tapasztalható a szombathelyi tanárképző főiskola magyar nyelvészeti tanszékén. Szabó József és Kiss Jenő a nagykónyi, ill. a mihályi nyelvjárást vizsgálja, s tekintettel vannak mindketten a nyelvjárásban érzékelhető mozgásra és a köznyelvi hatásra is. Úgy látszik, mindkettejüknek az a módszertani kiindulópontja, hogy a hagyományos nyelvjárást (a nyelvjárási normát) ragadják meg, s írják le először, s hogy ebből kiindulva, ehhez viszonyítva helyezték el s minősítsék a nyelvjárási beszédben fölbukkanó elemeket, jelenségeket. Eljárásukat bizonyosan megkönnyíti, hogy mindketten anyanyelvjárásukat vizsgálják, tehát módjuk van olyan megfigyelésekre is, amelyekre az idegen gyűjtőnek nem vagy nemigen volna.

IMRE SAMU a "Gondolatok a nyelvjárási monográfiákról" című cikkében fontos megállapítást tesz, amikor azt írja: "Feltétlenül hasznosnak és szükségesnek látom néhány település (falu) mai nyelvallapotának olyan monografikus feldolgozását -- akárcsak a hangtan, vagy a hangtan és az alaktan aspektusából is --, amelyben a fő cél a klasszikus helyi nyelvjárás megbomlásából következő változás vizsgálata" (MNY. LXXXIX, 415).

Magam is így látom, hogy nyelvjárásainkat m o z g á s b a n kell megfigyelnünk és tanulmányoznunk. Tehát az újabban keletkező és terjedő alakokat, ha társadalmi érvényűek, nem hapaxok, fel kell vennünk adattárunkba.

Imre Samu idézett kívánságát fontos, érdekes, de nehezen megvalósítható feladatnak tartom. A hangtanban pl. a változásokat -- néhány kivételtől eltekintve, pl. az á utáni o-zás, a szótagzáró l kiesése --, nem könnyű megragadni. Jelentősebbek a változások a szókincsben. A hagyományos paraszti gazdálkodás műszavai közül azokat, amelyek az egy-két emberöltővel ezelőtt alkalmazott eljárásokban voltak használatosak, a mai középkorú parasztemberek már nem ismerik. A nyomtatást Békésen kisgyerekkoromban apám földjén magam is láttam. De e műszót ma csak az idősebbek emlegetik. A falusi paraszt fiatalok talán a szekér és az eke alkatrészeit sem ismerik már.

Változás van, de túlzottnak látom Imre Samunak azt a véleményét, hogy ma már szinte a változásvizsgálat volna a legfontosabb feladatunk a magyar dialektológiában. SEBESTYÉN ÁRPÁDDAL egyetértően én úgy hiszem, hogy nyelvjárásaink az ezredforduló után is nyelvi realitások lesznek. (Nyr. CV, 323).

Nyelvjárásaink hang-, alak- és mondattani rendszerében nem beszélhetünk még számottevő változásról. Előadásom bevezetőjében jeleztem már, hogy egyetérték Benkő Loránd azon felfogásával,

hogy nyelvjárásaink vizsgálatához nyelvészociológiai, szociolingvisztikai közelítés nélkül lassan már nem is lehet hozzányúlni. (DialSzimp. 16). "manapság -- mondja BENKŐ --, a "tisztá" nyelvjárási vizsgálat, a nyelvjárás mély rétegének a vizsgálata lassanként lehetetlenné válik ... a v á l t o z á s v i z s g á l a t p e d i g r o p p a n t n e h é z v a l a m i (ritkítás tőlem, V.J.) (DialSzimp. 16). Én éppen e nehézségek miatt tartom szinte megvalósíthatatlan feladatnak az öncélú változásvizsgálatot. Mihez viszonyít, aki a "klasszikus" nyelvjárásnak csak a bomlását vizsgálja. Annak először is kitűnően kell ismernie azt, ami bomlik. Jól fogalmazta ezt meg BALOGH LAJOS. Ő nemcsak a hagyománymentés céljából kívánja a nyelvjárási alaprétég vizsgálatát, "tulajdonképpen a nyelvi változás vizsgálata sem képzelhető el a nyelvjárási alaprétégnek az ismerete és felkutatása nélkül..." (DialSzimp. 53). Hiszen éppen ez a gondja a regionális köznyelvi vizsgálatoknak is, és eddig igazi átütő sikert nem is lehetett felmutatni e téren. DEME LÁSZLÓ a Bárczi-Emlékkönyvben ezt írja a nyelvjárási gyűjtés módszeréről szólván: "Az utókor majd csodálkozhat: hányszor kellett az első válasz után megkérdeznünk: "És >>régen<< hogy mondták? Nos ez a >>régen<< tegnap volt, meg ma van és holnap is lesz, de akkor, amikor nem vagyunk jelen. A >>régen<< csak annyit jelent, hogy: egymás között, hétköznapiokon, azaz hagyományosan, parasztosan" (NytudÉrt. 40. sz, 70).

Hasonlóképpen nyilatkozik Benkő is: arról beszélve, hogy az archaikus formákat szinte "ki kell verni" az adatközlőkből. BENKŐ azt mondja: "Ez az állítás egy kissé maga is túlzás, mert az afféle archaizmusokat ismerik azért, és bizonyos szituációkban használják is, tehát meg lehet őket találni a módszeres vizsgálatban. Nekem legalábbis korábbi nyelvjárásgyűjtő tapasztalataim ide mutatnak, s nem hiszem, hogy a helyzet annyit, olyan drámai módon változott volna, hogy ilyen kutatást ma már lehetetlen végezni" (DialSzimp. 23).

Én azt hiszem, hogy azok, akik ma már arról beszélnek, hogy a nyelvjárási alaprétéget alig lehet megtalálni, azokat a gyűjtő ismeretei és az adatközlők segítségével rekonstruálni lehet, azok nemigen mennek ki a faluba. Hadd említsek két személyes példát. 1984-ben jártam utoljára Békésen. Az utcán és a piacon a 30-40 év körüli emberek és asszonyok is, sőt még jóval fiatalabbak is t-ző alakokat használtak beszélgetésük során, nem is szólva a zárt észéről és a diftongusok ejtéséről. Amikor 1985-ben a Bodrogközben voltam Karcsán, ott is jól hallottam a nyelvjárási beszédet. Buszra várva sok ilyen beszélgetést volt alkalmam akaratlanul is megfigyelni Sárospatakon.

A sárospataki (bodrogházi) gyűjtőtanfolyamon több fiatal hallgató, így pl. a szegedi tanárképzőből jött Gajdos Éva érdekes megfigyelést tett. A nyelvjárási címszóra rékérdezve az adatközlők igen sokszor köznyelvi alakot mondtak be, noha néhány perccel azelőtt a spontán beszélgetés során az archaikus alakokat használták.

Az eddigi módszertani tanulmányaink sokat foglalkoznak az adatközlő személyével. Le merem írni, hogy a gyűjtő személye, és ügyessége is sokat számít, tud-e olyan légkört teremteni, hogy megkérdezett adatközlő a várt alakot mondja neki. A gyűjtő ilyen irányú feladatáról, viselkedéséről l. Deme László, A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve (Bpest, 1978., 50).

Én a magam részéről azt tanácsolom az utánunk jövőeknek, hogy igyekezzenek a nyelvjárásban a langue-ot megtalálni és megörököteni, természetesen figyelembe véve a nyelvi mozgást is. "A gyűjtő nem kikövetkeztetett langue-tényeket, nem egyfajta középarányosokat ír fel... hanem rögzíti az egyes adatközlők feleleteit" (vö. ÓHA. 65-66, l. még uo. 57-87, különösen 75-6, 85).

Ha valaki (természetesen nem kezdő kutató) olyasvalamit alkot, amit Imre Samu kíván, örömmel üdvözlöm. De addig, amíg csak íróasztalunk mellett spekulálunk, kitartok az előbb részletesen kifejtett gyűjtőtervem mellett.

Nincs két kutató, aki a véleményét egy vitatható és nehéz kérdésben teljesen azonos módon fogalmazná meg. Én mégis azt mondanám, hogy nyelvjáráskutatásunk mostani vitájában Benkő Loránd, Deme László, Sebestyén Árpád és Kiss Jenő felfogásával értek egyet. És jól tudom, hogy még sokan vélekednek így.

VÉGH JÓZSEF

A szociolingvisztika elemei Csúry Bálint népnyelv kutató iskolájában

1. A szociolingvisztikáról mint merőben új "modern nyelvészeti irányzatról" szokás beszélni. SZÉPE GYÖRGY a Társadalom és nyelv című, szociolingvisztikai írásokat közreadó kötet szerkesztői bevezetését így kezdi: "A hatvanas évek előtt nemigen lehetett szociolingvisztikáról hallani vagy olvasni. Azóta viszont évről évre nő a szociolingvisztikai tárgyú könyvek, tanulmánygyűjtemények, cikkek száma" (i.m. 7). Ugyanebben a kötetben WILLIAM BRIGHT 1967-ből származó cikkének magyar fordítása így kezdődik: "A szociolingvisztika izmosodó csecsemő, de azért még mindig csecsemő. Így aztán a társadalmi rétegződés nyelvi megfelelőivel foglalkozó részterületén a szakirodalom még elég sovány. Tíz évvel ezelőtt jegyezték meg két társadalmi átrétegződésel foglalkozó áttekintő cikkről, hogy egyik sem sorol fel egyetlen kutatást sem, amely a nyelvvel mint társadalmi jelenséggel foglalkozna" (uo. 197).

Az ilyen merészen sommás megállapítások a mi hagyományos nyelvészeti iskolázottságú körünkben éles visszautasításban szoktak részesülni. Ugyanaz a SZÉPE GYÖRGY, aki Bright fenti megállapításait megjegyzés nélkül közli 1975-ben, már évekkel korábban, 1972-ben így írt egy másik szerkesztői bevezetésében: "A társadalom tényeinek figyelembevétele egyébként is jellemezte a történeti orientációjú hagyományos nyelvészetet; két jellegzetes területe -- az etimológia és szótörténet, valamint a névkutatás -- nem művelhető sikeresen a reáliák (és a reáliák társadalmi összefüggései) nélkül" (ÁNyT. VIII, 5). Ugyanitt arra is rámutat SZÉPE, hogy a modern nyelvészeti irányzatok több ága, -- főleg az európaiak -- valamilyen módon hangsúlyt tettek a nyelv társadalmi vonatkozásaira, míg mások "így például a deskriptív nyelvészet, a glosszematika, a matematikai nyelvészet és a generatív nyelvészet -- figyelmen kívül hagyta a társadalmi kontextust, a nyelvet kizárólag jelek rendszereként kutatta" (uo. 5--6). Nyilvánvaló, hogy Bright Bloomingtonban megjelent tanulmánya az utóbbi nyelvészeti kör "paradigmarendszerébe" tartozik, annak alapján érthető.

Valójában értelmetlen és terméketlen dolog lenne azon vitázni, új tudományterület-e a szociolingvisztika vagy régi. A határterületi tudományok kialakulásakor sohasem teljesen érintetlen szűz területeken formálódik új, teljesen eltérő tudomány, hanem már meglévő, több oldalról is "becserkészett" területek kapnak autonómiát egy új szerveződés eredményeként. Lesznek tehát olyan mozaikok, amelyek már korábban is megvoltak, távolabbi részeként valamely hagyományosabb tudománynak, de új összefüggésrendszerbe kerülve az új tudomány szerves alkotórészeivé válnak, esetleg más megvilágításba kerülnek, kiegészülnek, részben átlényegülnek. Az önállóságot és az újszerűséget éppen a domináns új alapeszme, a régi elemeket átizzító, magába olvasztó erő adja. Igaza lesz tehát annak is, aki új tudományos területről beszél, meg annak is, aki régi elemek előzményből való átemeléséről szól. Szélsőséges és hibás tehát azt mondani: az új tudományban nincs semmi új, mert elemei itt--ott már korábban is megfigyelhetők voltak. De nem kisebb hiba azt hangoztatni: itt egy teljesen új, eddig soha nem látott, nem hallott tudomány jött létre a semmiből. Aki így tesz, megfosztja a keletkező újat előzményeitől, gyökereitől, elveszíti a tapasztalatok kínálta tanulságokat, önteltsége miatt olyan csapdákba esik, amelyeket pedig elkerülhetett volna.

Úgy látszik, így van ez a szociolingvisztikával is. A jelenlevők előtt nyilvánvaló, hogy ennek a napjainkban kiépülő tudományos diszciplinának a hagyományos kutatásokban sok helyen felbukkannak az előzmény-mozaikjai. Mi azt szeretnénk, ha ezek az előzmények szervesen beépülnének az új tudományterület rendszerébe, gazdagítanák problematikáját, siettetnék fejlődését. Úgy gondoljuk, különösen a hagyományos dialektológia az a terület, amelyből nagyon sok megfigyelés lenne átemelhető a szociolingvisztika rendszerébe. Mivel pedig a magyar dialektológiának máig Csúry Bálint az egyik legnagyobb iskolateremtő egyénisége, illő, hogy itt és most ennek a debreceni iskolának gondolkörét vegyük szemügyre a szociolingvisztika szemszögéből.

2. Mielőtt azonban a Csúry iskola kérdéseire térnénk, nem ártana néhány megjegyzést tenni tágabb körben sem. A szociolingvisztika minden művelője vagy érintője vallja, hogy e tudományág egyik legfontosabb, szinte központi jelentőségű témája a nyelv társadalmi rétegzettségeinek vizsgálata, az, hogy a társadalmak különböző jellegű -- területi, munkamegosztás szerinti, műveltség szerinti stb. -- tagoltsága hatással van a beszélők nyelvhasználatára: speciális és tipikus egyezéseket hoz létre az összetartozás, illetőleg eltéréseket a különözés talaján. Legkorábban a területi tagolódás alapján mutakozó nyelvi eltérések, a nyelvjárások létezése tudatosul. Hazánkban a

kezdeti felismerések -- Galeotto, Székely István, Szamosközy és mások korai megjegyzéseit nem számítva -- kifejtettebb formát a nyelvújítás idején öltének. Már ezekben a legkorábbi nyelvjárás-leírásokban számos olyan megfigyelés található, amely ma a szociolingvisztika körébe sorolható lenne. Így például amikor a Tudományos Gyűjtemény felhívására SZEDER FÁBIÁN 1819-ben megjelenteti "A Palóczok" című tanulmányát, bevezetőjében ezt írja: "Is-mértetni, nem pedig k i n e v e t t e t n i akartam ezen becses jószívű földünket; és a' józan Olvasónak eszébe se juthat c s ú - f o t ű z n i valakiből azért, hogy másutt lett a' világra, és honnyi szokásait, akár millyenek legyenek azok, követi; sem a' derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos célból tudakozolódnak (sic!). Azonban c s a k a' k ö z n é p lészen mindenhol szemem előtt, a n a g y o b b h á z a k n á l, szinte minden egyéb tájbéli f ő b b r a n g ú a k n á l is a' p a l l é r o z o t t s á g h o z v a n s z a b v a a' nyelvnek és a' szokásnak új íz szerént való csínosodása" (TudGyűjt. 1819. VI, 26). Az általam kiemelt részek azt mutatják, hogy Szeder Fábián már társadalmi szempontokat érvényesített adatközlőinek megválogatásában, mert felismerte, hogy a nagyobb gazdák, illetőleg nemesi, főúri tisztségviselők pallérozott beszédmódja nem azonosítható a palóc népnnyelvvvel.

Meggondolkoztató Szeder Fábiánnak az a mentegetődzése is, hogy nem akarja kinevetetni a palócokat azáltal hogy jellemzi nyelvjárásukat. Világos, hogy az akkori közszellemben megvolt a hajlandóság arra, hogy a "pallérozott" kiejtéstől eltérő saját-ságokat lenézzé, alacsonyab rangúnak, műveletlennek, kinevetni valónak tekintse. (Érdemes lenne egyszer történeti alakulásában végigvizsgálni ezt a jellemző társadalmi megítélést, amely talán Horatius "Odi profanum vulgus"-áig megy vissza, és mai társadal-munkban is rendkívül erősen jelen van. A nyelvjárásias beszédű ember ma is "falusias, vidéki, paraszt, bunkó, tahó" a fölényes, úrhatnám városi szemlélet számára, nem úgy, mint például a fin-neknél, ahol -- talán a Kalevala jóvoltából -- nemcsak a falusi folklór, hanem a népnnyelv is a nemzeti értékek sorába emelkedett, s nem ad okot a kigúnyolásra.)

Ugyancsak érdekes megfigyelést közöl SZEDER FÁBIÁN a palócok köszönésmódjáról -- ma úgy mondanánk: interaktusba lépéséről: "Midőn valakivel mentekben öszvetalálkoznak, többnyire így sok-ták (sic!) köszönteni: Isten áldja meg kédet, de még ez nem elég, hanem megkérdezik, hová mégyen, mit dolgozik? 's a't. és t i s z t e s s é g e s n e k t a r t j á k mindenikkel elegendőképpen beszélleni; főképp ha n a g y o b b r a n g ú a k k a l v a g y - n a k szemben..." (uo. 45). Mi más ez, ha nem a társadalmi illem

nyelvi megjelenési formája? Ez pedig a szociolingvisztika egyik fontos kérdésköre!

Szeder Fábián nem egyetlen, véletlen jelenség e korban ezekkel a megfigyeléseivel. A Tudományos Gyűjteménynek még ugyanebben az évfolyamában B. S. jelzéssel tanulmány jelent meg "Rövid rajza a' Gömöri Dialektusnak" címmel (B.S valószínűleg BALOGH SÁMUEL evangélikus lelkész, költő, drámaíró 1796--1867). Ebben egyebek közt ezt olvashatjuk: "Erre (értsd: a gömöri dialektusra) szükség előre megjegyezni, hogy ez Gömör Vármegyének nem minden részeiben egyforma, hanem a' Városok és faluk, 's ezekben ismét a' pallérozottabb vagy tanulatlanabb emberek' különbözése szerint, hol tisztább, hol romlottabb... Különösen pedig leginkább a' falusi nép' beszédmódját akarom nagyjából előadni, a' mint az a' Rima 's Balog-völgyi lakosoknál találhatik, 's azok közt is hol vastagabb, hol vékonyabb különbözéssel, mert a' kik pallérozott emberekkel sok szörösséjöknek, némellyekbe helyesebb beszédmódot követnek, de egymás közt a' falukon szokott Dialektussokat megtartják" (TudGyűjt. 1819. IX, 58). Íme egy nagyon is modern szociolingvisztikai felismerés a kiemelt részben: a beszédmód a beszédpartnerhez idomul: a gömöri paraszt nem úgy beszél az iskolázott, művelt idegennel, mint falujabelijeivel. Ma úgy mondanánk: kódot vált a szituáció követelményeinek megfelelően. Ezt azonban csak úgy teheti meg, ha a maga nyelvjárásán kívül ismeri a köznyelvi közlésmódot is, "magyarán", ha képes a diglossziát realizálni.

A szerző érezhetően követi, de egy kicsit meg is haladja Szeder Fábiánt. Van azonban még egy másik érdekes megfigyelése is: "Az oskolai tanítás pedig a' már elhatalmazott Dialektust meg nem változtathatja, mert egy kevés olvasás után, a' Szülék felszabadítják, 's az oskolából haza vezetik magzatjaikat, hogy nekik otthon segélyül légyenek, 's folyvást tartó munkára szorítják, úgy hogy felnőtt korokra nagyobb részek a' betűt sem ismeri többé; a' ki pedig -- a' mi igen ritka -- azt el nem felejtí is, felettébb ritkán vesz kezébe könyvet; legfellyebb Vasárnapokon a' Bibliát vagy Liliomok völgyét, 's azt is csak baktatva, és úgy olvassa, a' mint a' betűk fekszenek, p.o. az illy szókban: tart-hat-ja, ad-ja 's t. e'f. a' t vagy d betűt Világért sem olvasztaná egybe a' j-vel, hanem külön, e g y m á s t ó l m e g s z a k a s z t v a e j t i ki, holott a' közbeszédbe megint összeolvasztva mondja azt, mint mások" (uo. 61). -- Íme az írás fetisizálásának, a betűejtés egy érdekes válfajának korai megfigyelése, "modernül" szólva: szociolingvisztikai kodifikálása.

Talán már a fentiek is elfogadhatóvá teszik azt a feltevést, hogy ha végiglapoznánk a Szeder Fábiánékkal meginduló magyar

nyelvjárási gyűjtéseket és feldolgozásokat, "orvanyag" gyanánt rengeteg olyan utalást, megfigyelést találnánk, amelyek jól beilleszthetők lennének a mai szociolingvisztika rendszerébe, előzményül és szilárd alapul szolgálhatnának fontos mai megállapítások számára, megerősíthetnék a tudományág lényeges tételeinek igazságát, helyeségét. Különösen a Magyar Nyelvőr nyelvjárási közlései, illetőleg a Nyelvészeti Füzetek sorozat nyelvjárás-leírásai bővelkednek efféle megfigyelésekben - érdemes lenne őket összegyűjteni a szociolingvisztika számára. Lépten-nyomon felbukkan a férfiak és nők, idősök és fiatalok, az eltérő vallásúak nyelvjárásiasságának eltérése azonos településeken; a közlekedésnek, a közigazgatási beosztásnak, az exogám házasságoknak nyelvjáráskeveredési következménye stb.

Hasonlóan gazdag anyagra találhatnánk akkor, ha a foglalkozásokhoz kötődő szókincsbeli megfigyeléseket vennénk szemügyre szakirodalmunkban -- és ez is tárgya a szociolingvisztikának. BARÓTI SZABÓ DÁVID a Kisded Szó-tár 1792-es kiadásának előszavában a tájszók mellett már erre is felfigyel: "Végre ki-kerestem mind a' két hazából majd-majd feledékenységbbe menő sok neveket. Ezen két utolsókból az említett Dictionarium-is [ti. a nyelv teljes szótára] meg-szaporodhatik; kivált ha a' külömb-féle m e s - t e r s é g e k r e -szolgáló eszközök ritkább nevei is némelly Tudós, és anyai nyelveket igazán szerető Férfiak által, mind a' két Hazában fel-jegyeztetvén a' Kiadóval közölni fognak". A mesterségszók, szakszók, tudományos kifejezések gyűjtésével kapcsolatban elég utalnunk Sági István szótárkönyvészetére, illetőleg Frecskai János Mesterségek szótárára, mely már 1912-ben ötven mesterség szóanyagát foglalta össze.

Fontos témaköre a modern szociolingvisztikának a nyelvtervezés, a nyelvhasználat befolyásolása, s ezáltal a nyelv fejlődésének irányítása. Hogy ez a gondolat sem éppenséggel mai vagy tegnapi, arra egyetlen utalást tennék. A Tudományos Gyűjtemény 1818. évfolyamának első kötetében egyetlen oldalon (108) a következő "Jutalom-Kérdések", azaz pályatételek vannak kitűzve "100 Rh. forint" egyenkénti pályadíjjal:

"M i a' D i a l e c t u s Grammatikai tekintetben? Vagynak-e ezen értelemben a' Magyar Nyelvnek Dialectusai? Ha vagynak, mellyek azok különösen, miben különböznek egymástól, és mint lehetne általok bővíteni a' M a g y a r Í r ó i N y e l v e t ?"...

"Minő tudományos rendszabások szerént kellene és lehetne ú j s z a v a k k a l é s s z ó l á s m ó d o k k a l a' Magyar Nyelvet bővíteni a' különbféle T u d o m á n y o k r a é s M e s t e r s é g e k r e n é z v e ?"

"Mellyik volna azon legalkalmasb mód, melly szerént egy t e k é l e t e s M a g y a r S z ó - k ö n y v e t (Lexicont) lehetne készíteni? kikellene-e ennek a' Nyelv R é g i s é g e i - r e és a' T a r t o m á n y b é l i szavakra, 's szólás-mó- dokra, vagy a' Magyar Nyelvnek különbféle Dialectusaira is ter- jedni?"...

"Miképpen lehetne a' M a g y a r H e l y e s Í r á s t (Orthografiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes véle- mények helyett philosophiai principiumokra építeni?"

Íme, a nyelvtervezés akkori legfontosabb kérdései, amelyek megoldása évszázados feladatnak is tekinthető 1. a nyelvjárások fogalma, leírásai, hasznosítása az irodalmi nyelv szempontjából; 2. a nyelvújítás elvi kérdései, különös tekintettel a szaknyelvek kifejlesztésére; 3. a nemzeti nyelv nagyszótárának kérdése, te- kintettel a történeti, regionális és tájszavakra; 4. a helyesírá- si szabályzat elvi alapokon való létrehozása, az egységes írásmód megteremtése. Ma, 170 évvel később csak bámulhatjuk a kor lényeg- látását, az elvi és gyakorlati kérdések egységben való megragadá- sának szándékát, a társadalom nyelvi fejlesztésének sokoldalú programját.

3. A nyelvek nyelvjárásokra tagolódásának tudata korán beépül a nyelvtudomány XIX. századi elméletébe. Nemsokára kikristályoso- dott azonban a nem területi jellegű tagoltság tudata is. Egyik legtisztább megfogalmazója ennek MAX MÜLLER volt, aki már 1874- ben így írt: "Keletkezhetnek nyelvjárások egyes n é p o s z t á l y o k szerint is, a szolgák, lovászok, pásztorok, katonák nyelve. A s s z o n y o k n a k meglehettek saját gazdasági szavaik és a s e r d ü l ő n e m z e d é k teremthetett magá- nak külön, határozottab kifejezésmódot. Még mi is, ebben az iro- dalmas korban, melyet évezredek választanak el a nyelveknek amaz ősapáitól, o t t h o n nem úgy beszélünk mint n y i l v á - n o s h e l y e n " (Főolvasásai a nyelvtudományról. Bp., 1874. 55).

Nem véletlen, hogy az előbbi mű fordítója, Steiner Zsigmond később -- már mint SIMONYI ZSIGMOND -- egészen hasonlóan fogal- maz: "A nyelv ismerete nem teljes, amíg nem ismerjük minden egyes f o g l a l k o z á s i körnek és t á r s a d a l m i o s z - t á l y n a k szavajárását. Ezek az osztálynyelvek sajátos formában vagy jelentésben őrizhetik meg vagy fejleszthetik tovább a köznyelv kifejezéseit, néha pedig vissza is hatnak a köznyelv- re" (In: Jenő Sándor -- Vető Imre, A magyar tolvajnyelv szótára. Bp., 1900. Bevezetés). HORGER 1914-ben így foglalja össze ide tartozó megállapításait: "A köznyelv körén belül nemcsak vidéken- ként, hanem f o g l a l k o z á s s z e r i n t is meglehető-

sen tetemes árnyalatokat lehet megkülönböztetni. Mindenféle foglalkozásnak, mesterségnek, hivatásnak, szaknak, társadalmi osztálynak t. i. megvannak a maga külön *műszavai* (terminus technicusai), amelyekből más-más műnyelv alakul ki. Ilyenek pl a *deák-, jogász-, katona-, nyomdász-, orvos-, újság-, sport-, vadásznyelv*, sőt még *kártyás- és tolvajnyelv* is van... az osztálynyelvek... az egész nyelvközösségnek azonos foglalkozású tagjait foglalják össze, bármilyen nyelvjárást beszélnek is különben" (A nyelvtudomány alapjai. 172). A következő oldalakon példákat találunk a kockázók, kártyások, vadászok, csizmadiák, diákok és földművesek "osztálynyelvéből", nemcsak a magyarra, hanem más nyelvek esetére nézve is.

Még letisztultabb egy évtized múlva SCHMIDT JÓZSEF összegezése: "A nyelvi jelenségek egy nyelv körén belül nem csupán tájak (vidékek) szerint térhetnek el egymástól, hanem társadalmi milieu szerint is. Azaz: nem csupán *földrajzi* (geografiai), hanem *társadalmi* (szociális) dialektusok is vannak, amelyek különben sokszor keresztezik az előbbieket" (A nyelv és a nyelvek. Bp. 1923. 166). A "Társadalmi szójárások" cím alatt ilyen alcímeket találunk munkájában: *"Férfiak és nők nyelve. -- Felsőbb és alsóbb osztályok nyelve: művelt és közönséges nyelv. -- Foglalkozások nyelve. -- Tolvajnyelv. -- Szalon-nyelv."* (uo. 171). -- Látni való: századunk első negyedére elfogadott általános nyelvészeti tétel a nyelv többszörös tagoltsága.

Századunk elejére számos külföldi nyelvészeti iskola kutatásainak középpontjába helyezte a nyelv társadalmi vonatkozásainak vizsgálatát. Joggal írja SZÉPE GYÖRGY (Társ. és nyelv 11--12): "A XX. századi nyelvészet történetében .. több olyan iskola akadt, amelyben a társadalom szempontja előtérbe került, vagy esetleg éppen fő rendező elvvé vált. A legelső a francia polgári szociológia fölfelé ívelő ágával szoros kapcsolatot tartó Antoine Meillet-é, aki a modern nyelvészetben központi helyre jutott Ferdinand De Saussure elméletének mintegy kiegészítését nyújtotta a maga idején". Utal itt még Szépe a párizsi iskolán túl a húszas évek szovjet nyelvészeire, a Zsirmunkszkij leningrádi történeti dialektológiai iskolájára, a prágai nyelvészkörré, a lipcsei iskolára stb. A magyar nyelvészeti irányzatokról már korábban világosan leszögezte: "...két olyan iskola is volt Magyarországon, amely -- a mai műszóhasználat szerint -- az etnolingvisztika vagy antropolingvisztika művelését fő feladatának tekintette: ez a szegedi és a debreceni iskola volt a két világháború között, mindkettő kapcsolatban állott a haladó társadalmi törekvésekkel is" (ÁNyT. VIII, 5).

A szegedi nyelvészeti iskola -- amelyről Szépe György szólt -- Mészöly Gedeon körül alakult ki. Az iskola munkásságát, ennek szociolingvisztikai vonatkozásait ERDŐDI JÓZSEF jellemezte "Néhány szó a szociolingvisztika kezdeteiről" című összegező tanulmányában (ÁNYT. VIII, 53--61). A debreceniről ilyen szempontú értékelés eddig nem született, ezért időszerű erről beszélnünk most, Csűry Bálint születésének centenáriuma.

4. Milyen hatások terelték Csűry Bálint figyelmét a nyelvjárás-kutatás felé? SZABÓ T. ATTILA már 1941-ben rámutatott ezzel kapcsolatban egy érdekes paradoxonra. Kétségtelen ugyanis, hogy bár kolozsvári egyetemi hallgatóként Csűry a Zolnai Gyula nyelvjárás-tani előadásain, szemináriumain fordult e kérdések felé, kutatóként már kezdettől más típusú tanulmányokat képzelt el, mint a századforduló szokásos, Zolnaira is jellemző közelítésmódja. Mi vitte erre? SZABÓ T. ATTILA ezt írta róla: "a mellett a helyzeti előnye mellett, hogy falun nőtt fel, és így f a l u j a é l e - t é t s z e l l e m i é s t á r g y i j e l e n s é g e i b e n egyaránt keresztül-kasul ismerte, kétségtelenül nagy hatással voltak reá egyetemi hallgató korában végzett bensőséges nyelvtudományi búvárlatai és a népnyelvi g y ű j t é s e l m é l e - t é t é s g y a k o r l a t i m ó d s z e r e i t ö n t u d a t o s í t ó tanulmányai. Ennek tulajdonítható, hogy már egyetemi hallgató korában szinte teljesen kialakult g y ű j t é s m ó d s z e r - t a n i i s m e r e t e k birtokába jutott, olyan elvekhez és gyakorlati fogásokhoz, melyek egész népnyelvkutatását kora kezdettől a jelenségek m é l y b e h a t ó l ó vizsgálatára, l e g - a p r ó l é k o s a b b megismerésére törekvő jellege folytán az előtte és vele egyidőben működött nyelvjáráskutatók munkája fölé emelik" (Tallózás a múltban. Válogatott tanulmányok, cikkek VI. 464--5, vö. még: MTA I. Oszt. Közl. 31:7). Hasonló gondolatokat fogalmazott meg BAKÓ ELEMÉR is: "Származása, neveltetése, egész lelkivilága folytán kialakult benne a n é p i é l e t e g é - s z é n e k i s m e r e t e , a népi lélek összes megnyilvánulása iránt való érdeklődés a bizonyos magával ragadó lelkes tárgyszeretet, amellyel Csűry Bálint a kutatott terület népi életének ö s s z e s r é s z l e t e i t v i z s g á l a t a l á v e t - t e" (MNy. III, 10, a kiemelések mindkét idézetben tőlem -- S.Á.).

Szabó T. Attila külön is utal Csűry Bálint első könyvismeretéseire. Úgy gondolom, ezek közül egyet különösen fontos közelebbről is megemlítenünk. A Magyar Nyelv 1912-es évfolyamában ismerteti Csűry Joseph Hubernek Zur Methodik der Mundartenforschung című, 1910-ben, Innsbruckban megjelent kötetét. Szinte az egész szociolingvisztikai tematikát fogalmazza meg a maga életprogramja

gyanánt ezeken az oldalakon a fiatal Csűry: "Az embereket nem szabad kiragadnunk a maguk természetes köréből, ha természetes, szokott beszédmódjukat tanulmányozni akarjuk. Velük kell dolgozni, enni és lakni, szóval velük élni, hogy nyelvüket a maga természetes valóságában vizsgálhassuk" (423 -- ez a nyelvhasználat szituatív befolyásolhatóságának felismerése!). -- "Tehát kényes dolog, hogy kit választunk kísérleti tárggyul. A kor- és nemi különbséget is tekintetbe kell venni" (uo.). -- "A nyelvjárásan belül a legkisebb nyelvi közösség a család. De ezen belül is vannak különbségek. A nagyszülék másképp beszélnek, mint az unokák és szülék. E különbségek bepillantást engednek a nyelvjárás történetének egymásutánjába" (uo. 425 -- a nemzedéki eltérések és a folytonos változás tétele!). -- "Valamely város beszédmódja, a miért nem tiszta népnyelv, nem kevésbé méltó a kutatásra, mert bepillantást enged a jelen nyelvi életébe és megmutatja, mily mértékben hatja át egymást nyelvjárás és irodalmi nyelv" (uo. -- íme a városi népnyelv kérdése, amelyet csak harminc év múlva vizsgál majd Bárczi Géza, Csűry utódja; illetőleg a regionális nyelv gondolatának csírája). -- Az ismertetés végén Csűry bőven sorolja azokat a területeket, amelyeknek szókészletét tervszerűen össze kell gyűjteni, bebizonyítván, hogy a falu nyelvét nem valami homogén képlet gyanánt fogja fel.

Joseph Huber ma nemigen szerepel nyelvészeti köztudatunk jeles személyiségei közt. Bizonyára a nyugaton már akkorra letisztult nyelvjáráskutatási módszereket összegezte. Valószínűleg hatással volt rá a komplexitásra buzdító Wörter und Sachen folyóirat, amelyet 1909-ben indított meg R. MERINGER, aki azonban már 1906-ban leírta híres kulcsmondatát: "Ohne Sachwissenschaft keine Sprachwissenschaft mehr!" Ez a gondolat Csűryre különösen nagy hatással lehetett, hiszen ekkor már érlelődik a Szamosháti szótár terve, a teljes szókincsgyűjtés gondolata, amire Gombocz Zoltán is buzdította. Így még érdekesebb az előbbi ismertetés egyik záró részletének idézése: "A nyelvjárások szókincseiből leginkább a ritkát, régiest vagy kómikust (!) ragadják ki. Pedig a legközönségesebb szó is nagyfontosságú. A szókincset lehető t e l j e s s é g é b e n k e l l ö s s z e g y ű j t e n i . Egy vidék szókincse tárgyi csoportokban világos képe a n é p é l e t n e k . Íme a nyelvjárásstudomány magasabb értelemben a néprajzhoz vezet" (uo. 426 -- az én kiemelésem -- S.Á.).

Ez az ismertetés egyértelműen bizonyítja Szabó T. Attila megállapításait: Csűry már egyetemista korában olyan új, korszerű elméleti felkészültségű kutatóként vág neki nyelvjárási kutatómunkájának, amely akkor bizonyára egyetlennek tekinthető a magyar nyelvtudományban. Ezekben a sorokban egy egész élet kutatói prog-

ramja sűrűsödik össze: a falu nyelvének társadalmi tagoltsága, foglalkozások szóképzleti eltérései, nemek és nemzedékek szerinti nyelvhasználati különbségek, szituációs befolyásoltság és ennek kutatómódszertani megfontolásai -- és mindenekfelett a komplex szemléletmód, az egész népelet egyben látása és a nyelvnek ilyen beágyazódásban való vizsgálata. Az, hogy mindezt Csúry nem Zolnaitól tanulta meg, hanem elmélyült szakirodalmi búvárkodással tette magáévá, nem kicsinyíti, inkább növeli érdemeit.

Mindez természetesen korántsem azt jelenti, hogy Csúry Bálint vagy tanítványai már kezdettől fogva központi célul tűzték volna maguk elé a nyelv létformájának, társadalmi beágyazódásának szociolingvisztikai kérdéseit, valamilyen új tudományterület kiformálását. Azt azonban feltétlenül, hogy kutatási területükön -- elsősorban a népnyelv tanulmányozása során -- tekintettel legyenek ezekre a vonatkozásokra. Hogy tehát adatgyűjtés közben külön is figyeljenek annak társadalmi szempontú hitelességére, szituatív értékének feljegyzésére, az adatközlők gondos megválogatására, a csoportnyelvi befolyásoltságra, keveredésre, nemek és életkorok szerint kodifikált eltérésekre, esetleg a különböző szociális rétegek okozta nyelvi keveredésre stb. Jól látták: az elméleti következtetések helyességét nagymértékben befolyásolja az adattár minúciózus pontosságú, körültekintő összeállítása.

Csúry Bálint életpályájának Debrecen előtti szakaszait leg részletesebben BAKÓ ELEMÉR "Csúry Bálint élete és munkássága" című tanulmányából ismerhetjük meg. Tudjuk, hogy az egyetem elvégzésétől kezdve a kolozsvári református kollégiumban kapott középiskolai tanári állásban dolgozott, egészen 1932-ig. Itt a kezdeti nyelvjárási módszertani írások után figyelme nyelvelméleti, nyelvlélektani és filozófiai kérdések felé fordult (Nyelvtudomány és teleologia. Nyr. XLI, 161 kk.; A jelentéstanhoz. Szili-Eml. 10-11; Az ige. NyF. 63. sz. Bp., 1910; A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata. Böhm-Emla. III. 209--39; stb.). De -- mint BAKÓ mondja: "Gombocz Zoltán hatására lassanként belátta, hogy a magyar nyelvtudósnak elsősorban a magyar nyelv tényeibe s azok vizsgálatába kell elmélyednie, s mindaddig, amíg az alapvető nyelvi tények pontos nyelvészeti tisztázása nem történt meg, bármily alapos felkészültséggel történjék is, a nyelvfilozófia és lélektan módszereivel éppen a leglényegesebb kérdésekben nem történik döntés, vagy pedig éppenséggel téves eredményekre jut a kutató" (i.m. MNny. III, 11).

A nyelvjáráskutatáshoz való visszatérést megerősítette a Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízása a Szamoshat népnyelvi szótárának elkészítésére. A két évtizedes munka a kezdeti intenzív gyűjtésekkel, majd a feldolgozás munkáival lélektanilag is nagyon

jelentős volt Csűry pályáján. Az első világháború nehéz éveit, majd a trianoni béke elszakító döntése olyan súlyos lelki megrázkódtatásokat okozott a fiatal tudósnek, amit egy ilyen menedék, hivatásba kapaszkodás nélkül talán át sem vészeltetett volna (vö. BAKÓ: i.m. 9.).

A szótár munkájában teljes mértékben megvalósíthatta azokat a gyűjtési és feldolgozási elveket, amelyeket módszertani írásai-ból fentebb láthattunk. Később így írt szótáráról: "Szótáramban kísérletet teszek arra, hogy egy magyar falu népének képzet- és szókincséről rendszeresen felvett, hiteles gyűjteményt állítsak össze... A népet körülvevő világ, a nép életformája, a népi foglalkozás, a népi célok és problémák szabják meg e szókincs terjedelmét és tartalmát. Ezeknek megfelelőleg a népi szó- és képzetkincs konkrét irányban gazdagabb, legnagyobbbrészt konkrét vonatkozású, a köznyelv szókincsé viszont elvont fogalmakban és kifejezésekben gazdagabb..." (MNY. XXIX, 66). Hogy a kész szótár mennyire alkalmazta a nyelv társadalmi vonatkozásait, legjobban talán BAKÓ ELEMÉR méltatása mutatja: "Csűry pontosan megjelöli szótárában a szó alakjának vagy jelentésének használati körét is, pl. ily módon: öregek beszédében, bizalmas, érzelmes, indulatos beszédben, kaszárnyai nyelvben, műveltebbek beszédében, ironikus, gúnyos, tréfás, pejorativ értelemben. - Megjelöli továbbá azt is, hogy a szó elavult, kiveszőben vagy keletkezőben van; hogy az illető szó csak egy szólásban, közmondásban vagy csak költeményben fordul elő; hogy ritkán, vagy csak egyetlenegyszer hallotta-e. (Bekezdés) Anyaggyűjtése kiterjed a szókincs minden területére: a mindennapi életre, a falusi élet egész foglalkozási körének szókincsére (pl. földművelés, állattenyésztés, méhészet, kertészet, háziipar stb.), a népi gyógyászatra, a nép természetrajzi (növény-, állat-, ásványtani, bonctani stb.) ismeretkörére. Felvette szótárába a gyermeknyelv egész szókincsét, az indulatszók különböző neveit, pl. a réjákat, állathívogató szokat, hangutánzásokat stb. Különös tekintettel volt a tulajdonnevekre s ezek közt a földrajzi nevekre. Szótárában gazdag anyagot talál a kutató helynevekre, határrésznevekre vonatkozólag is. Úgyszintén felvette a Szamosháton divatos keresztnéveket is becéző változataikkal egyetemben, mert ezeknek nemcsak nyelvi, hanem néprajzi érdekességük is nagy. Hasonlóképpen a gúnyneveket is felöleli a szótár... A szólásokkal a szamosháti ember is ezerféle színt tud adni a beszédnek... Csűry ezeknek a gyűjtésében is lehetőleg teljességre törekedett... Mivel a néprajzi háttértől a jelentéstani rész sokszor elválaszthatatlan, ezért nem különítette el a nyelvi oldalt a néprajzától, hanem a egyes szók értelmezésén kívül a fogalmak néprajzi hátterét is megrajzolta" (uo. 23--24).

Ugyanez a sokoldalúság érződik Csúrynek egyéb Debrecen előtti munkájában is. A nép beszédének retorikájáról szólva szinte mai értelemben vett s z ö v e g t a n i elemzést ad (MNy. XIX, 55--6); közöl XVIII. századi szakszótári adalékokat (uo. XX, 138--41); stb. Teljesen modern szociolingvisztikai kép az, amelyet "Erdélyi magyar nyelvünk állapota" címmel a kisebbségbe szoruló nyelvet fenyegető veszélyekről felvázol (MNy. XXVII, 353--8), rámutatva azokra a legfontosabb területekre, ahol az államnyelvként ható román fenyegeti a magyar nyelv rendszerét.

A Szamosháti szótár hatalmas adatgyűjtéséből a húszas években sorra megszülettek e terület nyelvjárási jelenségvizsgálatai is a hanglejtésről, nazalizációról, a magánhangzók eliziójáról, folyamatos összehasonlítással a köznyelv, más nyelvjárások, a nyelvemlékek vagy régi írók, költők nyelvének hasonló jelenségével. Így kristályosodik ki a jelenségmonográfia típusa a teljes élőnyelvi adattár helyszíni gyűjtése és más nyelvi szintekkel való szembesítés formájában. A nyelv társadalmiságának vonatkozásai benne vannak adatgyűjtési gyakorlatában, nyelvjárásközi, köznyelvi, régiségi összehasonlításában egyaránt, ha nem is bukkannak lépten-nyomon felszínre.

5. Debrecenbe Csúry Bálint már teljesen kialakult tudós egyéniségként került: nemcsak hatalmas népnyelvi gyűjteményeit, hanem feldolgozási elképzeléseit is magával hozta. Folytatta a Szamosháti szótár szerkesztését és jelenségtanulmányainak sorát. Emellett folyamatosan cédulázzgatta csángó gyűjtésének anyagát is. Ez hozta kapcsolatba 1934-es finnországi útján Artturi Kannistoval, akinek kérésére közreműködést vállalt Yrjö Wichmann csángó gyűjtésének szótárrá formálásában. Hatalmas tudása, szelíd embersége egyre közelebb hozta hozzá hallgatóit. Iskolateremtő hatása főleg akkor bontakozott ki, amikor "önzetlenségében, puritánságában rendkívül vonzó, lelkesítő ügyszeretete... megérlelte környezetében azt a gondolatot, hogy ezt a kutatómunkát ki kell szélesíteni; Csúry Bálintnak ki kell lépnie a hosszú éveken keresztül magára kényszerített, túlzottan szerény visszavonultságból, s be kell vonnia népnyelvi kutatómunkájába tanítványait is. Néhány tanítványa unszolására és kérlelésére így tartotta meg 1936--37. II. felében első népnyelvi hangtani gyakorlatát, amelynek anyagából később közreadta *A népnyelvi bűvárlat módszere* című, már korábban említett füzetét." -- Így látta a Csúry iskola szerveződését az a Bakó Elemér (MNy. III, 30-31), aki az említett füzet szerkesztője is volt (ennek címlapján mindenesetre 1936 szerepel a megjelenés éveként, ami azt sugallja: a gyakorlat egy tanévvel korábban kezdődhetett). Valószínűnek tartom, hogy Balassa Iván emlékszik jobban a dátumokra, aki tegnapi előadásában azt mondta,

hogy Csúry Bálint már 1932-től kezdve tartott nyelvjáráskutató gyakorlatokat. Azt pedig, amelyet "A népnyelvi gyűjtés módszere" címmel hirdetett, és amelyből a "Búvárlat" szövege született, 1935-től vezette.

A "Búvárlat" kitűnő összefoglalás, vezérfonal a népnyelvkutatás elméleti és gyakorlati kérdéseinek áttekintéséhez. Áttekinti a magyar népnyelvkutatás egész történetét -- összehasonlítva a finnekével --; aprólékosan elemzi a "miért hasznos?" kérdéseit; rámutat a testvér tudományokkal, elsősorban a néprajzzal való kapcsolat fontosságára; sorra szedi a hiányokat, feltáratlan területeket, stb. A gyűjtési módszerek taglalásánál részletesen tárgyalja a gyűjtő személyi felkészülésének kérdéseit, az adatközlők kiválasztásának rendkívüli fontosságát: "A gyűjtés helyessége, megbízhatósága függ egyfelől a gyűjtő képzettségétől, megfigyelő képességétől, másfelől a megfigyelendő népi személy megválasztásától" (i.m. 23). Kibővítvé jönnek itt elő mindazok a társadalmi vonatkozások, amelyekről már 1912-ben írt. Most is utal "Huber József osztrák nyelvtudós"-ra, de gazdagon sorakoztatja elő saját gyűjtésének színes, érdekes tapasztalatait is. Példákon mutat rá a nyelvjárás változékonyságára, öregek és fiatalok nyelvi eltéréseire, nők és férfiak beszédmódjának különbözőzésére. Tanácsokat ad az aktív kérdezői mód tárgyköreinek egymásutánjára, a részletek felderítésének módjára. Sorra veszi a falusi élet egész körét, a földművelés mellett a háziipar területeit (vászonkészítés, népi malomipar hentesipar, állattenyésztéshez kapcsolódó gyógyászat; méhészkedés, fazekasság, cserepeesség, pipásság, késes mesterség, csengőöntés, szakácsság, ács-, kádár-, kovács-, tímármesterség, szijgyártó, lakatos-, és asztalos-ipar, teknővájás, kosárfonás műszókincse, stb. Érvel a kismesterségek -- amelyeknek egy része már inkább városi jelenség -- gyors visszaszorulásával is, méghozzá társadalmi oldalról: "Az a világtörténelmi forduló, amelyben élünk, különös p u s z t í t ó h a t á s s a l v a n az összes világháború előtti é l e t f o r m á k r a é s e s z m e k ö r ö k r e . Kétségtelen, hogy az új kor számos régi magyar életformát és vele járó m ű s z ó k i n c s e t sodor a megsemmisülésbe. Így volt ez szabadságharcunk után és, mint Apor Péter följegyezte, a kuruc háborúkat követő időkben is" (uo. 28 -- az én kiemelésem S.Á.).

A tárgyakkal szoros kapcsolatban gyűjtendőnek ítéli a hiedelmek és szokások kincseit is: a gyógynövények felhasználási módjait, a madarakkal kapcsolatos népi hagyományokat stb. "Külön kis szójegyzéket lehet összeállítani a gyermeknyelv vagy dajkanyelv szókincsből, vagyis azokból a szavakból, amelyekkel legelőször beszélnek a magyar gyermekkel s melyeket a gyermek először

használ..." (30). -- "Jegyezzük fel azt is, hogyha az illető szó, kihalóban, öregek ajkán hallható, az illető jelentés bizalmas, tréfás beszédben használatos. Ha adatunk népdalból való, azt mindig jelezni kell" (33). -- "A magyar népnyelv virágaihoz tartoznak a szólásmódok, szóláshasonlatok, közmondások is... A szólás-kincs ezer meg ezer szálat kapcsolódik a népelet különböző nyilvánulásaihoz. Megértésükhöz ismernünk kell a néphitet, a népszokásokat, a népeletet. Nem csak a szólások legnagyobb része volna érthetetlen, megfejtetlen néprajzi ismeretek nélkül, hanem a szó-kincs egy része is. A népnyelvi szótár anyaga nem volna teljes, ha a szavak jelentéstani, szóhasználati, nyelvestétikai megvilágítása mellől hiányoznék a néprajzi háttér. Ezzel tesszük teljesé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, melyben a nép képzet- és szókincse él és fejlődik" (uo. 34--5).

Szigorú álláspontot fejt ki a feljegyzés hűségéről: "A feljegyzett szövegen változtatni, javítani, stilizálni nem szabad.." (uo. 36), illetőleg: "Mindazt, amit a nép ajkáról gyűjtünk, akár egyes szó, akár szöveg, a kiejtéshez híven kell följegyezni. A nem híven följegyzett szöveg nyelvtudományi célokra nem használható" (uo. 37).

"A népnyelvi bűvarlat..." iskolaszervező hatása nemcsak abban kereshető, hogy évről évre új hallgatói közösségek ismerkedtek meg tartalmával a Csűry Bálint óráin. Fontos volt, hogy ezek a hallgatók nagyrészt faluról jött fiatalok voltak, másrészt az, hogy a társadalom egésze rá volt hangolva a harmincas évek első felében a falukutatás gondolatkörére, élt benne a tenniakarás a néptömegek felemelése érdekében: "Hozzájárult még ehhez a harmincas évek általános szomjúsága, amellyel az ifjúság a magyarság összes problémái felé fordult, az a forró, gyakran türelmetlen vágy, hogy végre próbáljuk megismerni magunkat, népünket, sorsunk színterét, a magyar hazát, sajátos történelmünk egyik legzamatosabb gyümölcsét, a magyar népi művelődést, s nem utolsó sorban nyelvünket..." (Bakó: MNny. III, 31). Ez a tágabb társadalmi és történelmi körülmény nagymértékben erősítette a Csűry iskola népnyelvi kutatásának szociolingvisztikai irányban való fejlődését.

6. Sajnos, nincs időnk és terünk rá, hogy végigvizsgáljuk, hogyan érvényesültek Csűry komplex népnyelvkutató eszméi tanítványainak műveiben. Egy évtizednél rövidebb debreceni működése alatt mintegy 30 szakembert képezett ki (vö. VÉGH JÓZSEF: NyK. LI, 234). Ez idő alatt 33 szakdolgozatot és számos bölcsészdoktori értekezést nyújtottak be hozzá (vö. JAKAB LÁSZLÓ: MNyj. XXII, 86). Közvetlen munkatársai -- többnyire díjtalan gyakornoki vagy fizetés nélküli tanársegédi minőségben - Fazekas Jenő, Végh József, Mihályi József, Bakó Elemér, Szabó István, Ruszkai Endre,

Kovács István voltak. De a közvetlen tanítványok közé kell sorolnunk mindenekelőtt Szabó T. Attilát, aki már kolozsvári középiskolásként csatlakozott Csúryhez, illetőleg Balassa Ivánt, Imre Samut, Bartha Katalint, akik a Néprnyelv-kutató Intézet munkatársai voltak. Ez az 1938-ban Csúry Bálint által létrehozott intézet, és ennek évkönyve, a Magyar Néprnyelv meghatározó jelentőségű volt az iskola megszilárdításában, új munkatársak csatlakozása és fejlődése szempontjából. Tanulmányok sora kellene hozzá, hogy fentiek, s a név szerint nem említettek -- elég talán a Magyar Néprnyelv első köteteinek tartalomjegyzékére utalnunk -- működésében a komplex jelleget, a szociolingvisztikai jegyeket felmutassuk. Ha erre nincs is mód, nem állhatjuk meg, hogy legalább egy tanulmányra illetőleg szerzőre külön is ne hívánk fel a figyelmet: ez VÉGH JÓZSEF-nek a Társadalmi szempontok a néprnyelvkutatásban című munkája (MNny. III, 314--343).

Végh József ebben a tanulmányban továbbfejlesztve Csúry gondolatait, olyan tételeket fogalmaz meg, amelyek bármely mai szociolingvisztikai kézikönyvben is megállnák a helyüket. A társadalom tagolódását követő nyelvi tagoltságról ezt írja (1941-ben!): "Amint a köznyelvet beszélők tábora is több társadalmi osztályra tagolódik és a köznyelv is különbözik születés, foglalkozási ágak és a műveltség különböző foka szerint, éppenúgy nem lehet teljesen egységes nyelv a néprnyelv sem, mert nem egységes a népi társadalom sem. A népi társadalom főbb típusai a nagygazdák, kiscgazdák, törpebirtokosok, zsellérek, cselédek, napszámosok, pásztorok, kubikusok stb., sőt tágabb értelmezésben ideszámíthatjuk az ipari munkásságot és a kereskedelemmel foglalkozókat is. A meglehetősen tagolt népi társadalomnak a nyelvében is találunk kisebb-nagyobb eltéréseket. Eleve külön kell tárgyalnunk a nagyvárosba került és eredeti környezetüktől elszakadt, a polgárosodás útján lévő ipari (különösen gyáripari) és kereskedelmi munkásság, a nagyvárosi iparosok és kereskedők, meg a városi proletariátus nyelvét. Ez az ún. városi néprnyelvkutatás" (i.m. 315). -- Itt már nem csupán a falusi néprnyelv tanulmányozásáról van szó, hanem az egész társadalom nyelvének rétegek szerinti vizsgálatáról.

A faluról szólva így folytatja VÉGH JÓZSEF: "Amint más a nagygazda házatája, más a ruházkodása, más a táplálkozása, mások a szokásai, más a szórakozása, mint a törpebirtokosnak vagy a zsellérnek, éppenúgy kell lennie valami eltérésnek a nyelvükben is... Hogy mik az eltérések és különbségek, azt még most pontosan nem tudjuk, de e szempontokra tekintettel kell lennünk, és azért kívánjuk meg a gyűjtőtől, hogy a falu népének mindegyik társadalmi rétegével érintkezzék és hogy szócédlúja alá ne csak az adatközlő nevét, hanem társadalmi állását is írja oda, mert ez az

adat később sok mindent megvilágíthat" (uo. 316). Rendkívül fontos felismerés e szavakban az, hogy a nyelv a teljes emberi magatartás tükröztetője, amelyben egyszerre van benne az "én-tudat" -- ki vagyok, kinek tartom magam, kinek akarok látszani, milyen a természetem, jellemem, műveltségem stb. -- és a partner értékelése: kinek tartom, mennyire értékelem stb. A kettő együtt adja a s z o c i á l i s s z i t u á c i ó t : nem két semleges egyed, hanem egy hierarchizált társadalom alá és fölé rendelt rétegeiből való minden dialógus, minden nyelvi érintkezés szereplője, és ez a nyelvi formában is kifejeződik. Másképpen szólva: m i n d e n m e g n y i l a t k o z á s u n k a szociális körülmények függvénye, mondhatnánk, s z o c i o l e k t u m .

VÉGH JÓZSEF konkrét szövegmutatványokkal is érzékelteti a nyelvi--stiláris eltéréseket a napszámosok, részesmunkások, piaci kofa, törpebirtokos férfi és nő, kispap és felesége, nagypap és felesége, községvárosi esküdtek, polgárosodni vágyó iparos szövegei közt (i.m. 322-3). Kitűnően ismeri fel azt is, hogy a társadalmi különbségek egyik legjobb megnyilvánulási lehetősége a köszönési és udvariassági formulák területe, a nyelvi interaktszabályok módja (a párbeszédgyűjtésének fontosságát már Csűrű is nyomatékosan hangsúlyozta a népi nyelv bűvárszabályai módszerében: 35). Ezekben a felismerésekben egy másik fontos alaptétel, a színtudatosság figyelembe vétele is benne foglaltatik.

És még egy megjegyzés a Csűrű iskola szociolingvisztikai vonatkozásaihoz. BÁRCZI GÉZA, Csűrű utódja a katedrán, erkölcsi kötelességének érezte, hogy folytassa elődje népi nyelv-kutató tevékenységét. Ugyancsak 1941-ben, a Magyar Népi nyelv III. kötetében jelent meg "A városi népi nyelv kérdéséhez" című tanulmánya. Ebben a csoportnyelvek gyors változására utalva a kutatás módszertanára is fontos gyakorlati követelményt fogalmaz meg: a gyors és tömeges adatfelvétel szükségességét -- ma szociológiai módszernek nevezhetnénk: "Ez a köznyelv éppen a városokban hat legerősebben és legállandóbban az alsóbb néposztályok nyelvére, kétségtelen, hogy a nyelv társadalmi rétegződése itt is megvan és nem csupán jelentős szóhasználati eltérésekben nyilvánul, hanem alaktani, mondattani téren, sőt gyakran a kiejtésben is megfigyelhető... Az áramlás mindkét irányban gyors, és a legtöbb embernek már aktív nyelvi anyaga is -- csoportnyelvi anyagát nem számítva -- ritkán szorítkozik a saját osztályának nyelvére... A szavak és formák állandó áramlásban vannak, s még ha meg lehetne is vonni azt a határt, ahol a népi nyelv kezdődik, amint hogy nem lehet, akkor is a ma eredményei holnap már hamissá válhatnak... Mégis több alsóbb rétegből megfelelő körültekintéssel kiválogatott adatok (gyári napszámos, gyári szakmunkás, altszám, kisiparos, kis-

kereskedő, kishivatalnok stb.) n a g y o b b s z á m b a n való igénybevétele és a gyűjtés g y o r s l e n d ü l e t ű végrehajtása a hibaforrásokat csökkentheti és gyakorlatilag elhanyagolhatóvá teheti" (i.m. 70-71 -- az én kiemelésem: S.Á.).

Végh József és Bárczi tehát már nem csupán a népnyelv társadalmi szempontú kutatását látja célként, hanem a városi lakosság társadalmi tagoltságú, és a köznyelvi norma hatásának állandóan kitett nyelvváltozatait is. A dinamikus szemléletet módszertani alapelvként főleg Bárczi fogalmazza meg, noha a nyelvjárás családon belüli változásának tényét már 1912-ben Csűry Bálint is megfogalmazta Huber nyomán (vö. MNy. VIII, 425).

7. Előadásomnak végére érkeztem. Nem lehetett céлом sem Csűry Bálint életútjának, életművének, sem iskolájának kimerítő ismeretése, különösen pedig értékelése. Halála óta mindezzel már sok nálam illetékesebb kutató foglalkozott, mint a már fentebb is említettek: VÉGH JÓZSEF (NyK. LI, 232--40), BAKÓ ELEMÉR (MNy. III, 7--38), SZABÓ T. ATTILA (MNy. XXXVII, 65--72), NYÍRKOS ISTVÁN (MNy. VII, 147-9), JAKAB LÁSZLÓ (MNy. XXII, 84--6), BALASSA IVÁN, SZABÓ ISTVÁN, KÁLNÁSI ÁRPÁD (In: Hagományápolás és megújulás. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1982. 35-60), stb. A mi mostani célunk itt csak az volt, hogy egyetlen tudománytörténeti szempontból próbáljuk elhelyezni Csűry személyét és iskoláját a magyar nyelvtudomány fejlődéstörténetében. Magát az iskolát leg részletesebben és legkörültekintőbben éppen egy Csűry-tanítvány, IMRE SAMU értékelte (A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971. 10--9). Hadd idézzük összegzésének néhány gondolatát: "A magyar nyelvjáráskutatás -- s így közvetve az egész magyar nyelvtudomány -- történetében CSŰRY BÁLINT elévülhetetlen érdemeket szerzett... mindössze néhány év alatt felvirágoztatta a magyar nyelvjáráskutatást, számottevő tanítványi gárdát nevelt ki. A debreceni egyetemet rövid idő alatt a nyelvjáráskutatás hazai központjává tette, a munkásságával megtermékenyítette a többi egyetemen, elsősorban a budapestin és a kolozsvárin folyó hasonló jellegű kutatásokat is... A róla elnevezett irányzat pozitív vonásai, eredményei kizárólag vagy elsősorban az ő érdemei; hiányosságai igen nagy mértékben koráé is, és nagy részük szorosan összefügg a kezdet, a megindulás nehézségeivel. S mi, a mai kor nyelvjáráskutatói, akik összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között végezhetjük munkánkat, s akik számára az ő munkássága is nagyon sok okulással és tanulsággal szolgált, ha bizonyos kérdésekben szükségszerűen túlhaladtunk is Csűry nézetein és gyakorlatán, végső konklúzióként csak a legteljesebb elismeréssel adózhatunk mindazoknak az elméleti, módszertani, nevelői és szaktudományi eredményeknek, amelyeket Csűry Bálint a dialektológia

területén -- viszonylag rövid idő alatt elért" (i.m. 18--9).

8. Befejezésül engedjék meg, hogy megpróbáljam néhány rövid tételben összegezni talán nagyon is csapongó előadásom főbb gondolatait.

a/ A szociolingvisztika tudományágának újszerűségét csak dialektikusan szabad értelmezni: minden kialakuló új határtudomány előzményei legalább részben fellelhetők a régibb tudományok peremjellegű ismeretanyagában.

b/ A szociolingvisztika egyik legfontosabb alapgondolata már benne rejlik az egymástól különböző nyelvjárások létezésének felismerésében, hiszen valójában a nyelvjárásokban is a csoportnyelvek bizonyos típusait kell látnunk (vö. HAJDÚ MIHÁLY, A csoportnyelvekről. Bp. 1980. 9--13). A nyelvjárások felismerése az európai nyelvészetben a középkorig megy vissza.

c/ A magyar nyelvtudomány történeti fejlődésében nemcsak a történeti összehasonlító irányzat alapozott kezdettől fogva a nyelv társadalmi vonatkozásaira, hanem a nyelvjárásokkal foglalkozó gyűjtések, kutatások is.

d/ Nyelvjárási gyűjtéseink, leírásaink, feldolgozásaink már Szeder Fábiónak óta, tehát a múlt század kezdetétől számos olyan megfigyelésre jutottak a nyelv társadalmi használata tekintetében, amelyeket a mai szociolingvisztika tételei közé lehetne sorolni.

e/ A 19. század folyamán mind a külföldi, mind a magyar nyelvtudomány nyelvszemléletében megfogalmazódnak a nyelv társadalmi tagoltságának elméleti tételei is (nyelvfejlesztés, nyelvújítás, nyelvművelés, nyelvszabályozás, helyesírás, írott és beszélt normateremtés, szociolektusok kérdései stb.). Ezek a kérdések -- egyebek közt -- mind szerepelnek a különféle szociolingvisztikai kézikönyvekben.

f/ A magyar nyelvtudomány századforduló táji erős történeti irányba fordulása hátráltatta, hogy a már felismert társadalmi--nyelvi összefüggések terén nagyobb arányú gyakorlati kutatómunka alakuljon ki; háttérbe szorul még a nyelvjárásokkal való intenzív foglalkozás is.

g/ Csűry Bálint már a század első évtizedében, egyetemi hallgatóként megismerkedik a nyelvjárások társadalmi szempontokat érvényesítő kutatómódjával -- főleg Joseph Huber hatására. A gyakorlatban -- néhány nyelvelméleti, nyelvfilozófiai tanulmány után -- Gombocz Zoltán biztatására fordul teljes figyelemmel a nyelvjárási gyűjtés és kutatás felé.

h/ A Szamosháti szótár anyagának gyűjtése során -- századunk második évtizedétől -- már tudatosan törekszik a lexikális és más nyelvjárási jelenségek teljes társadalmi, néprajzi és egyéb,

komplex vonatkozásainak, szociolingvisztikai beépülésének feltárására.

i/ Debrecenbe kerülve 1932-től hallgatóival "speciálkollégiumok" keretében ismerteti meg a népryelvkutatás társadalmi háttérü elméleti és gyakorlati kérdéseit, így képezi őket körültekintő, érzékeny gyűjtőkké és feldolgozókká.

j/ Iskolateremtő hatását elősegítette és fokozta a harmincas évek országos falukutató, magyarságtudományi mozgalma, amely a nemzet felemelését főleg a paraszti tömegek sorsának megjavításában látta.

k/ Csűry és tanítványai főleg a nyelvjárási szókincs gyűjtése, illetőleg más csoportnyelvi szógyűjtések során alkalmazták sikerrel a társadalmi használat szempontjait. Valamivel kevésbé volt ez lehetséges a helynévgyűjtésben, még kevésbé a történeti anyagot is vizsgáló jelenségmonográfiában.

l/ Csűry komplex szemléletét halála után iskolájának követői több vonatkozásban tovább is fejlesztették egyrészt a falusi társadalom konkrét tagolódásának vizsgálatában, másrészt a városi népryelvre való kiterjesztésével, illetőleg a szinkron nyelvi mozgás dinamizmusának figyelembe vételével.

m/ Természetesen azt semmiképpen sem állíthatjuk, hogy a mai értelemben vett szociolingvisztikai témák teljes körére vonatkozólag előzmények találhatók Csűrynek és tanítványainak munkásságában.

n/ A szociolingvisztika és az egész nyelvtudományi fejlődés számára hasznosabb lenne, ha vállalná, hogy a tudomány előéletében megkeresi és feltárja a maga előzményeit. Igaz, ez aprólékos és fáradságos munka, s talán kevesebb elismerést is hoz, mint a csupa friss színekkel való csillogás. Az sem értéktelen azonban, ha bizonyos új irányzatok mellett fel tudjuk mutatni egy Brassai vagy egy Csűry Bálint értékes gondolatait. Talán ez a mai alkalom erre is jó lehetőséget kínál.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Zárószó

Sebestyén Árpád előadásával tudományos ülészzakunk befejeződött. Ennek konkrét nyelvtudományi eredményeit nem kívánom összefoglalni. Őszintén szólva nem is nagyon tudnám ezeket az eredményeket összegezni, mert talán nem is nagyon lehet, hiszen az elhangzott előadások a dialektológia szinte minden ágát felölelték, néhány előadás pedig – így Balassa Iváné, Szabó Istváné, sőt részben Kiss Jenőé is – túl is mutatott rajta.

Engedjék meg mégis, hogy mielőtt tanácskozásunkat végleg lezárnam, erről a Csűry Bálint emlékülésről néhány mondatot mondjak.

Megható volt számomra – és azt hiszem, ezt több más, jelenlévő barátom, volt Csűry-tanítvány nevében is mondhatom – itt, ebben a városban emlékezni Csűry Bálintra, nem nagyon távol attól a környezettől, ahol majdnem fél évszázaddal ezelőtt éveken át szinte naponta személyesen láthattuk és hallhattuk őt, találkozhattunk, beszélgethettünk vele, tanulhattunk tőle.

Köszönjük ezt az élményt az emlékülés helyi rendezőinek.

Csűry Bálint fiatalon, 56 éves korában távozott el közülünk, és debreceni katedráját is csak viszonylag rövid ideig, nem egészen 10 évig birtokolhatta. Így az a tény, hogy mégis új arculatot adott az egyébként nagy hagyományokkal rendelkező magyar nyelvjáráskutatásnak, s új lendületet tudott adni ennek az akkoriban már hosszabb ideje mélyponton lévő és eléggé háttérbe szorult stúdiumnak, tanítványokat nevelt, sőt iskolát teremtett, és megbízható alapokat teremtett a következő évtizedek magyar dialektológiai kutatásainak – már önmagában is elévülhetetlen szak tudományi és tudománytörténeti érdem.

Az utóbbi fél évszázad alatt azonban a dialektológiai kutatások anyagának, a nyelvjárásoknak a belső szerkezete – még a legkisebb települések helyi nyelvjárásaié is – jól ismert kultú-

rális, társadalmi, gazdasági okokból alapvetően megváltozott, a vizsgálandó nyelvi kép sokkal összetettebbé, jóval bonyolultabbá vált – ahogy erre ezen az ülészakon is több előadó, mindenekelőtt Kiss Jenő részletesen is rámutatott.

Ismert tény, hogy még csak egy jó fél évszázaddal ezelőtt is legalábbis a viszonylag kisebb települések helyi *nyelvjárása* és a település *nyelve* a helyi paraszti lakosság körében lényegében azonos volt. Ez nem jelenti ugyan azt, hogy egy-egy helyi nyelvjárás teljesen homogén lett volna, teljesen mentes minden belső mozgástól, de az kétségtelen, hogy főleg a kisebb települések helyi nyelvjárása mellett nem élt más, társadalmi szempontból számottevő nyelvváltozat.

Ma viszont már a helyi nyelvjárás többnyire csak *egyik változat* a falu lakossága nyelvhasználatának széles skálájában; azaz napjainkra már minden településen kialakultak a nyelvi regionalitásnak bizonyos, a klasszikus helyi nyelvjárás és a köznyelv között elhelyezkedő sajátos jegyei.

Ebből természetesen következik az is, hogy még Csúry korában is a nyelvjáráskutatás elsődleges célja az *állapotvizsgálat*, az *állapot leírása* volt. Ma viszont már egyre nagyobb teret kap a *változásvizsgálat*, más oldalról nézve: a szociológiai szempontok alkalmazása a nyelvjáráskutatásban.

Ez viszont – tetszik vagy nem tetszik – új szemléletet, új módszereket is kíván. Én is nagyon jól tudom természetesen, hogy ez a változásvizsgálat nagyon nehéz és nagyon bonyolult feladat. De úgy gondolom – igen súlyos hiba lenne, ha mai dialektológusaink a munka nehézsége miatt már eleve lemondának erről a kétségtelenül bizonyos kockázattal, nem kevés buktatóval is járó munkáról, s egyetlen feladatuknak továbbra is a klasszikus helyi nyelvjárások vizsgálatát tekintenék, ahogy ezt a nézetet egyik tegnapi előadó eléggé határozottan képviselte. Ezzel ugyanis a magyar dialektológia egy történelmi lehetőséget szalasztana el, azt ti., hogy *ma in statu nascendi* ragadjon meg olyan jelenségeket, amelyeknek *holnap* már csak az eredményeit veheti tudomásul, s magát a folyamatot kénytelen lenne rekonstruálni.

De a félreértések – vagy félremagyarázások – elkerülése végett szeretném leszögezni azt is, hogy az említett változásvizsgálatnak szerves része a klasszikus helyi nyelvjárással való foglalkozás is, hiszen a változás jellegének, mértékének, irányának a megítélésében a helyi nyelvjárás a kiindulási, a viszonyítási alap.

Úgy gondolom azonban, hogy ezek az újabb kutatási célok, kutatási módszerek – mindenekelőtt a szociológiai szempontoknak a nyelvjárástani kutatásokban való alkalmazása – szervesen kapcso-

lódik Csűry Bálintnak a nyelvjáráskutatásra vonatkozó koncepciójával - ahogy ezt a ma elhangzott utolsó előadás, Sebestyén Árpádé, nagyon meggyőzően bemutatta. S bizonyos vagyok benne, hogy ha Csűry Bálint ma még itt élne közöttünk, ő maga is ezt az utat járná, s ennek követésére ösztönözne bennünket.

Mielőtt tanácskozásunkat lezárnám, engedjék meg, hogy köszönetet mondjak mindenekelőtt a helyi szerveknek, a Kossuth Lajos Tudományegyetem vezetőségének, az egyetem magyar nyelvészeti tanszékének, a Debreceni Akadémiai Bizottságnak és Debrecen Város Tanácsának a Csűry Bálint emlékülés megszervezéséért, azért a figyelmükért, hogy munkánkhoz olyan - valóban ideális - körülményeket teremtettek, mint amilyenben részünk volt. S köszönöm végül a tanácskozás résztvevőinek mindvégig kitartó érdeklődését - tudományos ülásszakunkat bezárom.

IMRE SAMU

Szabó T. Attila a Kossuth Egyetem díszdoktora

Szabó T. Attila, aki talán századunk legnagyobb magyar nyelvészeti életművét alkotta meg, hosszú, hűséges és harmonikus kapcsolatot ápolt a debreceni egyetemmel. Tiszteletbeli doktorrá avatása -- 1986. október 29-én -- mégis olyan előzmények és körülmények közt zajlott le, amelyeket kortörténeti adalék gyanánt is érdemes megörökíteni.

A Debrecennel való kapcsolat kiinduló pontja Csűry Bálint személye. Az ő tanítványa volt Szabó T. Attila Kolozsváron az 1920-as évek végén. Az ő hatására kezdte el népnyelvi kutatásait, főleg azután, hogy 1930-ban Csűry magával vitte moldvai nyelvjárási gyűjtőútjára is. Kapcsolatuk nem szakadt meg akkor sem, amikor Csűryt 1932-ben a debreceni egyetem meghívta professzorává. Ezt bizonyítja, hogy Szabó T. Attila 1935-ben Debrecenben szerzett bölcsészdoktori címet "Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI--XIX. században" című értekezésével. Szigorlatoztatói voltak: Csűry Bálint, Pap Károly és Szabó Dezső.

Amikor Csűry híres népnyelvkutató iskolája kialakult, az erdélyi, kolozsvári tanítványokra is számítani kívánt. "Az igazi szellemi kapocs Csűry és debreceni köre, meg az erdélyi--kolozsvári népnyelvkutatók között akkor teremtdött meg, amikor Csűry többszörös sürgetésére a vallás- és közoktatásügyi minisztérium végre megteremtette Debrecenben az első magyar népnyelvkutató intézetet..." -- írta később SZABÓ T. ATTILA (MNny. III, 309). Az intézet évkönyve ugyanis kezdettől fogva biztos publikációs lehetőséget jelentett az erdélyi kutatóknak. Már az 1939-es első kötetben ott találjuk SZABÓ T. ATTILA (A bábonyi népnyelv igealakjai), MÁRTON GYULA (Zártabbá- és nyiltabbá válás az ördögös-füzesi nyelvjárásban) és NAGY JENŐ (Magyarvalkói vállfőminták) tanulmányait. A következő, 1940-es kötetben mindhárman újabb tanulmányokkal jelentkeztek, és csatlakozott a sorhoz GÁLFFY MÓZES, Szabó T. Attila újabb tanítványa is.

Csúry Bálint 1941. februári halála nem szakította meg a két egyetem népryelvkutatóinak kapcsolatát. Sőt, az új debreceni professzor, Bárczi Géza társszerkesztőnek kérte fel Szabó T. Attilát: a Magyar Népryelv III. kötete kettőjük közös gondozásában, Debrecen--Kolozsvár jelzéssel jelent meg. A tanulmányok csaknem felét a Kolozsváron robbanásszerűen kibontakozó népryelvkutató iskola szerzői adták. Hasonlóan közös szerkesztésben jelent meg az évkönyv 1942-es, kétszeres terjedelmű negyedik kötete is.

A folytatást -- sajnos -- elsöpörte a háború vihara. Nemcsak a közös kutatások, hanem a személyes kapcsolattartás lehetőségei is beszűkültek, megszűntek. Megszűnt maga a Magyar Népryelv is, csak 1951-ben tudta újraindítani Bárczi Géza Magyar Nyelvjárások címmel. Szabó T. Attila még vagy féltucat tanulmányt publikált benne, míg az adminisztratív gátlások engedték. A személyes kapcsolatok inkább csak a levelezésre korlátozódtak, bár az új irányító, Kálmán Béla és szerkesztőtársai is mindig pártolták az erdélyi kutatók szerepeltetését.

Ilyen körülmények között határozta el e sorok írója, Csúry Bálint és Bárczi Géza egykori katedrájának "méltatlan bár, de hivatalos szolgálja", hogy Szabó T. Attila 1935-ös doktorálásának ötvenedik évfordulójára kezdeményezi a nagy tudós tiszteletbeli doktorrá avatását. A gondolat a nyolcvanas évek elején született meg, az első felterjesztés dátuma 1982. február 12. Címe: "Javaslat Szabó T. Attila "doctor honoris causa" címmel való kitüntetésére". Talán nem érdektelen ennek a javaslatnak teljes szövegét ide iktatnunk:

"Szabó Törpényi Attila, a kolozsvári Bolyai Egyetem nyugalmazott professzora, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a magyar nyelvtudomány legnagyobb élő egyénisége. A Nagy-Küküllő megyei fehéregyháza községben született 1906. január 12-én. Kolozsvári egyetemi hallgatóként már élenk tudományos érdeklődéssel fordult az irodalomtörténet, a történettudomány, a bölcsélet, a társadalomkutatás és a néprajz területei felé. Két tanára volt rá sorsát eldöntő hatással: Kelemen Lajos, aki a levéltári kutatásokba bevezette, és Csúry Bálint, akitől a népryelvi bűvárlatok módszertanát elsajátította. Az ő biztatásukra fordult érdeklődése az erdélyi magyar nép életének és nyelvének jelenkori és múltbeli kutatása felé.

Kutatásai eredményeit az 1920-as évek végétől egyre gazdagabban áradó közleményei tanúsítják. Önálló kötetek sora, tanulmányok százai, adatközlések, tudományos ismeretter-

jesztő írások serege jelzi fél évszázados működését, melynek lendülete ma sodróbb, mint bármikor. Negyedszázados kolozsvári professzorsága alatt olyan magyar nyelvészeti tudományos iskolát nevelt maga körül, amely bátran állja az összehasonlítást a magyarországiakkal is.

Életművének egyik fő kutatási területe a *helynévtörténet*. A levéltárakban gyűjtött gazdag adattárakat helyszíni élőnyelvi vizsgálatokkal szembesítette és tette közzé. Sok kitűnő helynév-etimológiát derített fel, írt meg, mindig körületekintően ügyelve a magyarázatok sokoldalú indoklására: a földrajzi, földtani, történeti, néprajzi, népnyelvi hitelesség minden árnyalatára. Helytörténeti kutatásaiban minden elfogultság nélkül törekedett a névadás múltjának feltárására. Elméleti, módszertani elveit önálló műként is megfogalmazta: "Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket?" (Cluj, 1938). Sok évtizedes helynévgyűjtésének eredményeként mintegy 650 000 helynévadat-cédulája várja, hogy "Erdélyi Helynévtörténeti Adattár" címen megjelenhessen (1968-as adat).

Iskolateremtő hatása volt Szabó T. Attilának az erdélyi magyar nyelvjáráskutatás megszervezésében, fellendítésében is. Csúry Bálint nyomdokain haladva kiváló munkatársakat nevelt fel: Márton Gyula, Gálffy Mózes, Nagy Jenő, Teiszler Pál, Gergely Piroska, Vő István azóta példamutató művek sorozatával bizonyították tehetségüket. A nyelvföldrajzi módszernek Szabó T. Attila volt az erdélyi úttörője (Huszonöt lap "Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé"-ből. Kolozsvár, 1944.). Azóta tanítványai szinte minden erdélyi régió nyelvjárási atlaszának adatait összegyűjtötték: kár, hogy publikálásuk nem indulhatott meg.

Fél évszázados levéltári szókincsgyűjtő munkásságának eredményeként Szabó T. Attila kb. egymillió szóadatot írt ki az oklevelekből. Ennek közlése indult meg az "Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár" köteteiben. Az eddig megjelent két kötet (A--C 173, Cs--Elsz 174 kiadói ív) bizonyítja, hogy minden eddiginél gazdagabb oklevéltár van születőben a szerző jóvoltából. Ezzel olyan új, érintetlen anyag feltárását végzi el, amely az egész magyar nyelvtörténeti kutatás megújulását fogja elősegíteni.

A szó- és szóláskutatás, a magyar--román nyelvi kölcsönhatások vizsgálata, a nyelvtöréneti kutatások módszertani kérdései, a nyelvművelés napi feladatai, a néprajzi, művelődéstörténeti kérdések állandó részét jelentik Szabó T. Attila munkásságának; mindezt áttekinteni, értékelni itt nincs terünk (bibliográfiáját l. "Nyelv és múlt" c. köteté-

ben 547--62).

Életművéből "Válogatott tanulmányok és cikkek" összefoglaló címen eddig négy kötetet adott közre: "Anyanyelvünk életéből" (Bukarest, 1970, 574 l.), "A szó és az ember" (uo. 1971, 573 l.), "Nyelv és múlt" (uo. 1972, 624 l.), "Nép és nyelv" (uo. 1980, 675 l.).

Szabó T. Attilának régóta szoros kapcsolata van a debreceni egyetemmel. Az a Csúry Bálint, akit maga is mesterének vall, Kolozsvárról elkerülve a mi egyetemünk magyar nyelvészeti tanszékvezetője, majd a népnyelvkutató intézet igazgatója lett. A két tudós kapcsolata mindig szoros volt, eredményeiket folyamatosan kicserélték.

1935-ben Szabó T. Attila egyetemünkön szerzett bölcsészdoktori címet. Értekezésének címe: "Kéziratos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI--XIX. században". Doktori vizsgáit Pap Károly, Csúry Bálint és Szabó Dezső előtt tette le. (Szigorlati jegyzőkönyvének folyó száma: 193., iktatókönyvi száma 537.).

1941-ben és 1942-ben Bárczi Gézával együtt szerkesztette a Magyar Nyelvtudományi Intézet évkönyvének, a Magyar Népnyelvnek III. és IV. kötetét (430 és 483 lap terjedelemben).

Tanulmányait azóta is sokszor közölte évkönyvünkben: a Magyar Népnyelvben és a Magyar Nyelvjárások összesen 13 tanulmánya jelent meg, köztük nem egy igen jelentős is.

Ritka magyarországi utazásai alkalmából mindig szívesen látogat el Debrecenbe, és tart előadást számunkra. Legutóbbi, 1981-es meghívásunkat örömmel fogadta; a novemberi Debreceni Magyar Nyelvészeti Napokra előadással készült: Csúry Bálintról akart megemlékezni. Sajnos, egy súlyos műtét megakadályozta utazásának lebonyolításában.

Szabó T. Attilának a magyar nyelvtudományban elfoglalt helye, illetőleg egyetemünkhöz fűződő régi, szoros kapcsolata méltóvá teszi őt arra, hogy díszdoktoraink sorába beiktassuk."

Fenti javaslatunk az egyetem illetékes fórumain rendkívüli egyetértéssel találkozott. Az intézeti és kari tanács után 1982 áprilisában már az egyetemi tanács is egyöntetű lelkesedéssel szavazott a tiszteletbeli doktori cím odaítélése mellett. Az év őszén már a minisztériumi egyetértés is megszületett, s az ügy a diplomácia vágányaira került, hogy a "testvéri szocialista" államok közötti etikettszabályok szerint az illetékes román fórumok hozzájáruljanak az aktus lebonyolításához. Úgy látszott azonban, az évfordulóig, az 1935-ös doktorálás félévszázados fordulójáig hátra levő három év elegendő lesz az egyetértés megérkezéséhez.

Nem lett elég. A román fél ebben az esetben is ugyanolyan obstrukciós magatartást tanúsított, mint számos más ügyben: sem igent, sem nemet nem mondott, különösen nem adott írásban, nehogy magatartása hivatalosan kifogásolhatóvá váljék, pláne bekerülhessen a nyugati sajtóba, cáfolhatóvá téve a román kisebbségi politikáról terjesztett illúziók eszmerendszerét. Számunkra viszont nem maradt más lehetőség, mint -- a "belügyekbe való beavatkozás" vádjának elkerülése miatt -- évről évre félévről félévre informális úton próbáljunk érdeklődni az ügy "állása felől", a sürgetés látszatát sem keltve.

Díszdoktori kezdeményezésemről személyesen, magánjelleggel azután tájékoztattam Szabó T. Attilát, amikor az ügy már minden magyar fórumon átjutva, diplomáciai útra terelődött. Örült a kezdeményezésnek, de nem csekély szkepszissel várta, mit szólnak az ügyhöz a román állami szervek -- hiszen azt is megakadályozták, hogy otthon az akademikuskok közé kerülhessen. Virágnyelven folyó levelezésünkben többször érintette ezt a kérdést. Például egy 1985. február 19-én kelt levelében így: "Igazán sajnálom magam is, hogy nem tudtam lejutni Debrecenbe, abba a városba, amely annak idején hivatalos elismerésével kutatóvá kötelezett el, és *most újabban olyan nem várt megtiszteltetésben részesít*. Sajnálatos valóban, hogy a jó szándék ilyen és éppen ilyen mérvű akadállyal találkozik. De hát megéregetünk mi ilyen és még ilyenebb dolgokat is" (az én kiemelésem - S.Á.). 1986. augusztus 18-án írt levelében arról szólt, hogy közelesen Magyarországra utazik rokonlátogatás céljából. Eközben így utal a tiszteletbeli doktori ügyre: "Szeretném, ha pontot tennénk a *debreceni dologra is. Teljesen meddő dolog várni a jóakaratot, mert éppen az nincs, sőt valami elképzelhetetlenül ellenkező van ...*" (az én kiemelésem -- S.Á.). Sajnos, az idő ez utóbbi balsejtelmet igazolta.

Ebben az egyre kritikusabbá váló helyzetben személyes kihallgatást kértem a művelődési minisztertől -- egyetemi feletteseim előzetes jóváhagyásával. A tárgyalás sikerült, erről utólagos feljegyzésemben a következőkben számoltam be az illetékes rektorhelyettesnek.

Feljegyzés Szabó T. Attila díszdoktori kitüntetésé ügyében... D. elvtárs egyetértésével a fenti ügyben kihallgatást kértem K.B. miniszter elvtárstól. Erre 1986. szeptember 4-én került sor. Előzetesen tárgyaltam a minisztériumban H.Gy. elvtárrsal, a nemzetközi kapcsolatok főosztályvezetőjével is.

H. elvtárstól azt tudtam meg, hogy Szabó T. Attila kitüntetése ügyében valamikor 1982 után a román fél kitérő vá-

laszt adva, de mégiscsak reagált. Ennek lényege az volt, hogy a román minisztérium nem tartja illetékesnek magát a kitüntetéshez való hozzájárulás ügyében, minthogy Szabó T. Attila nyugalmazott egyetemi tanár nincs munkaviszonyban. H. elvtárs nem tudja, hogy ez a visszajelzés eljutott-e egyetemünkhöz. Megígérte, a minisztériumban visszakeresteti, és pontos tartalmáról értesítést küld.

Ezek alapján K. elvtárs állásfoglalása a következő volt. Ha a román félnek negatív vagy semmilyen válasza sem született volna az ügyben, az államközi kapcsolatoknak megfelelően nem kerülhet sor a díszdoktori kitüntetésre. Ha azonban a szóbanforgó válasz valóban megérkezett, akkor belátásunk szerint cselekedhetünk, mert semmi sem köti a kezünket. Ebben az esetben sor kerülhet a díszdoktori oklevél átadására, amennyiben Szabó T. Attila -- a körülmények ismeretében -- az oklevél átvételét vállalja.

Mint a D. elvtárssal folytatott megbeszélésünkön említettem, Szabó T. Attila szeptember 10. és október 10. között tesz látogatást Magyarországra. Azt remélem, hogy addigra a minisztériummal tisztázódik a fent érintett kérdés. Ebben az esetben igen kevés idő áll rendelkezésünkre, hogy a díszdoktori ünnepséget megszervezzük, ezért sürgős intézkedésre lesz szükség. Mihelyt a minisztrérium értesítését megkapom, érintkezésbe kívánok lépni Szabó T. Attilával, hogy vállalja-e a díszdoktori oklevél átvételét, és itt-tartózkodása alatt mikor tudna Debrecenbe látogatni. Emlékeztetni szeretnék rá, hogy e célból korábban a rektor Szabó T. Attila és felesége címére egyhetes debreceni meghívást és vendéglátást ígért. Ennek az egyhetes programnak a megszervezése a Magyar Nyelvtudományi Tanszék és a Kar, illetőleg a Rektor fontos feladata. Mihelyt mód nyílik erre, jelentkezni fogok a részletek megbeszélése céljából.

Amennyiben a minisztérium végső válasza mégis negatív lenne, és a kitüntetés átadására nem nyílna lehetőség, abban az esetben is kérem, hogy az egyetem tekintse érvényesnek Szabó T. Attila egyhetes meghívását, hogy vele előadásokat tartassunk az intézetben, illetőleg a Nyelvtudományi Társaság keretében. Szabó T. Attila ebben az évben töltötte be 80. életévét. Egyre nehezebben vállalkozik külföldi utazásokra, egyébként is, mint nyugdíjas csak kétévenként egyszer kaphat kiutazási engedélyt. Úgy gondolom, mostani magyarországi utazását feltételenül meg kell ragadnunk arra a célra, hogy Debrecenbe ellátogasson.

Kérem Rektorhelyettes elvtárs szíves segítségét az öt

éve húzódó, s minden szempontból rendkívül fontos ügynek a lebonyolításához". (Az irat kelte: 1986. szept. 5. -- A nevek kiírását nem tartom szükségesnek.)

Nincs róla tudomásom, hogy a feljegyzés elején emlegetett román visszajelzés létezett-e, megtalálták-e a minisztérium illetékei. A fejleményekből ítélve valószínűleg nem. 1986. szeptember 26-án ugyanis a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának vezetője az egyetem rekrotához az alábbi leíratot küldte:

"Kedves Cs. elvtárs" -- Tájékoztatom, hogy a Külügyminisztériummal történt egyeztetés alapján egyetértünk azzal, hogy a Kossuth Lajos Tudományegyetemen díszdoktorrá avassák Szabó T. Attila romániai magyar nyelvészt. Egyben azonban kérjük, hogy az eseményre a nyilvánosság mellőzésével kerüljön sor, tehát arról a hírközlő szervezet, illetve külföldi képviselőket ne tájékoztassanak." -- (B.R. főosztályvezető.)

A díszdoktori avatások minden egyetemen a legfényesebb ünnepek keretében történnek. Az úgy itteni "titkosítása" nyilvánvalóan a román fél érzékenységének kímélését szolgálta. És talán azt is, nehogy az ünneplés ártalmára legyen Szabó T. Attila személyes tudományos érdekeinek: tudjuk, hogy nagy művének, a Szótörténeti Tárnak ötödik kötete akkor már több mint egy éve a nyomdában hevert, anélkül, hogy szedéséhez hozzákezdtek volna. Talán még a személyes atrocitástól való féltés sem volt kizárható, hiszen hasonló esetekről is érkeztek kőszá hírek a romániai magyar értelmiségiekkel kapcsolatban.

Ilyen előzmények után került sor a tiszteletbeli doktori oklevél átadására 1986. október 29-én a Kossuth Egyetem rektori tanácsstermében, az egyetemi tanács és néhány meghívott szakember jelenlétében. Úgy gondolom érdemes idézni az illetékes tudományos rektorhelyettes ünnepi bevezető gondolatait:

"Tisztelt Egyetemi Tanács! Kedves Vendégeink!

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Tanácsa ez alkalmommal gyakorolni kívánja azt a -- törvényeinkben és doktori szabályzatunkban is biztosított -- jogát, amely szerint a tudományok valamelyik ágában kimagasló eredményeket elért, az emberiség haladását és békéjét példamutatóan szolgáló tudósokat és köztisztviselőket álló személyiségeket az egyetem által adományozható legmagasabb kitüntetésben részesíthet, befogadhatja díszdoktorai sorába.

A "honoris causa" doktori cím olyan fokú elismerés,

amellyel egyetemünk csak kivételes esetben él. Megtisztelti egykori kiváló tanítványait, kimagasló teljesítményeket elért professzorait, olyan kiváló közéleti embereket, akik munkájuk során sokat tettek egyetemünkért.

Időről időre pedig felajánlja ezt a kitüntető címet olyan külföldi tudósoknak is, akik a tudományban nemzetközileg is elismert eredményeket értek el, s tudományos eredményeiket közkinccsé téve, azokból a magyar tudomány, s ezen belül a mi egyetemünk tudományos tevékenysége is tanulhat, tudósaink ezekből meríthetnek.

Mi úgy ítéljük meg, hogy az egyetem ezen jogának gyakorlása kézzelfogható módon kifejezi a tudomány internacionalista jellegét, azt, hogy a tudomány lényegénél fogva túlmutat országhatárokon, nemzeti kereteken, partikuláris érdekeken, s igazi eredményeivel az egész emberiséget, az emberek boldogulását szolgálja. Éppen ezért, amikor tudományos eredményeket ellenkező célokra használtak fel, vagy akarnak ma is felhasználni, ez végső soron nemcsak a humanizmus erkölcsének elveivel, hanem a tudomány lényegével is szemben áll.

Nekünk az a szilárd meggyőződésünk, hogy mi olyan társadalmat építünk, amely -- ugyancsak lényegénél fogva -- az emberekért, az egész emberiség javára épül, tehát a szocialista társadalom fogalma szerint is humanista társadalom.

Egyetemünk Tanácsa -- amikor a "honoris causa" doktori cím odaítélése ügyében dönt -- ilyen elvekből kiindulva foglalt állást.

Amikor az Egyetemi Tanács 1982. április 15-én úgy határozott, hogy Szabó T. Attilát, a kolozsvári egyetem nyugalmazott professzorát, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagját egyetemünk "honoris causa" doktorainak sorába iktatja, azzal a meggyőződéssel hozta meg egyhangú döntését, hogy jelöltünk minden tekintetben megfelel azoknak a magas szintű elveknek, amelyeket e kitüntetés adományozásakor magunk elé tűztünk. Az Egyetemi Tanács e határozatát a Művelődési Minisztérium is megerősítette.

Olyan kimagasló tudóst ünnepelhetünk ma, akinek tudományos munkássága nem csupán a magyar nyelvtudomány szinte minden ágára -- így a szinkron grammatikára, nyelvtörténetre, dialektológiára, névtudományra, nyelv művelésre -- kiterjed, hanem ennél tágabban véve a magyarságtudomány különböző területeire: a tárgyi néprajzra, a folklorra, irodalomtörténetre, tudománytörténetre, illetőleg az általános

nyelvészet, a nyelvek közötti kölcsönhatások vizsgálatára is eredményesen irányul, kimagasló jelentőségű.

Tudományos tevékenységét részletesen bemutatni nem az én feladatom. Egy dologra azonban külön is szeretnék rámutatni. Szabó T. Attila egyetemünk egykori jeles professzorának Csúry Bálintnak tanítványaként nálunk szerzett bölcsészdoktori oklevelet 1935-ben. Rendszeresen publikált tanulmányokat a Csúry Bálint szerkesztette Magyar Népryelvben, egyetemünk egyik legrégibb múltú intézeti évkönyvében, sőt ennek néhány évig társszerkesztője is volt Bárczi Géza mellett Csúry Bálint halála után. Tudományos és személyes kapcsolata azóta sem szakadt meg egyetemünkkel. Munkássága máig is lelkesítő, buzdító hatással van egyetemünk hasonló területeken működő oktatóira.

A díszdoktorrá avatás megtiszteltetés annak, akinek ez a kitüntetés szól. De -- hadd hangsúlyozzam ezt nyomatékosan -- megkülönböztetett tisztség az adományozó intézmény számára is. Őszinte szívvel kívánom Egyetemi Tanácsunk egész kollektívája nevében, hogy további életútját is sok siker kísérje."

Szabó T. Attila puritán jelleméből teljesen hiányzott a hiúság. Nem sértette, hogy avatása nem díszes nyilvánosság előtt történik, sőt a családi, baráti jelleget dicsérte. Mi, a házigazdák mégis sajnáltuk, hogy az élményből és az ünnepelt köszönőbeszédéből sokan kimaradtak. (Ez is indokolja itteni közlését.)

Az avatás utáni rövid, pár napos debreceni találkozás, majd a Szabolcs-Szatmár megyébe tett kirándulás élmény számba ment mindnyájunk számára, akik vele lehettünk. Az év vége felé egy levélben hozzájárulását kértem, hogy a Csúry centenáriumra írt levelét és a díszdoktori avató beszédét publikálhassam. Válaszában, amely 1987. január 15-én kelt, visszatér az avatás emlékére is: "Nagyon kellemes emlékekkel gondolok vissza arra a kedvességre, amellyel mindannyian, az élen veled, fogadtatok, és feledhetetlen emlékké tettétek számomra az ott töltött futó időt. A nyíregyházi kirándulás is régi vágyam volt. Kérlek, add át M.A.-nak meleg baráti üdvözetemet. Az ott tapasztalt figyelem és kedvesség kellemes emlékként él bennem... -- Természetesen számomra kitüntető, ha a Csúry-emlékünnepekről szóló kötetetekbe az én igénytelen magánlevelem is bekerül. Tudománytörténeti szempontból nem érdektelen tényről rögzít a XX. század utolsó évtizedeinek érintkezésbeli viszonyosságai vonatkozásában. -- Másik tervedet, a debreceni szereplésem körüli megnyilatkozások közlését ugyancsak köszönettel veszem. Az meg, hogy éppen a Csúry-számban oda kerülök szere-

tett tanárom mellé, nem mindennapi örömet okoz nekem. Köszönöm a tervben megmutatkozó figyelmet..."

Sajnos, a kiszámíthatatlan sors kegyetlenül túlhajtotta szerkesztői figyelmeséget. A Csűry-centenárium és a Szabó T. Attila díszdoktori eseménye mellé egy megrázó zárótételt kényszerített: az 1987 március elején elhunyt nagy tudós nekrológját...

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Életutamról, munkásságomról*

Tudományegyetem nem részesíthet nagyobb megtiszteltetésben valakit, mint hogy a doktori fokozat adományozása után -- évtizedekkel később -- a "honoris causa doctor" címmel tünteti ki. Ez azt mutatja, hogy az Egyetem rajta tartja szemét a kebelébe fogadott doktorokon, számon tartja, milyen mértékben teljesítették a doktori esküben a tudományszak további művelésére tett fogadalmukat, és gondos mérlegeléssel, értékeléssel dönt a legmagasabb egyetemi kitüntetés megadása ügyében. Mikor most az engem ért megtiszteltetésért a Tudományegyetem Rektorának, Tanácsának és tanárainak hálás köszönetet mondok, jól tudom, hogy más körülmények között az átadás nagyobb nyilvánosság előtt és ennél ünnepélyesebb keretek között történik. Nagyon köszönöm a Rektor úrnak, hogy különleges helyzetemre való tekintettel szűkebbkörű, de egyben bensőségesebb ünnepséggel teszi számomra ezt az alkalmat felejtethetetlenül emlékezetessé.

Az arra illetékesek tájékoztattak arról, hogy e szűkebb körben -- az ünnepélyesebb avatásokon megszokott szakelőadás helyett -- tőlem inkább a pályámról és tudományos munkásságomról szóló beszámolót várnak. A következőkben igyekszem lehető tárgyilagos-sággal megfelelni a várakozásnak.

Mondandóimat két csoportra osztva, előbb életutamról számolok be, aztán meg tudományos felkészülesemről, terveimről és kifejtett munkásságomról ejtek szót.

Ami az első kérdést, életutamat illeti, 1906. január 12-én születtem a Nagy-Küküllő megyei Fehéregyházán, abban a faluban, ahol utoljára látták Petőfi Sándort. Másfél éves koromban elvesz-

*Szabó T. Attilát, a kolozsvári egyetem nyugalmazott professzorát, az MTA tiszteleti tagját 1986. október 29-én "honoris causa" doktorrá avatta a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem. Ebből az alkalomból hangzott el az új díszdoktor itt közölt beszéde. S.Á.

tettem édesapámat, és édesanyám öt gyermekével idegenből a család fészkebe, Désre költözött vissza. Nehéz élet kezdődött számára, számunkra Désen, mikor a nagy családot özvegy édesanyámnak felekezeti tanítónői fizetéséből kellett fenntartania. Tisztes szegénységben nevelkedtünk. Magam a VI. gimnáziumig bezáróan Désen folytattam, majd a Kolozsvári Református Kollégiumban fejeztem be középiskolai tanulmányaimat. Az érettségi után a Kolozsvári Református Teológiát végeztem el úgy, hogy a III. évben ösztöndíjjal a skóciai Edinburgh és St. Andrews egyetemén hallgattam a teológiai előadásokat. A teológiai tanulmányok befejezése után a kolozsvári román egyetemen szereztem tanári képesítést. Először 1930-tól a Nagyenyedi Bethlen--Kollégium Tanítóképzőjében, majd -- egy évi állástalanság közbeiktatásával -- a Zilahi Református Wesselényi-Kollégiumban helyettes tanárként működtem. Minthogy még teológus koromban Kelemen Lajos tanítványaként a levéltári kutatás bűvöletébe estem, felhagyva a tanári munkával 1936 márciusától tanárom mellett az Erdélyi Múzeum levéltárosa lettem. 1940. őszén az egyetemi tanári kinevezés szervezetileg ugyan elszakított a levéltártól, de mindmáig megrögzött levéltári kutató maradtam. Az 1944. évet követő főhatalomváltozás után továbbra is Kolozsvárt, az egyetemen teljesítettem kötelességemet. A sztálinizmus idején 1951--1953 között -- minden indoklás nélkül -- eltávolítottak az egyetemről, nyilván előbb azért, mert nem voltam hajlandó elfogadni és előadásaimba bedolgozni Marr, majd Sztálin nyelvtudományi tételeit. Két évig akkordmunkásként nehéz anyagi és lelki körülmények között az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében dolgoztam. Az egyetemre való visszahívásom utántól 1971-ben történt nyugdíjaztatásomig az Egyetemen továbbra is a nyelv- és nyelvjárástörténet előadása volt a feladatom.

Az életpályáról felvázolt kép nem volna teljes, ha nem szólanék házasságomról. 1939-ben dr. Csáti Évában megértő, sőt kutatómunkámhoz is értő feleséget kaptam. Az ő asszonyi gondossága, orvosi gondoskodása, mellettem állása nélkül nem tudtam volna és nem tudnám megállani helyemet azokban a zord időkben, amelyekbe állított a sors. A házasságunkból három fiú Attila, Ádám és Áron született.

A pályakép felvázolásánál jóval nehezebb feladat számot adnom tudományos pályám alakulásáról. A tudományos munkára való előkészülés teológus koromig nyúlik vissza. A Kolozsvári Református Teológián emberi magatartásban és tudományos felkészültségben olyan kiváló tanáraink voltak mint Imre Lajos, Kecskeméthy István, Makkai Sándor, Maksay Albert és Tavaszy Sándor. A tudományos pályára való felkészülés módszerességét nekik köszönhetem. De már II. éves teológus koromban döntő hatás sugárzott felém a nagy er-

délyi levéltáros-történész, Kelemen Lajos felől. Az egész életemre szóló levéltári kutatás bűvöletét neki köszönhetem. Más irányú hatást jelentett életemben az Egyetem nagy tanárával, Csúry Bálinttal való kapcsolat. A nyelvjárások és népi élet iránti érdeklődés az ő hatása nyomán jellemzi egész munkásságomat. Noha egyetemi hallgató voltom kora kezdetén Kristóf György professzor tanítványaként néhány évig az irodalom-történeti forráskutatás és forrásfeltárás munkamezején dolgoztam, a 30-as évek második felétől kezdve – nem utolsósorban Csúry Bálint, Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső szellemi hatására – véglegesen a nyelv-tudomány irányában kötődött le érdeklődésem. A gazdag erdélyi levéltári anyagban dúskálva, korán tudatosítottam, hogy mennyire fontos mentől több ismeretlen nyelvi forrásanyag feltárása. Különösen sokat tehettem e tekintetben, mikor csaknem öt évi vidéki tanárkodás után 1936-ban Kolozsvárra az Erdélyi Múzeum levéltárához kerültem. Ez időtől kezdve vettem meg a későbbi években naggyá fejlesztett két gyűjteményem, az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár alapjait. Már a 30-as évek második felétől kezdve azonban beláttam, hogy a feltornyosuló sokrétű nyelvjárási és nyelvtörténeti feladatok elvégzésére segítőtársakat kell nevelnem. Ezért már a 30-as évek utóján a kolozsvári román egyetem néhány önként vállalkozó magyar szakos hallgatója számára gyakorlattal egybekötött nyelvészeti előadásokat tartottam. Az így kialakult kis közösségből rövidesen néhány olyan kiváló kutató emelkedett ki, mint amilyen a helynévkutató Árvay József és a két nyelvjáráskutató-munkatárs: Gálffy Mózes meg Márton Gyula.

1940 őszétől az egyetemi tanárság még kedvezőbb alkalmat látszott biztosítani egyrészt a kutatónevelésre, másrészt meg nagy kutatói tervek kialakítására. Sajnos azonban, a magyar uralom négy esztendeje alatt ígéretesen növekvő kutatógárdát a halál és a háború utáni szétszóródás nagyon megapasztotta. Csak jó néhány évi nevelőmunkával sikerült főként Gálffy Mózesnek és Márton Gyulának újabb munkásokat szerezni az erdélyi nyelvjáráskutatás ügyének.

Az egyetemi tanszék a kutatónevelés lehetőségét biztosította, az 1940 őszén megalakított Erdélyi Tudományos Intézet viszont lehetőséget teremtett nagy tudományos tervmunkálatok végzésére, illetőleg végeztetésére is. Magam és munkatársaim kutatóerejét három irányban igyekeztem foglalkoztatni: 1. Tervbe vettem az erdélyi magyar nyelvjárások atlaszának megvalósítását. 2. Megindítottam a már addig gyűjtött helynévtörténeti anyag kiegészítése céljából az erdélyi jelenkori helynévanyag egybegyűjtését. 3. Cé-

lul tűztem ki nyelvjárási és nyelvjárástörténeti jelenségmonográfiák szerkesztését.

A háborús és a háború utáni évek azonban nem voltak alkalmasak a nagy tervmunkálatok véghezvitelére. A nehéz és egyre nehezedő körülmények között mégis magam és munkatársaim igyekeztünk mentől többet megvalósítani a nagyarányú tervekből. Az első célkitűzés vonatkozásában még a második világháború befejezése előtt megjelentettünk egy 25 lapból álló nyelvföldrajzi mutatóvankötet Kalotaszeg és Kolozsvár közvetlen környéke nyelvföldrajzi helyzetéről. Ezt a tudománytörténet az első magyar nyelvföldrajzi kiadványként tartja számon. Magam még részt vettem a moldvai magyar csángóság településeinek felkutatásában és a csángó nyelvföldrajzi anyag egybegyűjtésében, de aztán teljesen munkatársaim valószínűsítették meg a nagy tervek egy-egy részletét. Gálffy és Márton összegyűjtötte a keleti székelység nyelvföldrajzi anyagát (ez szótár formájában rövidesen megjelenik). Egybegyűjtötte a Felső-Maros-mente, Aranyosszék, és a Szilágyság kisebb kérdőíves nyelvföldrajzi anyaga. A magam tervezete alapján egyetlen gyűjtő, Muradin László összegyűjtötte, munkatérképlapokra vetítette, sőt szótár formájában fel is dolgozta a romániai magyar nyelvjárások negyedfélezer kérdéses hatalmas anyagát. Sajnos, rajtunk kívül álló okokból a nagy nyelvföldrajzi anyagból eddig csak mutatóvankönyvek jelenhettek meg.

A változott viszonyok között csak részben tudtam megvalósítani, illetőleg megvalósíttatni az erdélyi jelenkori helynévanyag összegyűjtésére vonatkozó tervemet. Magam mindent megtettem a történeti helynévanyag gyűjtésére. Erdélyi Helynévtörténeti Adattárunknak 80 dobozában tárolva mintegy 700.000 helynév vár kiadásra. belőle eddig -- a jelenkori helynévanyaggal kiegészítve -- csak Nagyenyed, Dés, Zilah, Kolozsvár és Szásznyíres helyneveinek monografikus feldolgozása jelent meg, adattárszerűen azonban kisebb-nagyobb terjedelmű kiadványokban a kutatás rendelkezésére áll Kalotaszeg, Gyergyó, a Kolozs-megyei Borsavölgy, a Dobokai és a Tőki völgy helynévanyaga. A nyomomat követő kutatók azóta is jelentős mennyiségű történeti meg jelenkori erdélyi anyagot tettek és remélhetőleg tesznek ezután is közzé.

A harmadik célkitűzésként említett nyelvjárási, illetőleg nyelvjárástörténeti jelenségmonográfiák megteremtésének ügyében magam viszonylag keveset tettem, tehettem. Csak a magyar személynévanyagnak helynevekben való jelentkezéséről, Kolozsvár és Marosvásárhely becenévanyagáról és a csángó bece- és kicsinyítőképzők kérdéséről tettem közzé egy-egy jelenségmonográfiát. Remélhetőleg rövidesen időt szakíthatok az egybegyűjtött nagyon gazdag déli történeti becenévanyag feldolgozására is. Szerencsére ta-

nítványaim és munkatársaim közül többen már eddig is szép jelen-ségmonográfiákkal szaporították a romániai magyar nyelvjárások jelenkori állapotára vonatkozó ismereteinket.

Ehhez a harmadik célkitűzéshez a 40-es évek derekán lassan-lassan egy negyedik is megérlelődött: az Erdélyi Magyar Szótörté-neti Tár terve. Néhány kisigényű szójegyzék-közlésem ugyan a 30-as évek végén a 40-es évek elején már jelezte az erdélyi magyar nyelv múltja és éppen a szótörténet iránti érdeklődésemet, elő-ször azonban a Pais--Emlékkönyvből 1956-ban számoltam be az erdélyi magyar nyelv történeti szótára anyaggyűjtéséről és a szer-kesztés terveiről. Végül is fél évszázados levéltári gyűjtéssel több milliós anyagot hordtam egybe a Tár szerkesztéséhez. Sajnos, túlságosan későn kínálkozott kiadási lehetőségem e terv valóra váltásához. Az eddig megjelent négy kötet, gondolom, eléggé tájé-koztat a vállalkozás mennyiségbeli arányairól és hiánypótló vol-táról is.

Mindehhez még azt is hozzá kell tennem, hogy magam a Szótör-téneti Tárt az erdélyi régiség nyelvét egybefoglaló olyan nagy adattárnak szántam, amelyből nyelvjárástörténeti részlettanulmá-nyok egész sora, sőt az erdélyi történeti nyelvjárási és köznyel-vi helyzet teljes képe is megrajzolható. A részletfeldolgozások tekintetében kínálkozó lehetőségekre magam már eddig is több ki-sebb-nagyobb tanulmánnyal rámutattam. Külön kiemelendő, hogy a Tár lehetőséget teremt a magyarsággal évszázadok óta együttélő két másik nép, az erdélyi románság és szász-ság részéről a magyar nyelvet ért nyelvi kölcsönhatás beható vizsgálatára is. A Szótör-téneti Tár ilyen természetű egykorú anyagának feldolgozását a ko-lozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszékének tagjaiból alakult egy kisebb munkaközösség a románság nyelvi hatása vonatkozásában már el is végezte. Az erről készült terjedelmes monográfia kia-dásra készen áll. A nyelvi kölcsönhatás vizsgálata terén ezután elvégzendő feladatként kínálkozik a Szótörténeti Tárban rejtőzkö-dő német, illetőleg szász jövevényszóanyag monografikus feldolgo-zása.

Tudományos munkásságom felvázolása rendjén nem hagyhatom figyelmen kívül a tudománytörténet és intézménytörténet művelését sem. Két tanulmányban foglalkoztam az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetével, megrajoltam a moldvai csángó nyelvjáráskutatás, a XIX. századi magyar helynévkutatás másfél évszázados múltját, és megírtam a bukovinai, erdélyi és moldvai balladagyűjtés történe-tét. Emellett ha valamely jelentősebb munkával kritikailag fog-lalkoztam, mindig igyekeztem a mű jelentőségét a tudománytörténet távlatába beállítva értékelni. A magyar tudomány- és művelődés-történet nagy alakjairól, eltávozott tanárainról, emberi és tu-

dósi mintaképeimről, munkatársaimról több ízben tettem közzé tudománytörténeti távlatú megemlékezést.

Mindezek mellett a nyelvészet határán is nemegyszer túlcsapó érdeklődésről tanúskodnak eddig hat kötetben megjelentetett válogatott tanulmányaim. Ezek azt bizonyítják, hogy nemritkán saját tudományterületemen kívül eső mezőkön is munkálkodtam. A más tudományszakok mezején való tájékozódás sokszor segített a jelenségeknek összefüggésben való szemléletében. A nyelvtudományi vizsgálódás mellett különösen a településtörténet, a népi kézimunkavizsgálat, a népi építkezés és fafaragás kötötte le tartósabban érdeklődésemet. Településtörténeti tanulmányaim közül a bábonyi, a dési, a kolozsvári és a szásznyíresi monográfiát tartom megemlítendőnek.

Rövid ideig az Erdélyi Múzeum, az Erdélyi Tudományos Füzetek, az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyvének szerkesztőjeként és a debreceni Magyar Néprajz társszerkesztőjeként nemcsak saját tudományos termelésemmel közzétételére kínákozott kedvező lehetőség. E kiadványokban bőséges teret biztosíthattam a környezetemben felnövekvő—munkálkodó, sőt a tőlünk függetlenül dolgozó kutatók szellemi termésének közkinccsá tételére is.

A kiemelés szándékával utolsónak említem meg a kisebbségi helyzetben oly fontos nyelvművelés kérdésében kifejtett tevékenységemet. A tanítónő édesanya és tanítóim, tanárain egészséges nyelvi környezetéből egész életre szólóan magammal hoztam az anyanyelvi gondosság szellemét. Így aztán a zord időkben az Erdélyi Múzeum lapjain és újságok hasábjain igyekeztem magam is ápolni, védelmezni a veszedelmezett anyanyelvet. Kezdeményezésem szerencsére az utánam jövő fiatalok soraiban követőkre talált mindaddig, amíg az ilyen irányú tevékenység előtt számunkra szűkre nem szorultak a lehetőségek.

Ha aztán most átlépve a 80. év küszöbét, visszatekintek életemre, tudományos munkásságomra, tiszta lelkiismerettel állíthatom: mindig tárgyilagosan, a tudományos igazságra törekvés elszántságával igyekeztem vizsgálódni. Talán e törekvésem felismerésének eredményeként ért most az Alma Mater részéről ez a nagy kitüntetés. Mikor befejezésül hálás szívvel ismételten megköszönöm a megtiszteltetést, érzem, ez erőt ad a hátralévő években elvégezendő nehéz, sokrétű feladat teljesítéséhez.

SZABÓ T. ATTILA

Végső út a Házsongárdba

(Búcsú Szabó Törpényi Attilától)

1987. március harmadikán az esti, éjszakai órákban izgatott hangú, elakadó szavú telefonok hozták, vitték a Kolozsvárról érkezett, megdöbbenő hírt: meghalt Szabó T. Attila. Hirtelen és váratlanul, tragikus gyorsassággal tört rá a szívhalál a város egyik utcáján, éppen akkor, amikor rendes szokása szerint -- Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kéziratának egy részletével a táskájában -- a szótári munkaközösség megbeszélésére sietett. Januárban múlt 81 éves. Józan, hideg fejjel gondolkozva valójában azt kellene mondanunk: szép kort ért meg. És mégis, mindenki, aki egy kicsit is ismeri életét, életművét, mélyen elkeseredve mondhatja: soha váratlanabb, időnap előtt érkezett halált, mint az övé. Nemcsak teljes testi és szellemi frissessége volt az, ami elaltatta bennünk az életkora miatti aggodást, hanem a szorongó reménység is ott munkált lelkünkben: bárcsak sikerülne betetőznie a nagy vállalkozást, befejeznie a Szótörténeti Tár tíz kötetre tervezett, egész Európában páratlannak ígérkező hatalmas alkotást, melynek nagyszerűségéről az eddig megjelent négy kötet mindnyájunkat meggyőzött. Mi lesz a mű sorsa? Van-e remény a befejezésre? Vagy megszületik a sok torzót látott magyar nyelvtudomány legnagyobb torzója?

De nem csak a mű sorsáról van szó. Szabó T. Attila már régóta szimbólum volt minden erdélyi és itthoni magyar számára: a humánus, a munka, a nyelv megtartó erejébe vetett hit szimbóluma, a nyelv- és néptörténeti értékek gyökereibe való kapaszkodás szimbóluma a túlélés reményében. Vele nemcsak az erdélyi, hanem az egész magyar nyelvtudomány legnagyobb személyisége távozott sorainkból.

* * *

Egyik -- még ezután megjelenendő -- írásában ezt vallja magáról: "1906. január 12-én születtem a Nagy-Küküllő megyei

Fehéregyházán, abban a faluban, ahol utoljára látták Petőfi Sándort. Másfél éves koromban elvesztettem édesapámat, és édesanyám öt gyermekével idegenből a család fészkebe, Désre költözött vissza. Nehéz élet kezdődött számára, számunkra Désen, mikor a nagy családot özvegy édesanyámnak felekezeti tanítónői fizetéséből kellett fenntartania. Tisztes szegénységben nevelkedtünk. Magam a VI. gimnáziumig bezáróan Désen folytattam, majd a kolozsvári Református Kollégiumban fejeztem be középiskolai tanulmányaimat. Az érettségi után a Kolozsvári Református Teológiát végeztem el úgy, hogy a III. évben ösztöndíjjal a skóciai Edinburg és St. Andrews egyetemén hallgattam a teológiai előadásokat. A teológiai tanulmányok befejezése után a kolozsvári román egyetemen szereztem tanári képesítést. Először 1930-tól a Nagyenyedi Bethlen--Kollégium Tanítóképzőjében, majd -- egy évi állástalanság közbeiktatásával -- a Zilahi Református Wesselényi--Kollégiumban helyettes tanárként működtem. Minthogy még teológus koromban Kelemen Lajos tanítványaként a levéltári kutatás bűvöletébe estem, felhagyva a tanári munkával 1936. márciusától tanárom mellett az Erdélyi Múzeum levéltárosa lettem. 1940 őszén az egyetemi tanári kinevezés szervezetileg ugyan elszakított a levéltártól, de mindmáig megrögzött levéltári kutató maradtam. Az 1944. évet követő főhatalomváltozás után továbbra is Kolozsvárt, az egyetemen teljesítettem kötelességemet. A sztálinizmus idején 1951--1953 között -- minden indoklás nélkül -- eltávolítottak az egyetemről, nyilván előbb azért, mert nem voltam hajlandó elfogadni és előadásaimba bedolgozni Marr, majd Sztálin nyelvtudományi tételeit. Két évig akkordmunkásként nehéz anyagi és lelki körülmények között az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében dolgoztam. Az Egyetemre való visszahívásom utántól 1971-ben történt nyugdíjazásomig az Egyetemen továbbra is a nyelv- és nyelvjárástörténet előadása volt a feladatom..."¹

E hihetetlenül szerény, puritán életfelfogásra valló szavak elfedik azt a tényt, hogy Szabó T. Attila szinte egymagában szervezte meg az erdélyi magyar nyelvtudomány minden területét a két világháború között. Mert hiába voltak a százados nagy tudományos teljesítmények, Heltai Gáspár 16. századi nyomdájától Geleji Kátona István 17. századi nyelvtanírón, Misztótfalusi Kis Miklóson, Gyarmathi Sámuelen, Kriza Jánoson át: a harmincas évek feladatainak megoldásában ők nem segíthettek. Kevésnek bizonyult az is, amit az 1872-ben Kolozsváron megalapított magyar egyetem nyelvész vagy irodalmár tudósai hagyományoztak, bár Imre Sándor, Szinnyi József, Zolnai Gyula, Horger Antal, Erdélyi Lajos életműve jelentős teljesítménye a magyar nyelvtudománynak: a helyi, erdélyi ma-

gyar nyelv kutatásának, művelésének kérdéseit helyben kellett megoldani.

Szabó T. Attila "Az erdélyi magyar nyelvtudomány" című összegező áttekintésében így írt a maga ifjúkorának erdélyi nyelvészeti feladatairól: "... a különleges magyar táji -- nyelvtudományi feladatoknak nemhogy elvégzése, de még csak fel sem ismerése állapotában érte meg Erdély magyarsága 1919 májusában a kolozsvári egyetemnek a román állam által való átvételét. Ennek következményeként az egyetem hivatalos nyelve a román lett, a magyar nyelvű előadások egyetlen osztatlan tanszék keretében is csak 1921-ben kezdődtek meg. Minthogy az egyetlen tanszékre kinevezett tanár, dr. Kristóf György személyében irodalomtörténész került, a magyar nyelvtudományt tekintve ismét olyan helyzet teremtdött, mint a kolozsvári egyetem 1872. évi alapítása idején."² -- Az évekig tartó bénultság után nem is annyira az egyetem, mint inkább a református kollégium tanáráként dolgozó Csűry Bálint körül kezdett kibontakozni a helyi magyar nyelvészeti kérdéseivel foglalkozó kis tanítványi gárda. Csűry nemcsak a Szamosháti szótár összeállításán dolgozott -- mikor nem akadályozták szatmári utazásaiban --, hanem élén járt a nyelvművelő munka kibontakoztatásának is. Első tanítványai közt ott volt már Szabó T. Attila, aki nemcsak csángó gyűjtőútjaira kíserte el, hanem az Erdélyi Múzeum folyóiratban megindított nyelvművelő rovatnak is buzgó szerzője, majd rovatvezetője lett. Az ilyen jellegű munkát sohasem tekintette rangján alulinak: a fenyegetett magyar nyelv védelmében haláláig írta magas színvonalú nyelvvédő, ismeretterjesztő tanulmányait.

Csűry Bálint 1932-ben -- elfogadva a debreceni egyetem magyar és finnugor nyelvészeti tanszékére szóló professzori meghívást -- Magyarországra települt. "Az ő távozásával mintegy fél évtizedig megszűnt a lehetősége annak, hogy a kolozsvári egyetemen szinte kizárólag irodalomtörténeti oktatásban részesülő magyar szakos hallgatók legalább az egyetem falain kívül korszerű magyar nyelvtudományi ismeretekre tegyenek szert. De éppen Csűry távozásával az erdélyi magyar nyelvtudományban jelentkező tátongó űr készítette e sorok íróját [Szabó T. Attilát], hogy a Csűry előadásain szerzett nyelvtudományi ismeretek birtokában, kezdeti kizárólagos történeti és irodalomtörténeti érdeklődésétől elkanyarodva, egyre határozottabban a nyelvtudományi munkálkodás irányába tegyen -- legalábbis a maga tudományos munkálkodása szempontjából -- döntő lépéseket."³

Ma már nyugodtan elmondhatjuk, hogy ezek a döntő lépések nemcsak Szabó T. Attila egyéni tudományos pályája szempontjából, hanem az erdélyi magyar nyelvtudomány fejlődése számára is döntő

jelentőségűek lettek. Szinte emberfeletti erővel vágott neki a helyi, erdélyi magyar nyelvtudomány sokoldalú megszervezésének, munkatársak kiképzésének, toborzásának, nyelvészeti fórumok, publikációs lehetőségek megteremtésének.

A veszedelmezett magyar nyelv művelése, védelme állandó feladat lett nemcsak a nyelvészek, hanem irodalmárok, művelődéstörténészek számára is: György Lajos, Császár Károly, Márkos Albert, ifj. Nagy Géza, Molter Károly és mások munkája tette közügyggyé a harmincas évek második felétől Szabó T. Attila mellett ezt a létfontosságú, a kisebbségi öntudatot segítő munkát.⁴

Csúry Bálinttól, kedves mesterétől vette át Szabó T. Attila a helyi, erdélyi magyar nyelvárások kutatásának nagy feladatát. Ehhez először fiatal kutatókat kellett kiképezni. Szabó T. Attila rendszeresen vezetett nyelvjáráskutató-képző szemináriumokat az egyetem magyar hallgatói számára már levéltáros korában is. A legjobb tanítványok Gálffy Mózes és Márton Gyula lettek: ők a későbbiekben mint az egyetem oktatói továbbfejlesztették ezt a munkát, s a kezük alól kinőtt kutatónemzedék az elmúlt évtizedekben talán még a hazainál is magasabbra emelte az erdélyi nyelvjárás-kutatás színvonalát: Teiszler Pál, Vöő István, Lakó Elemér, Muradin László és mások monográfiái, nyelvjárás tanulmányai méltán sorakoznak fel mestereik, Szabó T. Attila, Márton Gyula és Gálffy Mózes művei mellé.⁵

Szabó T. Attila volt az elindítója és megszervezője az erdélyi magyar nyelvöldrajzi munkálatoknak is. A nyelvjárások legfontosabb sajátságainak térképeken való ábrázolása a legmodernebb kutatási eszköz még ma is: plasztikusan mutatja egy-egy szó vagy sajátság területi elterjedését, helyi változatait. Különösen a teljes sűrűségű kutatóhálózattal készült nyelvjárás atlaszok hasznosak, amelyek minden község adatait tartalmazzák. Vegyes nyelvű lakosság esetén ezek arra is alkalmasak, hogy a terület nyelvi megoszlását dokumentálják. Az első eredmények -- 25 térképlap Kalotaszeg és Kolozsvár környékének nyelvöldrajzi helyzetéről Szabó T. Attila szerkesztésében -- már 1944-ben napvilágot is láttak.⁶ A kutatás a háborús évek után rendkívül szélesre kibontakozott: elkészült a moldvai magyar csángóság (Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Márton Gyula és Vámszer Márta) 1200 térképre tervezett gyűjtése, a keleti székelység (Gálffy Mózes, Márton Gyula), majd a Felső-Maros-mente, Aranyosszék, a Szilágyság nyelvöldrajzi gyűjtése. Szabó T. Attila tervezete alapján az egész romániai magyarság áttekintő atlaszát, három és félezer térkép anyagát egyetlen kutató, Muradin László gyűjtötte össze és dolgozta fel. Felmérhetetlen kára nyelvtudományunknak, hogy e rendkívül értékes nyelvöldrajzi gyűjteménysorozat -- aligha a

térképek katonai vonatkozásai miatt -- mindeddig nem láthattak napvilágot, csak némi mutatóanyag jelenhetett meg egyik-másikukból.⁷

Másik nagy terve és munkája volt Szabó T. Attilának az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár. Az Erdélyi Múzeum levéltárába kerülve Kelemen Lajos hatása alatt már a harmincas évek közepétől óriási energiával vetette bele magát az ide vonatkozó levéltári adatok, majd az élőnyelvi anyag gyűjtésébe. Már a munka kezdetén alaposan átgondolt elméleti--módszertani álláspontot alakított ki (A helynévgyűjtés jelentősége és módszere c. tanulmányát 1935-ben Sámuel--Kölber-jutalommal tüntették ki). Az utódnevelés szempontjából kiemelkedő munkája a "Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket?" (1938), illetőleg "A magyar helynévkutatás a XX. században" (1944). Az e téren végzett fél évszázados gyűjtőmunka eredményeit legutóbb így összegezte: "Erdélyi Helynévtörténeti Adattárunknak 80 dobozában tárolva mintegy 700.000 helynév vár kiadásra. Belőle eddig -- a jelenkori helynévanyaggal kiegészítve -- csak Nagynyed, Dés, Zilah, Kolozsvár és Szásznyíres helyneveinek monografikus feldolgozása jelent meg, adattárszerűen azonban kisebb-nagyobb terjedelmű kiadványokban a kutatás rendelkezésére áll Kalotaszeg, Gyergyó, a Kolozs megyei Borsavölgy, a Dobokai és a Tőki völgy helynévanyaga."⁸ -- Jó lenne remélni, hogy ez a hatalmas kincs egyszer nyomtatásban is megjelenik. Nemcsak azért, mert belőlük értékes településtörténeti, művelődéstörténeti, gazdaságtörténeti következtetések lennének levonhatóak a nyelvészeti haszon mellett, hanem azért is, mert talán a megkutatott levéltárak anyagát újra megvallatni kevesen lesznek képesek, illetőleg keveseknek lesz módjuk.

A Szabó T. Attila életművének méltatásakor napjainkban legtöbb szó az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kérdéseiről esik. Méltán, mert ez a lenyűgöző gazdagságú adattár itthon s külföldön is párját ritkítja. Maga így ír a Tárról: "Néhány kisigényű szójegyzék-közlésem ugyan a 30-as évek végén, a 40-es évek elején már jelezte az erdélyi magyar nyelv múltját és éppen a szótörténet iránti érdeklődésemet, először azonban a Pais-Emlékkönyvben 1956-ban számoltam be az erdélyi magyar nyelv történeti szótára anyaggyűjtéséről és a szerkesztés terveiről. Végül is fél évszázados levéltári gyűjtéssel több milliós anyagot hordtam be a Tár szerkesztéséhez. Sajnos, túlságosan későn kínálkozott kiadási lehetőségem e terv valóra váltásához. Az eddig megjelent négy kötet, gondolom, eléggé tájékoztat a vállalkozás mennyiségbeli arányairól és hiánypótló voltáról is. Mindehhez még azt is hozzá kell tennem, hogy magam a Szótörténeti Tárt az erdélyi régiség nyelvét egybefoglaló olyan nagy adattárnak szántam, amelyből

nyelvjárástörténeti részlettanulmányok egész sora, sőt az erdélyi történeti nyelvjárási és környelvi helyzet teljes képe is megrajzolható."⁹

A Tár első kötete 1975-ben jelent meg, és gazdagságával, életszerű anyagával lelkes ovációt váltott ki mindenütt, ahol megismerték. Nemcsak a magyar nyelv történeti fejlődésére kínál soha nem látott bőségű, kilúgozatlan adattárat, hanem lehetővé teszi az együttélő román és szász nyelvvel való kölcsönhatások tanulmányozását is. Az eddig megjelent első négy kötet több mint ötezer oldalon a "házsongárdi" címszóig jutott el. A negyedik kötet 1984-ben jelent meg. Az ötödik kötet kézírata csaknem két éve a nyomdában van, várva, hogy szedését elkezdjék. A teljes szótár 10 vagy 11 kötetre rúgna...

Szabó T. Attila életművét a fentiekkel még korántsem mérítettük ki. Nemcsak gyűjtötte, hanem szüntelenül vallatta is adatait: tanulmányok százait publikálta a nyelvtudomány legkülönbözőbb területein meg a néprajz, folklór, művelődéstörténet, településtörténet, gazdaságtörténet, irodalomtörténet és tudománytörténet tárgyköreibe. Válogatott tanulmányainak, cikkeinek gyűjteményét hat nagyszerű kötetben adta ki a Kriterion Kiadó 1970 és 1985 között, csaknem négyezer oldal terjedelemben.¹⁰ Nem is egyszerű tematikus válogatásokról és újramegjelentetésről van szó. A szerző újra átgondolta, kiegészítette, ha kellett szinte újrairta korábbi munkáit úgy, hogy azok a legfrisebb szakirodalomra is utalnak, ha szükséges. A bennük való könnyebb eligazodást a III. és a VI. kötet végén összegező szó- és tárgymutató könnyíti meg. Szabó T. Attila műveinek bibliográfiáját is megtalálhatjuk itt feleségének, egy életen át hűséges munkatársának Sz. Csáti Évának összeállításában.

Ilyen hihetetlen intenzitású gyűjtő, kutató, feldolgozó és tudományszervező munka mellett Szabó T. Attilának mindig volt, maradt ideje a családjá, gyermekei, unokái számára vagy barátságok ápolására. Érdekelték munkatársai, tanítványai nem hivatalos, személyes ügyei is, a segítségre szoruló mindig bizalommal fordulhatott hozzá. Hűséges levélíró volt: hosszú külföldi utazásokra nem igen vállalkozott -- módja sem igen volt rá --, de szorgalmas levelezésben állt seregnyi emberrel, szakmai és baráti vonatkozásban egyaránt. Az is köztudomású róla, hogy egészségi állapotát céltudatosan tartotta karban, hogy szellemi erejét fenntartsa. A hétvégeken nagy, gyakran tíz kilométeresnél is hosszabb gyalogtúrákat bonyolított le a Kolozsvár környéki erdők, dombok, völgyek közt. Szerette a természetet, az erdélyi tájat, az embert. Ahogyan őt is szerette mindenki, aki varázslatos, kedves, közvetlen egyéniséget megismerte.

* * *

Szabó T. Attila állandó, szoros kapcsolatot tartott a magyarországi nyelvtudománnyal, nyelvészekkel. Alkotó tevékenységét elismerve a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta.

Külön szoros kapcsolatok fűzték Debrecenhez. Csúry Bálintnak, kedves mesterének Debrecenbe kerülésétől fogva többször megfordult nála. Sőt, 1935-ben Debrecenben szerzett bölcsészdoktori címet "Kéziratos énekeskönyveink és verses kézíratainak a XVI--XIX. században" című értekezésével. Szigorlatoztatói Csúry Bálint, Pap Károly és Szabó Dezső voltak. Átmenetileg társszerkesztője volt a Csúrytól megindított intézeti kiadványsorozatnak, a Magyar Népnyelvnek, ahol mind ő maga, mind a kolozsvári egyetem oktatói számos értékes tanulmányt publikáltak.

A fenti dátum félévszázados fordulójára készülve a Kossuth Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének nevében e sorok írója 1982-ben kezdeményezte, hogy az egyetem tüntesse ki Szabó T. Attilát a "doctor honoris causa" címmel. Az illetékes egyetemi és felsőbb magyar testületek teljes egyetértéssel fogadták a díszdoktori cím adományozásának gondolatát. Nem rajtuk múlt, hogy az aktusra csak majdnem öt éves késéssel, 1986. október 29-én kerülhetett sor. Szabó T. Attilát mélyen maghatotta a Debrecenben iránta megnyilvánuló, feléje áradó tisztelet és szeretet, az alma mater elismerő gesztusa. Nekünk is élmény volt vele együtt lenni: dehogy gondoltuk volna, hogy a sziporkázóan friss szellemű, napi 12 órát dolgozó életerős tudóssal ez lesz az utolsó találkozásunk!

* * *

1987. március 7-én a rektor vezette háromtagú delegáció vitte a Kossuth Egyetem koszorúját Szabó T. Attila ravatalára. Nem csak a mínusz tíz fokos, metszően hideg, hózáporokat kergető északi szél csalt könnyeket a szemünkbe. A temetési szertartás a Farkas utcai (ma Strada Kogalniceanu) fél évezredes református templomban zajlott le. Búcsúbeszédet Jakó Zsigmond, a neves történész és Nagy Jenő, a Szótörténeti Tár munkaközösségének tagja mondott. A koporsót és a koszorúk garmadáját vivő lövontatta halottas kocsi mögött több ezres tömeg gyalogolt: az erdélyi magyar értelmiség színe-java. A sírnál az egyetemi magyar nyelvészek nevében B. Gergely Piroska tanszékvezető búcsúzott a szeretett mestertől. Jelen volt a temetésen Magyar Tudományos Akadémia, a Mű-

velődési Minisztérium képviselője, illetőleg a bukaresti nagyköv-
et és a kolozsvári magyar főkonzul is.

A Házsongárdi temetőről méltán írják az útikönyvek, hogy
Európa legszebb fekvésű sírkertjeinek egyike. A helybeli és az
oda látogató magyarok mégsem csak ezért keresik fel, hanem mert a
magyar művelődéstörténet legnagyobbjainak neveit olvashatjuk a
régii és újabb sírköveken. Apáczai csere János, Szenczi Molnár
Albert, Jósika Miklós, Brassai Sámuel, Misztótfalusi Kis Miklós,
Kríza János és sok más írónk, költőnk, tudósunk síremléke után
mostantól fogva egy újabb sírhalmot is látogatnunk kell ott: a
Szabó T. Attiláét.¹¹

Debrecen, 1987. március 21.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Jegyzetek

1. SZABÓ T. A.: "Életutamról, munkásságomról" -- Előadás 1986.
október 29-én Debrecenben a szerző díszdoktorrá avatásakor.
Kézirat: 2-3. l.
2. Az erdélyi magyar nyelvtudomány kérdései. -- MTA I. Oszt.
Közl. 31, 1979: 11. l.
3. Uo. 14. l.
4. Uo. 12--13. l.
5. Itt nincs terünk akár csak a könyvméretű írások említésére
sem. Szabó T. A. fenti írása mellett jó áttekintést kaphat az
érdeklődő még: MÁRTON GYULA: A romániai magyar nyelvjárás-
tatás múltja és mai állása c. munkájából: Korunk-Évkönyv
1973. 173--193. l.
6. Huszonöt lap "Kolozsvári és vidéke népnyelvi térképé"-ből.
Kolozsvár, 1944.
7. Vö. még: MÁRTON GYULA, Magyar nyelvjárás. Egyetemi jegy-
zet. Cluj, 1970. 269--75. l.
8. "Életutamról, munkásságomról" Kézirat: 6. l. Vö. még: MTA I.
Oszt. Közl. 31, 1979: 27--8. l.
9. "Életutamról, munkásságomról" Kézirat: 7--8. l.; vö. MTA I.
Oszt. Közl. 31, 1979: 27.
10. Csak címek szerint felsorolva:
 - I. Anyanyelvünk életéből. Bukarest, 1970., 574 l.,
 - II. A szó és az ember. Bukarest, 1971., 573 l.,
 - III. Nyelv és múlt. Bukarest, 1972., 623 l.,
 - IV. Nép és nyelv. Bukarest, 1980., 675 l.,
 - V. Nyelv és irodalom. Bukarest, 1981., 629 l.,
 - VI. Tallózás a múltban. Bukarest, 1985., 583 l.
11. V.ö.: Tiszatáj 1987/5:74-9.

Szláv nevek a szatmári nemesség 1809. évi összeírásában

Magyar nemesi jogállásnak korántsem csak magyarok örvezhettek a régi Magyarországon, hanem még sokan a Kárpát-medence más népei köréből is, közöttük szép számmal horvátok, ruszinok (rutének, vagy kárpátukránok), szerbek, románok és szlovákok. Világosan tűnik ki ez azokból a forrásokból és egyéb dokumentumokból, amelyek a magyar nemesség névanyagáról tájékoztatnak, így pl. a szatmári nemesség 1809. évi összeírásából, melyben – az azonosságokat, egyezéseket és ismétlődéseket figyelembe véve – házigazdák és gazdaasszonyok (=háztartásfők) nevéként korabeli magyar helyesírással 1021 vezeték- és 139 keresztnév áll a kutatás rendelkezésére, és az előbbieik közül 67 (6,75%), az utóbbiakból 16 (12,23%) szláv, illetve szláv népek közt van elterjedve (Szabolcs-Szatmár Megye Levéltára IV. A. 501. Szatmár vármegye megyegyűlési iratai 231.doboz).

E maroknyi névanyag természetesen nem mutatja, nem is mutathatja a szláv nevek színességét, gazdagságát, sokrétűségét, de a leghatározottabban utal rá.

Nemzetiségi hovatartozás szerint a vezetéknevek közt 35 a ruszin, 16 a szlovák, 15-ről nem dönthető el teljes bizonyossággal, vajon ruszin-e vagy szlovák, mivel egyforma eséllyel keletkezhettek akár ruszin, akár szlovák (esetleg lengyel) közösségekben, és 1 szerbhorvát. (Ismeretes, mennyire nehéz és milyen gondos elemzést igényel a ruszin és szlovák nevek szétválasztása, meg sem birkóztam volna a feladattal, ha Németh Zoltán lektorátusvezetőtől, Orosz Béla főiskolai docenstől és Udvari István főiskolai adjunktustól – Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza – segítséget nem kapok. Szívesen nyújtott támogatásukért e helyen mondok a nyilvánosság előtt is köszönetet.)

A r u s z i n v e z e t é k n e v e k közt mindenekelőtt személynévből keletkezettek találunk. A 35-ből 15 tartozik ide, mégpedig: *Bodonovics* (valószínűleg a *bodon* köznévből képzett személynévből ered), *Kindris* ~ *Kindriss* ~ *Kindrits* (a *Kindrát* ~ *Konrád* származéka), *Kosztán*, *Kosztin* (mindkettő a *Kosztjántin* – *Konstantin* – rövidült alakja), *Kulin* (az *Aquilin* névre megy vissza,

leszármazása: Aquilin > Kilina > Kulina), *Lázin* (a Lázár név származéka, *Lázár* > *Lázin*, magyar megfelelője: Lázár fia, Lázár-fi), *Mihalovics* (*Mihál* > *Mihalovics*, magyar megfelelője: Mihály fia, Mihályfi), *Nyikita* (Miklós), *Nyikora* (egyként jöhet Nyikiforból, Nikolából, a magyar Miklósnak felel meg), *Nyisztor*, *Rihor* (a Grigorij = Gergely származéka), *Szerich* (olv. Szerics) (Szerapion = Szerafin fia), *Sztán* (Sztaniszláv = Szaniszló rövid alakja), *Váncsa* (az Iván névből jön: Iván > Iváncso > Váncso > Váncsa), *Vlasi* (ruszin Vlaszj < görög Vlasios = Balázs), *Vlázín*, (*Vlászij* > *Vlászín*: Balázs fia, Balázsfí).

Helységnévből származó vezetéknevvel csupán kettővel találkozhatunk, ezek: *Telepianovits* (talán *Telepóc* Zemplén megyei község nevéből ered, de az is lehetséges, hogy a magyar *telep* szóból alakult), *Vojánszky* (*Volya* k. Sáros, Zemplén vm.). Eredetre utal a *Papdán* és a *Popovics*. Az első: *pop* + *dán*, tehát 'paptól való, pap adta', a második: 'pap fia, papfi'. Családi helyzetre vonatkozik a *Bratán* ~ *Brátán*, jelentése 'a fivéré, a fivértől való'. Belső tulajdonságra utaló szóból ered: *Zékán* ~ *Zékány*, az alap itt a *zikán* szó, melynek jelentése kiabáló, hangos beszédű; továbbá *Tupicza* < *tupica*, azaz "nehéz felfogású, nehéz fejű". Külső tulajdonságot nevez meg: *Botka* (*botka* 'magas, termetes, megtermett, szálas'), *Kalik* (*kalika* 'nyomorék, koldus'), *Kválik* (*kvoljy*) 'gyenge, beteges'), *Rudics* (*rudyj* > *rudics* 'vörös ember fia'). Valószínűleg szavajárási szóból lett a *Pák* (pák = ízé, hát, de szóba jöhet esetleg a magyar *pák* név is, ami pulykát jelent, és akkor nem ruszin, hanem magyar névről van szó), *Paku* (feltehetően a *Pák* vén vocativusa), *Vajna* (vojná = hadsereg, harc, háború), *Vesmás* talán az egyházi szláv veszmá 'éppenséggel', 'sok' szóból. Állatnévből ered a *Sztojka* (*sztoika* 'bagoly'), egyéb fő- és melléknévből: *Drozsán* az ukrán *drozs* 'remegés, hideglelés;'), *Drusán* (olv. Druzsán; *druh* > *druzsán* 'barát, barátinak mondott ember fia').

Míg összeírásunk ruszin vezetéknevei közt a fő típust a személynévből keletkezettek képviselik, a szlovák vezetéknevek többsége helységnévből származik, és csupán kettő ered személynévből, *Ottlik* és *Riskó*. Az *Ottlik* valószínűleg a germán *Ottó* szláv (talán szlovák) környezetben létrejött kicsinyítő képzős alakja, *Riskó* ez a Mária név *Mariskó* becézett változatából keletkezett, vagy a *Richárd* származéka (*Richárd* > *Riskó*). Helységnévből származnak: *Ambrosovszky* (*Ambrosovice*, magyarul Ambrusfalva k. Sáros vm.), *Jasztrabszky* (*Jasztrabka*, k. Bars vm.), *Klobusiczky* ~ *Klobusitzky* (*Klobusic* k. Trencsén vm.), *Lehoczki* (*Lehota* helységnévből, amelyből több is volt a régi Magyarország északi részén, az ún. Felföldön), *Marsovszky* (*Marsova* k. Trencsén vm.), *Okolicsányi*

(Okolicsna k. Liptó vm.), Praznovszky (Prasznóc k. Nyitra vm.), Szeleczy (Szele Hont, Nógrád megyei, vagy Szelce Gömör és Kishont megyei község nevéből). Foglalkozásra utal az összeírásban Kertsmári és Krecsmári alakban is szereplő név (szlovák krečmar 'kocsmáros'), valamint Vladár (vladar = udvarházi előjáró, udvarnagy). Növénynévből keletkezett: Buzik (buzik, magyarul: hérics; Adonis vernalis' tavaszi virág), állatnévből: Csermák (čermak, čermaček = vörösfarkú fülemüle), Pandák (pandrák = lárva, pajor, itt feltehetően gúnynévvel van dolgunk). Végül a Gabányi név tesz pontot összeírásunk szlovák nevei után, ez a kabaňa ~ gabány szóból keletkezett, jelentése 'ködmön, szürdölmány'.

A ruszin, szlovák, vagy talán lengyel közösségben keletkezett (keletkezhett) vezetéknevek közt egy ered személynévből: Marinkás, véleményünk szerint a Marienka névből (más magyarázat is elképzelhető). Hét magyarázható helységnévből: Borsiczky (Borsi k. Zemplén vm.), Jablonszky (Jablonca k. Nyitra vm., Jablonka k. Árva, Zemplén vm.), Jeszenszky ~ Jeszenszky ~ Jeszentzki (Jeszenkő k. Turóc vm.), Krezovitzki (Krizse k. Sáros vm.), Matyasovszky (Matyasóc k. Liptó vm., Zemplén vm.), Szedliczky (Szedlicna k. Trencsén vm., Szedlica k. Sáros vm.), Valasinovszky (Valaszka k. Zólyom vm.). Itt is találunk foglalkozásnévből keletkezett vezetéknevet, ez a Huszág név (husak 'libapásztor'). Ezeken kívül hat származik egyéb fő- és melléknévből. Kiszely ~ Kisszel (kysel 'savanyú leves'), Lubi ~ Luby (ruszin ljubyj, lengyel luby = drága, kedves), Novák, Novi (mindkettő a nov- 'új' tö származéka, v.ö.: szlovák novij, ruszin novyj), Novak (nov+ak), Zanathy (zánjátij = lekötött, lefoglalt), Zima (zima 'hideg, hidegség, tél').

Egyetlen szerbhorvát vezetéknevünk az Uketyevits, más forrásokban Uketyevity alakban is előfordul. Ez a Vuk (Farkas) névből, illetve egészen pontosan annak becézett alakjából (Uk ~ Uke) -ty kicsinyítő, és az -evics, -ovics apanév-képzővel feltételezett etimológiája: Vuk > Uk > Uke + ty + evics, magyar jelentése: a kis Farkas fia, Farkaska, vagy Farkasocska fia. (Ezt a magyarázatot MIZSER LAJOS és UDVARI ISTVÁN főiskolai adjunktusoknak, Bessenyei György Tanárképző Főiskola - Nyíregyháza -, továbbá VIRÁG GÁBOR Jugoszláviában élő magyar nyelvésznek köszönöm.)

A keresztnevek körében szlávként ruszin neveket és egyetlen szlovák nevet találunk. Ruszin nevek összeírásunkban: Iroma (Irema ~ Iroma 'Jeremiás'), Bazilius (bazileus 'király'), Ovanyic (az Iván név kicsinyítőképzős alakja). Az első kettő az Ószövetségből, az utóbbi a mártírológiumból. (Bazilius elterjedése valószínűleg Nagy Szent Vazul kultuszával függ össze.)

Vannak ezenkívül románok, ruszinok körében egyaránt elterjedt, kedvelt keresztnevek. Nem kétséges, hogy ezek ismertetése szintén ide tartozik. Ilyenek az ószövetségi eredetű *Mástya* ~ *Mástye* (Mózes név származéka: Mózes > Mojses > Mojstye), *Szimic* (Simon kicsinyítő képzős alakja), az újszövetségi *Pável* (Pál), *Péró* (Péter), *Stefán* (István), *Timofi* (*Timofej* ~ *Timofi* - Timóteus -), továbbá a mártírumológiumból *Kira* (Cyrus > Kira), *Maxim* (Maximus > Maxim), *Nyikita* (Nikita ~ Nyikita - Miklós -), *Nyikora* (Nyikiforból, vagy Nikolából, szintén Miklós), *Zahari* (Zaharij > Zahari - Zakariás -), valamint az egyéb kategóriába sorolható *Nyisztor* (Nesztor ~ Nyisztor).

Az egyetlen szlovák keresztnév a *Jávor*, mely az Ivorból ered (*Ivor* ~ *Igor* ~ *Jávor*).

Irodalom: 1. MELICH JÁNOS: MNy. XXXIX, 265-280.; 2. BENKŐ LORÁND: MNy. XLIV, 116-124.; 3. KNEZSA ISTVÁN: A magyar és a szlovák családnevek rendszere. Kézirat. Bp., 1965.; 4. KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Bp., 1967.; 5. FÉNYES ELEK: MAgyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik I-IV. Pest, 1851.; 6. KNEZSA ISTVÁN: A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1-I/2. 2. kiad. Bp., 1974.; 7. HADROVICS LÁSZLÓ - GÁLDI LÁSZLÓ: Orosz-magyar szótár I-II. Bp., 1968.; 8. Szlovník sztaroukrainszkoj szlova XIV-XV. szt. I-II. Kiiv, 1977.; 9. Szlovník vlesznik imen ljugyej. Kiiv, 1961.; 10. IURIJ FEDOSZJUK: Ruszkie familii. Moszkva, 1971.; 11. N.M. SANSKIJ, V.V. IVANOV, I.V. SANSKAJA: Kratkij etimologicseskij szlovar ruszkovo jazika. Moszkva, 1965.; 12. Szlovník slovenského jazyka I-V. Bratislava, 1959-1968.; 13. KAR. KÁLAL--MIR. KÁLAL: Slovensky slovník z literatury aj nářečí. Banskej Bystrici, 1923.; 14. Nem-magyar keresztnevek jegyzéke. Bp., 1909.; 15. KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: Személyneveink 1500-tól 1800-ig. Bp., 1961.; 16. MAX VASMER: Etimologicseskij szlovarj russzkogo jazyka I-IV. Moszkva, 1964-1973.

A következőkben a tanulmányozott nevekre nézve közlünk adatokat. Vezetéknevekben azt, hogy az összeírás tanúsága szerint mely helységben fordulnak elő és hány háztartásban éltek velük. Keresztnevekben az előfordulás helye mellett a viselő házigazdák és gazdaasszonyok (=háztartásfők) számát adjuk. Ha valamely névnek több alakváltozata található, pontosan soroljuk fel, keresztnevekben következetesen utalunk a né képzős formára.

I.

V e z e t é k n e v e k

a/ R u s z i n (r u t é n, k á r p á t u k r á n)
v e z e t é k n e v e k

a/1.Személynévből keletkezett vezetéknév

1. *Bodonovics*: Endréd; 1.
2. *Kindris*, *Kindriss*, *Kindrits*: Gencs, Körtvélyes, Nagykároly; 5.
3. *Kosztán*: Aranyosmeggyes, Királydaróc; 2.
4. *Kosztí*: Királydaróc; 1.
5. *Kulin*: Jármí, Mátészalka, Szalmad; 8.
6. *Lázin*: Zsadány; 3.
7. *Mihalovits*: Nagybánya; 1.
8. *Nyikita*: Apa, Aranyosmeggyes; 3.
9. *Nyikora*: Batizvasvári, Lippó, Réztelek; 22.
10. *Nyisztor*: Madarász, Mezőterem, Nagybánya, Veresmart; 9.
11. *Rihor*: Bágos; 1.
12. *Szerich*: (olv. Szerics): Angyalos; 1.
13. *Sztán*: Lippó, Mogyorós, Óhuta, Szamostelek, Szöldobágy, Udvari; 16.
14. *Váncsa*: Alsószopor; 1.
15. *Vlási*: Szinérváralja; 1.
16. *Vlázin*: Borhid, Réztelek, Veresmart; 6.

a/2. Helységnévből alakult vezetéknév

17. *Telepianovits*: Szatmárnémeti; 1.
18. *Vojánszky*: Nyírvasvári; 1.

a/3. Eredetre utaló szóból

19. *Papdán*: Gyöngy; 3.

20. *Popovits*: Kántorjánosi; 1.

a/4. Családi helyzetre utaló szóból

21. *Bratán, Brátán*: Amac, Borhíd, Krassó, Lippó, Mogyorós, Nagykolcs, Gyűrűs; 21.

a/5. Belső tulajdonságra vonatkozó szóból

22. *Tupicza*: Monostor; 2.

23. *Zékán, Zékány*: Ders, Hodász, Kántorjánosi; 9.

a/6. Külső testi tulajdonságra mutató szóból

24. *Botka*: Nábrád; 1.

25. *Kalik*: Mérk, Szatmárnémeti; 2.

26. *Kválík*: Ders; 1.

27. *Rudics*: Sárköz; 1.

a/7. Szavajárási szóból

28. *Pák*: Ders, Ór, Zsadányi; 3.

29. *Paku*: Dányád; 2.

30. *Vajna*: Zsadány; 1.

31. *Vesmás*: Szatmárnémeti; 1.

a/8. Állatnévből

32. *Sztojka*: Batizvasvári, Szaniszló; 2.

a/9. Egyéb fő- és melléknevekből

33. *Drozsán*: Óvári; 1.

34. *Drusán* (olv. Druzsán): Hodász, Nagyszokond; 2.

35. *Tyikár*: Nagykároly; 1.

b/ Szlovák vezetékek

b/1. Személynévből

36. *Ottlik*: Szentmárton, Sziérváralja, Udvari; 3.
37. *Riskó*: Csenger, Domahida, Jármí, Kaplony, Komlódtótfalu;
11.

b/2. Helységnévből

38. *Ambrosovszky*: Szinéváralja; 1.
39. *Jasztrabszky*: Reszege; 1.
40. *Klobusiczky, Klobusitzky*: Nagykároly, Szatmárnémeti; 2.
41. *Lehóczki*: Nagybánya; 1.
42. *Marsovszky*: Nagykároly; 1.
43. *Okolicsányi*: Endréd; 1.
44. *Praznovszky*: Erdőd; 1.
45. *Szeleczy*: Nagybánya; 1

b/3. Foglalkozásnévből

46. *Kertsmári, Krecsmári*: Erdőd, Nagykároly; 2.
47. *Vladár*: Kisnamény; 2.

b/4. Növénynévből

48. *Buzik*: Kisar; 1.

b/5. Állatnévből

49. *Csermák*: Nagykároly; 1.
50. *Pandák*: Mátészalka; 1.

b/6. Egyéb főnévből

51. *Gabányi*: Sárközújlak; 1

c/ Ruszin és szlovák (lengyel) közös -
ségben egyaránt keletkezhettek vezetékek

c/1. Személynévből

52. *Marinkás*: Busák, Gencs, Gyöngy, Nagykároly, Szentmiklós,
Szinéváralja; 7.

c/2. Helységnévből

- 53. *Borsiczky*: Nagykároly; 1.
- 54. *Jablonszky*: Ders; 1.
- 55. *Jeszenszky, Jeszenszky, Jeszentzki*: Iklód, Mánd, Mátészalka, Nagykároly, Szamoskőröd, Szatmárnémeti, Zsárolyán; 8.
- 56. *Krezovitzki*: Csenger; 1.
- 57. *Matyasovszky*: Sárközújlak; 2.
- 58. *Szedliczky*: Nagykároly; 1.
- 59. *Valasínovszky*: Parasznya; 1.

c/3. Foglalkozásnévből

- 60. *Huszág*: Vitka; 1.

c/4. Egyéb fő- és melléknévből

- 61. *Kiszely, Kisszel*: Hodász, Fehérgyarmat; 2.
- 62. *Lubi, Luby*: Magyar, Nyírvasvári; 2.
- 63. *Novák*: Láposbánya; 1.
- 64. *Novi*: Nagybánya; 1.
- 65. *Zanathy*: Nagykároly; 1.
- 66. *Zima*: Apa, Aranyosmeggyes, Batiz, Sárközújlak, Szinévár-alja ; 2.

d/ Szerbhorvátvezetéknév

- 67. *Uketyevits*: Kölcse; 1.

II.

Keresztnevek

a/ Ruszin (rutén, kárpátukrán) keresztnevek

a/1. Az Ószövetségből

- 1. *Iroma*: Borhid; 1.

a/2. A mártirológiumból

2. *Bazilius*: Ders, Penészlek; 2.
3. *Ovenyc*: Mogyorós; 1.

b/ R o m á n o k é s r u s z i n o k k ö z ö t t e g y a r á n t e l -
terjedt keresztnévek

b/1. Bibliai nevek

b/1-1. Ószövetségi nevek

4. *Mastyá, Mastye*: Papbikó, Patóháza, Remetemező, Szamoskóród; 4.
5. *Szimic*: Aranyosmegyes, Patóháza; 2.

b/1-2.. Újszövetségi nevek

6. *Pável*: Amac, Balotafalu, Nagysikárló; 3.
7. *Péró*: Batizvasvári; 1.
8. *Stefán (Stefánné)*: Aranyosmeggyes, Apa, Batiz, Batizvasvári, Esztró, Nagysikárló, Remetemező, Szinévárálja, Szoldobágy;
9. *Timofi*: Balotafalu, Erdőszáda, Patóháza, Szinévárálja, Válaszút; 6.

b/. A mártirológiumból

10. *Kira*: Aranyosmeggyes; 1.
11. *Maxim*: Veresmart; 1.
12. *Nyikita*: Busák, Lippó, Misztótfalu, Válaszút; 4.
13. *Nyikora*: Óhuta; 1.
14. *Zahari*: Apa, Batiz, Batizvasvári, Gyöngy, Középhomoród, Nagysikárló, Réztelek, Udvari, Veresmart; 13.

b/3. Egyéb

15. *Nyiszor*: Erdőszáda; 2.

c/ S z l o v á k k e r e s z t n é v

16. *Jávor*: Gencs; 1.

A szamoszszegi földrajzi nevek szláv eredetű rétegeiről

Ennek a Szamos mellékén kialakult ősrégi - az 1290-es évek táján már jelentős vám- és révhelyként jelentkező (vö. MEZŐ ANDRÁS - NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972. 114-15; MAKSAI FERENC: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. 209) településnek történeti és jelenkori földrajzi névállományát vizsgálva nemcsak azt vehettem észre, hogy bőven kerül benne olyan név, amelyik teljességében vagy részelemében szláv eredetre utal, hanem azt is megfigyelhettem, hogy ezek a szláv eredetűnek minősíthető nevek sajátosságukat tekintve nem egységesek történetileg, hanem három, egymástól élesen elütő jellemzőt mutatnak. E jellemzőket olyan mérvűeknek találom, hogy megítélésem szerint alkalmasak a névtudomány számára haszonnal értékesíthető történeti részkategóriák felállítására.

PESTI FRIGYES (OSZK. Fol. Hung. 1114) 1864-es országos földrajzinév-gyűjteményének szamoszszegi anyagában bukkannak fel a következő nevek: *Baraszkos hát, Bolhász szeg, Királygát, Puszta Kert, Pap tava* stb.; saját 1960 táján elkezdett feljegyzéseimben pedig ilyen nevek jelentkeztek: *Biváj-fértőü, Cserebgyár, Gazdák-erdeje, Vájogvetőü* stb. Ezeknek a földrajzi neveknek kiemelkedő sajátosságuk, hogy első elemük: *barackos, bolhás, király, puszta, pap, bivaly, cserép, gazda, vályog*, kivétel nélkül olyan toldalékos vagy toldalék nélküli köznevek, amelyekről a nyelvtudomány igazolta, hogy szlávból került jövevények (vö. TESZ. idézett címszók a.). Így a velük alkotott szamoszszegi földrajzi neveket szláv eredetűnek mondhatnánk. Úgy vélem azonban, névtani szempontból nagyon elhamarkodott lenne egy ilyen megállapítás. Korábban már összegyűjtöttem Szamoszszeg tájszó-anyagát, annak jelentős része folytatásokban meg is jelent (MNYj. 13:161-72. és a következő kötetek). Ennek alapján jól ismerve a település szóállományát, biztosan állíthatom, hogy az idézett *barackos, bolhás, király* stb. szláv. jövevények, mint meghonosodott, tehát már magyar köznevek, kivétel nélkül és nagy megterhelésben használatosak Szamoszszegen. Ebből a tényből a földrajzi nevek alakulására én csak egy ilyen folyamatot tudok kielemezni: szláv köznév > ma-

gyar köznév > magyar földrajzi név. Ez pedig azt jelenti, hogy a nyelvész szempontjából lehet beszélni ilyen esetben szláv eredetű köznevekről, de a névészek számára az ilyen földrajzi nevek csak magyar névadással keletkezett magyar eredetű földrajzi nevek lehetnek, hisz számukra közömbös, hogy a magyar szókinszhez tartozó névelem, amit névalkotásra fölhasználtak, korábbi köznévi használatában szláv eredetre vezethető vissza.

Van aztán egy másik névtípus is a szamosszegi névállományban. A felhasznált nyelvi elemek részben vagy egészben itt is szláv eredetűek, de ezeket a szláv elemeket köznévi (esetleg személynévi) formában nemcsak Szamosszegen nem ismerik, hanem ilyen használatban országszerte ismeretlenek. Ha valahol szórva nyosan felbukkannak, ott is csupán földrajzi nevek elemeként találkozzhatunk velük. Mint kiemelkedő érdekes névtípust, a szamosszegi földrajzi névállományból idesorolhatóakat nagyobbbrészt már megfejtve közzétettem, ezért itt csupán a felsorolásukra szorítokom: *Tenyhe* (NyK. 72:106), *Bászna* (MNYTK. 170:48), *Bolondtér*, *Lickaitag* (Nyr. 109:492-93); idevonható még a megfejtett, és itt publikált 1357: *Glyzka* és a most is élő *Óuszuszka* falurész. Mint-hogy ezeknek a földrajzi neveknek az elemei nem mutatnak párhuzamos köznévi (személynévi) használatú formát, sem eredetüket, sem névadásukat nem tekinthetjük magyarnak. Azt kell tehát az ilyen földrajzi nevekkel kapcsolatban vallani, hogy a névadás idején az adott területen - példánkban Szamosszegen - szláv nyelvű népcsoport is élt, s azok saját nyelvük elemeinek felhasználásával alakították ki ezeket a földrajzi nevet. A velük együtt élő magyarság természetesen használatba vette, nyelvileg alakította és a szláv nyelvű lakosság eltűnése (? felszívódása) után is megtartotta ezeket a földrajzi nevet. Az idetartozó neveknek tehát így lehet summázni a jellemzőjét: szláv névadással keletkezett szláv eredetű földrajzi nevek.

A jelzett harmadik típus ténylegesen a már bemutatott két típus hibridje. Hasonlít az első típushoz annyiban, hogy az idetartozó földrajzi nevek magyar névadással alakultak, de egyezik a második típussal abban, hogy eredetük tekintetében mindig szláv-nak minősülnek. Szamosszeg névállományából néhány olyan adatot tudok idevonni, amelynek a megfejtésére is lehetőségem van: *Deb-ri-szeg*, *Gelyvás*, *Kató-vápa*. Ezeknek az a sajátságuk, hogy a bennük található szláv eredetű *debre~debrő* (l. Kniezsa: Szljöv. I, 197), *golyva* (l.uo.) és *vápa* (l. TESz. III, 1089) köznevek országszerte ismertek ugyan, de Szamosszeg nyelvhasználatából nem mutathatók ki, illetve a kimutatható alak olyan hangtani alakú, hogy kétségessé teszi a közvetlen összetartozást (pl. *Gəjvás*, de *gəjva*). Ennek alapján az idetartozó földrajzi nevek értékelésében

két lehetőség is felmerülhet. Lehetségesnek tartom, hogy az átvett szláv köznévvvel a magyarság már akkor megalkotta a földrajzi nevet, amikor a névelem még érzékelhetően idegen volt. Később aztán a megmaradt földrajzi név változhatott, de a vele párhuzamos köznévi forma nem bizonyult időállóknak a vidéken, kiveszett a használatból. Másik lehetőségként arra gondolok, hogy a még idegennek érzett szóelemmel megalkotott földrajzi név mellett életképesnek bizonyult a köznévi használatú változat is, de az külön úton fejlődve, teljesen elütő a földrajzi névtől. Bármelyik lehetőség is a valós, van egy közös jellemzőjük az idetartozó földrajzi neveknek: magyar névadással keletkeztek, de a névelemeket felhasználó magyarság még érezte azok idegenségét, s így mindenképpen szláv eredetű földrajzi neveknek kell ezeket tartanunk.

Minthogy a harmadik típusba tartozó szamoszegi földrajzi nevekkel nyilvánosan még nem foglalkoztam, de névfejtésükre vállalkozhatom, a továbbiakban ezekre a magyarázatokra térek ki részletesebben.

1. **Debri-szeg.** – PESTI FRIGYES már említett 1864-es országos névgyűjteményének szamoszegi anyagában bukkan fel ez a név *Debri Szegh* formában szántót jelölve. Hasonló művelési ágat mutatva jelentkezik az 1891-ben készült helyi kataszteri térképen is *Debri szeg* írásképpel. A mai lakosság ezt a nevet nem ismeri, minthogy a XX. század eleje óta az akkori birtokos neve után *Linn-tag ~ Ladár-tag* (s.gy.) névváltozatokkal jelöli a kérdéses területet. KÁLNÁSI ÁRPÁD (A fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Debrecen, 1984, 305.) ezt a szamoszegi történeti nevet szerepelteti a szomszédos Panyola jelenkori névanyagában ilyen észrevétellel: "A Szamos szabályozásával Szamoszeghez került. Tulajdonosáról nevezték el". Én kétségbevonom a *Debri-szeg*-gel jelölt területnek panyolai illetőségét történetileg is, ami azzal jár, hogy viszolygva fogadom a név panyolaiaktól említett személynévi eredetének lehetőségét is. E kettős probléma miatt névmagyarázatom előtt szükségét látom tisztázni a terület történeti hovatartozásának a kérdését.

Kétségtelen, hogy a Szamos szabályozásával több panyolai dűlő a folyó bal partjára került, s így későbbi Szamoszeg határához kapcsolták. Ilyenek például a *Bászna*, *Ijéskért*, *Küsszeg*, *Panyolaji-kért*, *Piros-kért* (s.gy.) nevű területek. A *Debri-szeg* nevű dűlővel azonban ilyen nem történhetett, minthogy az egy hatalmas folyókanyarban a *Natyszeg* (s.gy) nevű dűlővel együtt mindig a Szamos bal oldalán, tehát Szamoszeg határában feküdt. Ezt egyrészt bizonyítja PESTI FRIGYES már többször említett 1864-es gyűjteménye, másrészt pedig szemlélteti a már ugyancsak idézett 1891-ben készült szamoszegi kataszteri térkép. PESTI

gyűjteménye ugyanis még a folyamszabályozás előtti állapotot mutatja, s így a szabályozás után Szamosszeghez kapcsolt *Bászna*, *Ijéskert* (s.gy.) nevek még a gyűjtemény panyolai részében találhatók, a szamosszegi anyagban nyomuk sincs. A *Debri-szeg* viszont fellelhető a szamosszegi anyagban, de nem szerepel a panyolaiban. Ez pedig kétségtelenül igazolja a dülő szamosszegi illetőségét történetileg is. De ezt erősíti meg szemléltetve az említett 1891-es kataszteri térkép is. Itt ugyanis a Szamosnak az eredeti medervonala látható, a kanyar-átvágásokat csak vékony szaggatott vonal jelzi, s a *Debri-szeg* ezen is a bal oldalon, tehát régi szamosszegi határrészként szerepel. A teljesség kedvéért azt még megemlítem, hogy ennél a dülőnél van egy 100-200 négyszögöles holtággal határolt terület, amit ma *Natyszegesi-füzes* (s.gy.) néven emleget Szamosszeg lakossága. Ez a terület valóban panyolai terület volt a folyamszabályozás előtt, de nem *Debri-szeg* néven, hanem azon a *Sárkány-kert* néven, ahogy a panyolaiak ma is nevezik a folyó jobb oldalán maradt terület nagyobbik részét (vö. KÁLNÁSI: i.m. 310).

E kis kitérő után lássuk most már a névmagyarázatot! A Szamosszegről 1466-ban feltűnő *Debre* jobbágynév (vö. MAKSAI: i.m. 210) a személynévi eredet mellett szólna ugyan, de egyszeri jelentkezése csökkenti bizonyító erejét, s ezzel szemben a dülő környezete, felszíne határozottan köznévi eredetre utal. Ilyen irányban teszem meg próbálkozásomat én is.

Ezt a kételemű földrajzi nevet én olyan alakulatnak tartom, amelyiknek első eleme a Szamosszegen teljesen ismeretlen, de országosan eléggé ismert szláv *debra* 'mély vízmosás, vízmosta gödör' jelentésű szó átvételével mutatkozó *debre* ~ *debrő* köznevünk-ből (l. KNEZSA: SzlJöv. I, 197) származik; második eleme pedig azonos azzal az ugor eredetű *szeg* 'szöglet, csúcs' stb. jelentésű (l. TESZ. III, 694) köznevünkkel, amelyikről INCZEFI GÉZA (Nytud Ért. 22. sz. 84-85) mutatta ki hihetően, hogy földrajzi neveken szerepelve, mindig 'folyókanyarral körbevett terület' a jelentése. Ez a második névelem nem is szorul további magyarázatra, minthogy a jelölt terület valóban a Szamos egykori kanyarjában található. Szükséges viszont a név elpő, *Debri-* elemét vizsgálat alá fogni. Alaktani problémája ennek sincs, a jelentkező *e* > *i* változást pedig népetimológiával lehet magyarázni. A névelem jelentését már nem ismerő lakosság utólagosan egy *i* végű személynévet magyarázott bele a névbe értelmesítés céljából, ahogy ezt az ugyancsak szláv eredetű és szamosszegi *Lickai-tag* (vö. NYR. 109: 493) név esetében is megtette.

A *Debri-* névelem jelentéstani oldalát már egy kis környezet-leírással lehet megvilágítani. Ennek a folyókanyarral körbezárt

területnek a keleti, azaz folyómenti oldala ugyanis egészen magas fekvésű, jellegzetes folyóhát. Nyugati irányban viszont fokozatosan lejt, és abban a laposban végződik, amelyet PESTI FRIGYES 1864-es gyűjteménye részegységként még a *Sujmos Tó* névvel jelöl. E tóféleség délnyugati oldala aztán ismét magas fekvésű, s emiatt nevezi ma is *Tóuhát* (s.gy.) néven a lakosság. Fontos még megemlítenem, hogy ennek a tószerűségnek az északi oldalába szinte szakadékszerűen egy rövid, de patakmederre utaló árokféle torkollik, amelyet hajlamos vagyok azonosítani azzal a kis helyi patak-kal, amelynek a neve 1357-ben *Fyzeseer* (l. MAKSAI: i.m. 210) formában Szamosszeghez kapcsolva tűnik fel.

Noha ez a környezetleírás megvilágítja a névmagyarázat jelentéstani részét, magának, a névadásnak a körülményeire még nem mutat rá, s így az egyelőre homályban marad. Mivel a *debre* ~ *debrő* köznév ismeretlen a szamosszegi nyelvhasználatban, csak arra tudok gondolni, hogy ez a név még abban az időben keletkezhetett, mikor a magyarba átkerült *debra* szláv szó még határozottan idegennek minősült. A vele ekkor kialakított földrajzi név aztán, igaz némi változást szenvedve, fentmaradt a legutóbbi időkig, köznévi változata viszont nem bizonyult időállónak, és kiveszett a használatból. Ezek alapján az első névelem határozottan szláv eredetű - nincs köznévi párhuzama -, a második névelem viszont magyar eredetű, míg maga a névadás egészen biztosan magyar névadás, minthogy az első névelem idegenszerűségét csak magyar nyelvűek érzékelhették.

2. Gelyvás. - PESTY FRIGYES 1864-es gyűjteményében jelentkezik először hasonló formában és erdőnévként. Megemlíti az 1891-es kataszteri térképen is ugyanilyen írásképpel, de már szántóként. Az 1960-as években én *Géjvás* formában jegyeztem fel, s akkor almafákkal beültetett gyümölcsös volt, s legutolsó gazdája neve után a *Juhász Ferijé* névváltozaton is emlegették. Újabban arról értesültem, hogy fát kiirtották, s így ismét szántó terület.

Ezt az egyelemű toldalékos nevet én arra a golyva köznévünkre tudom visszavezetni, amelyiket nyelvészeink a szláv *gliwa* 'struma, golyva' jelentésű szóból származtatnak (l. KNEZSA: Szljöv. I, 197). A földrajzi név végén található ősi, finnugor eredetű -s nomen possessoris képző gyakori a szamosszegi földrajzi neveken. PESTY 1864-es gyűjteményéből ilyenek: *Fárszányos*, *Fiatalos*, *Nyáras*, *Ótoványos* stb., saját 1960-as feljegyzéseimből pedig *Bivajos*, *Hegyess*, *Kincses*, *Szállás*, *Töviskes* stb. Ám, én ezekkel a nevekkal kapcsolatban már korábban felvettem azt a lehetőséget, hogy olyan szerkezeti változást szenvedett formák ezek, amelyek egy korábbi két elemű formából rövidültek meg, mint

a történetileg is igazolható *Kincses Morta* > *Kincses*, *Nyárási dűlő* > *Nyáras* stb. (l. NyK. 72:104).

A *Gelyvás* név képző nélküli alapszavának a jelentését itt is a környezettel lehet magyarázni. A névvel jelölt dűlő a *Kocsòrd ~ Falufok* (s.gy.) névváltozatokkal nevezett csatornásított patak és az *Óucska-Karaszna* (s.gy.) néven ismert egykori folyó között azon a részen fekszik, hol a patak kissé ívelt futással a folyóba torlik. Így a két vízzel közrefogott terület golyvaszerű, begyszerű kitüremkedésre emlékezteti a szemlélőt. Végül tehát alakja után kapta a dűlő ezt a nevet. Fontos viszont még tisztázni a *Gelyvás* földrajzi név és a *golyva* (gòjva) köznévi szamosszegi viszonyát. Az az érdekes ugyanis itt, hogy a hasonlóan vegyes hangrendű szláv eredetű szamosszegi köznevekben nem mutatkozik hangrendi kiegyenlítődés: *berena*, *beretva*, *pejva* stb (s.gy.), a *gòjva* viszont mutatja ezt. Magyarázatként két lehetőséget tudok említeni. Az egyik az, hogy a *Gelyvás* helynév már abban az időben kialakult Szamosszezen, mikor a szláv *gliwa* köznévi éppencsak honosodni kezdett nyelvünkben, tehát idegen származása még érzékelhető volt. Így mint tulajdonnév, megmerevedett, s hangrendileg nem változott. A köznévi használatú változat viszont a későbbiekben a magyar hangrendi törvény hatására kiegyenlítődésen ment át. Ezzel persze hangtanilag egészen elkülönült a földrajzi névtől. Másik, és szerintem valószínűbb lehetőségként azt említem, hogy a szláv szó átvételének idejében kialakult földrajzi név mellett a köznévi változat nem bizonyult időállónak, kiveszett Szamosszeg nyelvhasználatából. A most használatos *gòjva* alak csak jóval később, és már mély hangrendű formában a magyar köznyelvből került Szamosszeg nyelvjárásába. Ezt igazolná az a tény, hogy Szamosszezen a 'struma, golyva' fogalmára ma is szívesebben használják a sajátos *guga* szót, minthogy a *gòjva* változatot modorosnak érzik.

A köznévi használatú szamosszegi *gòjva* szó azonban akár így, akár úgy alakult is ki, a *Gelyvás* földrajzi név eredete és névadása kérdésében nem számottevő. Itt ugyanis azt kell tartanunk, hogy magyar képzővel alakult szláv eredetű név ez, mivel nincs *gelyva* köznévi párhuzam, de itt is magyar névadást kell feltételeznünk, minthogy az idegenszerűséget a névelemben csak magyarok érzékelhették. De erre utal a magyar -s képző is.

3. *Kató-vápa*. – Ezt a kaszálót jelölő adatot csak PESTY 1864-es gyűjteményéből tudom kimutatni. A mai lakosság nem ismeri a nevet. Az adat egykori feljegyzője a jelenleg *Mezőü ~ Mezőü-óudal* (s.gy) névváltozatokkal jelölt dűlő délkeleti részére utalja a területet. Szamosszeg határának ez a lapos, ma is sokszor vízállásos szakasza annak idején az Ecsedi-láp északi pereméhez tartozott.

A név első elemében a magyar *Katalin* női név becézett *Kató* változata (l. LADÓ JÁNOS: Magyar utónévkönyv. Bp. 1978. 4. kiadás. 71) lappanghat, talán egykori birtoklás alapján. Második eleme pedig azonos azzal a szláv vápa 'mocsár, tó' jelentésű szóból származó vápa köznevünkkel (l. TESZ. III, 1089), mely országszerte eléggé ismeretes ugyan, de a szamoszegi nyelvhasználatból hiányzik. Hangtani, alaktani problémája nincs ennek a magyarának, a jelentéstani részt pedig tisztázza az a tény, hogy a jelölt terület egykor az Ecsedi-láp mocsarához tartozott. A név tehát első elemében magyar eredetű, második elemében viszont, minthogy nincs köznévi vápa párhuzama Szamoszegen, határozottan szláv eredetűnek minősül. A név kialakulása tehát itt is pontosan olyan, mint a korábban bemutatott *Debri-szeg*, *Gelyvás* nevek esetében. A nevet azonban csak magyar névadással a település magyar lakossága alakíthatta ki, minthogy ők érzékelték a második névelem idegenszerűségét.

Noha ez a most megadott névmagyarázat kielégítőnek tűnik, mégsem hallgathatom el, hogy a név első elemének magyarázatára egy másik lehetőség is kínálkozik. Minthogy egyszer jelentkező történeti adatról van szó, számolhatunk benne véletlen elírással vagy tudatos ferdítéssel is. PESTV gyűjteményének szamoszegi anyagával kapcsolatban egy cikkemben már felvettem azt a tényt, hogy egykori adatközlője egyes neveket – talán szépítő céllal – megváltoztatott (vö. Nyr. 109: 492). Itt is fennállhat ilyen lehetőség, de számolhatunk a Szamoszegen élénken divó népetimológiával is. Ezeket a lehetőségeket a néhány évvel ezelőtti névgyűjtésemnek egyik humorosnak mondható epizódja juttatta most eszembe. A Szamoszeggel szomszédos Vitka községben végeztem névgyűjtést 1982-ben. Adatközlőim elmondása alapján ekkor jegyeztem fel a profán hangzású *Kúrva Katóu* földrajzi nevet is. Mikor aztán gyűjteményemet egyeztettem a helybeli kataszteri térkép adataival, kiderült, hogy az adatközlőim által megjelölt helyen nincsen semmiféle *Katóu*, de van helyette *Kátyó*. Utóbb aztán tisztázódott, hogy ezen a sáros és gidres-gödörös dűlön átvezető rossz út gyakran káromkodásra fakasztotta szekeres gazdákat, s bizony mérgükben *Kúrva-kátyóu* néven emlegették a dűlőt. Majd aztán humorba pácolt népetimológiával ebből a névből alakították ki az általam feljegyzett *Kúrva Katóu* földrajzi nevet. Fönnállhat a szamoszegi 1984-es *Kató-vápa* esetében is egy ilyen lehetőség, ahol is vagy a feljegyző módosító hajlama, vagy a népetimológia csinálta az eredetibb *Kátyó-vápa* névből a *Kató-vápa* formát. – Ha ez a névmagyarázat az igazabb, akkor a szláv eredet kérdésében még erősítést is kaphatunk általa, minthogy arra bizonyosság ez, hogy a vápa köznév nem nagyon volt ismert Szamoszegen, azért kellett

jelentését magyarázni az elébe tett hasonló jelentésű magyar kátyú ~ kátyó szóval.

* * *

Úgy vélem, hogy fejtegetéseim és névmagyarázataim eredményeiből levonható néhány általános érvényű tanulság is. Elsőként talán az, hogy a dolgozatban Szamosszeghez és a szláv nyelvhez kötött hármasság, nem is helyi és nem is egyetlen idegen nyelvhez kapcsolható jelenség csupán, hanem országos jellegű és minden olyan nyelvre kiterjedő lehet, amelyik valamilyen formában kapcsolatba került a magyar nyelvvel.

Ezek szerint pedig földrajzi neveinket eredetük alapján a következő három csoportba sorolhatjuk:

a/ Azokat a földrajzi neveket, amelyek magyar eredetű (finnugor, illetve belső keletkezésű) vagy más meghonosodott jövevényszavakból alakultak ki, s a névelemeknek él a köznévi (személynévi) használatú változata is, magát a földrajzi nevet pedig bizonyíthatóan magyar nyelvű közösség alakította ki, **m a g y a r n é v - a d á s s a l** alakult **m a g y a r e r e d e t ű** földrajzi neveknek minősíthetjük, minthogy a névtan számára az másodrangú kérdés, hogy a névelemeként felhasznált köznévi, illetve személynév a névadás előtti időben jövevény volt-e vagy sem, ha a névadás idején az a magyar szókincs törzsökös részének számított már.

b/ Azok a földrajzi nevek, amelyek olyan idegen eredetű szavakból alakultak ki, mely szavak a magyar nyelvterületen köznévi (személynévi) változatban sehol sem használatosak, s a név kialakítása is idegen nyelvű közösséghez köthető, **i d e g e n n é v - a d á s s a l** kialakult **i d e g e n e r e d e t ű** földrajzi neveknek tarthatók.

c/ Végül azok a földrajzi nevek, amelyek olyan idegen szavakból alakultak ki, melyeket köznévi (személynévi) változatban a földrajzi nevet használó szűkebb magyar közösség nem ismer, de a magyar nyelvterület más részein jelentkeznek, **m a g y a r n é v - a d á s s a l** keletkezett, **i d e g e n e r e d e t ű** földrajzi neveknek mondhatók, minthogy az ezeket alkotó magyar közösség a felhasznált névelemek idegen voltát még érezhette.

Névtudományunk idáig is mindig tekintettel volt a földrajzi nevek eredetére és a névadás minőségére névfejtések alkalmával, de az általam bemutatott lehetőségektől szűkebb területre korlátozva. Meggyőződésem, a névészet csak nyerhet azzal, ha az ezután vizsgálatokat az itt kifejtettek tágabb lehetőségeire bővíti.

BALOGH LÁSZLÓ

Glyzka~Gilicka~Gelice~Gilisztás

A címben felsorolt nevek erdőből lett szántóföldeket, lápos, mocsaras helyeket, patakot, tavat vagy annak a mellékén jelentkező területeket megnevező földrajzi nevek, és Szabolcs-Szatmár megyének azon a részén bukkannak fel, amit történetileg *Szatmár* néven emlegetünk, de ott is főként azokon a helyeken, ahol a középkorban letelepült szláv (? keleti-szláv) lakossággal számolhatunk.

A *Glyzka* név egyszer feltűnő történeti adat 1357-ből, és ez a társtalanság bizonytalanná teszi hitelét, megnevezíti magyarázatát. A forrás alapján biztosan helyhez sem lehet rögzíteni. MAKSAI FERENC is csak annyi eredményre jutott vizsgálatával, hogy elfogadhatóan Szamosszeg határához kapcsolta (l. A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. 210). A név magyarázatával tudomásom szerint érdemben egyetlen kutatónk sem foglalkozott. KNEZSA ISTVÁN futólagosan és kérdőjelezve megemlíti ugyan, hogy esetleg kapcsolatban lehet a név a cseh *hlíza* 'angina' szóval (l. MNny. IV, 225), de ez a feltevés később említésre kerülő indokok miatt egészen figyelmen kívül hagyható.

A *Gilicka* (részegység nevek: *Kizs-Gilicka*, *Gilicka-kúsóú*) adatot én jegyeztem fel 1983-ban Olcsván. Olyan szántót jelöl, ami a régebbi időkben erdő volt, és közvetlen szomszédja annak a szamosszegi *Sűrű* (s.gy) nevű szántónak, amit PESTY FRIGYES 1864-es gyűjteménye *Sűrű erdő* formában még létező erdőnek mutat. Ezt az olcsvai földrajzi nevet eddig még senki sem publikálta, senki sem magyarázta.

A *Gelice* és *Gilisztás* nevek KÁLNÁSI ÁRPÁD "A fehérgyarmati járás földrajzi nevei" (Debrecen, 1984) című névgyűjteményében tűnnek elő különböző településekhez kötött történeti és jelenkori változatokban.

Dárnón jelentkezik: *Gerlicze hát* (1864), *Kis Gerlicze hát* (1864), *Kis Gerlicze tó* (1894) történeti, valamint *Kizs-Gelice*, *Gelice-hát* jelenkori adat (i.m. 54-55); Kisszekeresen jelentkezik: *Gerliczés* (1864), *Gerlicze hát* (1864), *Gerliczés tó* (1894),

Gerlice-patak (1935) történeti és *Gelice* Jelenkori adat (i.m. 183); Vámosoroszipban jelentkezik: *Gilisztás*, *Gilisztás-csatórna* jelenkori névváltozat (i.m. 476-7).

Az ugyancsak szatmári részen fekvő Rozsály község határában is feltűnő *Gelice-patak* földrajzi névről már régen azt tartotta KNEIÉZA ISTVÁN, hogy egy szláv *golb* 'kopasz' szó *Golica*, *Golice* származékával áll kapcsolatban (l. MNy. IV, 218). Újabban pedig MEZŐ ANDRÁS éppen KÁLNÁSI ÁRPÁD névgyűjtő tevékenységét méltatva adott kifejezést abbéli véleményének, hogy a darnói és kisszekerési *Gelice*-féle nevek – a vámosoroszi *Gilisztás*-t nem említi – ugyanabból a szláv *golb* 'kopasz' etimonból származtathatók, amelyekből KNEIÉZA a rozsályi *Gelice-patak* nevet levezette (vö. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1985. 2. sz. 66). Én KNEIÉZA és MEZŐ elgondolását jelentéstani alapon nem tartom kielégítőnek, s így elutasítom. Sehogy sem tudok ugyanis magam elé képzelni egy 'kopasz' mocsaras területet. Meggyőződésem az, hogy a 'kopasz' jelentésű földrajzi név mindig tartós állapotra utal. Így lehet *Kopasz* névvel jelölni a tokaji hegyet. Egy láp, patak vagy tó azonban nem lehet tartósan 'kopasz'. Ha elő is fordul, hogy télen leég rajta a száraz vízínövény, az tavasszal újra növekszik, zöldell. Ilyen alkalommal azonban nem az időszakos állapot, hanem az állapotot előidéző esemény a névadás alapja. Ezért nem **Kopasz-kert*, hanem *Éget-kert* (s.gy.) az egyik leégett gyümölcsös neve Szamosszegen. Ez tehát az indoka annak, miért nem fogadható el KNEIÉZA etimonja: a feltehető esemény helyett egy kétségbe vonható tartós állapotra utal jelentésével.

Azt nem vitatom, hogy szláv eredetű nevekké van itt dolgunk, egyetérték MEZŐVEL abban is, hogy a darnói és kisszekerési *Gelice*-féle neveknek eredetileg semmi köze sem volt a szatmári vidéken *gilice~gelice* (s.gy., de l. CSÜRY: SzamSz.) alakban járatos madárnévvel, de azt állítom, hogy a szamosszegi *Glyzka*, olcsvai *Gilicka*, darnói és kisszekerési *Gelice*, vámosoroszi *Gilisztás*, sőt rozsályi *Gelice-patak* nevek összefüggenek, és egyetlen szláv (? keleti-szláv) etimonból levezethetőek. Ezekben az adatokban olyan hangtani, alaktani és jelentéstani eltérések mutatkoznak, hogy arra kell gondolnom, hogy a feltehető közös etimon ellenére is, tér és időbeli tényezők alapján, négyféle úton indult el a változásokkal járó névalakulási folyamat. A továbbiakban ezeket az eltérő módosulásokat igyekszem tagoltan vázolni.

1. Az 1357-ben felbukkanó szamosszegi adatot, a *Glyzka* nevet, olyan adaléknak tartom, amelyik az átvétel legkorábbi hangállapotát tükrözi, s épp ezért képes a szláv nyelvi etimonhoz is elvezetni. Erről a névről már elmondtam azt, hogy egyszer jelentkező adat, s nem tudni, Szamosszeg határában hol és mit jelölt.

Ha KНИЕZSA ötletét elfogadnánk, és nevünket a cseh *hlíza* 'angina' szóból származtatnánk, az etimon jelentése alapján valamelyik szamoszszegi helyi patak torkolatvidékének földrajzi nevét láthatnánk benne. Ilyen lehetőségre csak két patak, a *Homoród* és *Kocsörd* (s.gy.) nyújthatna módot. Az előbbi patak torkolata már a középkor folyamán Szamoszszeg belterületén volt, a másiké pedig egy kilométernyire a településtől. Ennek alapján a névadás időpontján számottevő szláv lakosságot kellene feltételeznünk Szamoszszegen. Minthogy a név *g* hanggal kezdődik az adott etimon *h* szókezdetével szemben, a névadást a XII. század előtti időre kellene tennünk. Egy ilyen lehetőséget pedig éppen KНИЕZSA ISTVÁN kutatási eredményei alapján nem tételezhetünk fel, hisz ő állapította meg, hogy az Alsó-Szamos balparti részén – ahol Szamoszszeg is található – szintiszta, szláv nélküli lakosság volt már a XI. században (vö. Szt. István Emlk. II, 386), de ugyanilyen megállapítást tesz MAKSAI FERENC is a középkori Szamoszszegre (vö. i.m. 209). Így KНИЕZSA ötlete joggal elvethető, s a *Glyzka* név számára ezért későbbre datálható, a szókezdő *g* hangot megtartó, tehát keleti-szláv etimont kell keresni, de a névvel jelölt földrajzi objektum helye után is máshol szükséges kutatni Szamoszszeg határában.

Van Szamoszszeg északkeleti határperemén egy, a lakosság körében jól ismert *Tenyhe* (s.gy.) nevű dűlő, amit MAKSAI FERENC 1357-ből *Tehenye* formában tud említeni egy szamoszszegi pusztá nevéként (l. i.m. 210). Erről a névről pedig KНИЕZSA ISTVÁN állapította meg, hogy olyan elpusztult szláv települést jelölt, amelyiknek a névadására *Těchyňa* alakú személynév adott alapot (l. MNny. IV, 225). Ennek ismeretében észszerűnek találtam azt a lehetőséget, hogy az 1357-es *Glyzka* névvel jelölt területet a *Tenyhe* nevű dűlő környezetében keressem. A *Tenyhe* dűlő nyugati szomszédja az a szántóterület, amit a mai lakosság *Sűrű* (s.gy.), az 1891-ben készült helyi kataszteri térkép pedig *Sűrű oldal* néven emleget. Megvan az adat PESTY FRIGYES 1864-es gyűjteményében is *Sűrű erdő* formában, mint akkor még létező erdő neve. Az igazi érdekesség viszont azzal jelentkezik, hogy ennek az egykor volt szamoszszegi erdőnek északkeleti szomszédja az az olcsvai illetőségű *Gilicka* nevű dűlő, aminek adatát 1983-ban én rögzítettem, mint az erdő helyén alakult szántóterületet. Az 1357-es *Glyzka* szamoszszegi összefügghet az olcsvai adattal, s így a névvel jelölt terület biztonsággal rögzíthető a mai szamoszszegi *Sűrű* és olcsvai *Gilicka* nevű dűlők területére. A megadott környezet bemutatása alapján még az is nyilvánvalóvá válik, hogy a *Glyzka* név is valamilyen erdőt jelenthetett a névadó szlávok körében, azaz olyan párhuzamos névadással van itt dolgunk, mint amilyen a

Kraszna ~ Ejeg esetében (vö. MNy. LXVIII, 78-81). Így aztán más dolgunk nem is lehet, mint a magyar *Sűrű erdő* párhuzamaként jelentkező *Glyzka* névnek megkeressük valamelyik szláv nyelvben a 'sűrű erdő'-féle jelentésű etimonját.

Minthogy a keleti-szláv nyelvekben feltűnik egy 'eldugott hely, sivár hely; vadon' jelentésű *glušь* szó (pl. orosz: *глушь*), úgy vélem, etimonként fel is használható a *glyzka* magyarázatához. Az eddig elmondottak alapján ennek jelentéstani akadályja nem mutatkozik, hisz a feltételezett szláv etimon 'vadon' jelentése pontosan megfelel a magyar *Sűrű erdő* névnek, a felmerülő hangtani és alaktani problémák pedig megfelelő analógiák segítségével könnyen tisztázhatók.

Első lépésként a *Glyzka* név legvalószínűbb olvasatát szükséges megállapítani. Ez szerintem nem lehet más, mint: *Gliszka*. Ennek bizonyítására a középkorból tömegesen kerülnek analógiák. Az 1357 körüli írásokban az *y* általában *i* hangot jelölt: 1255/1281: *Pynche*, 1338/1396: *rythkafa*, 1230/1349: *Syov*, 1060/1267: *Tymar*, 1237: *Vyragus* (l. TESz. *pince*, *ritka*, *Sió*, *tímár*, *virág* alatt); de ugyanígy jelölt a *z* betű *sz* hangot: 1100 k.: *Nagyeuz*, 1130/40: *Paztur*, 1250/1392: *Tyzafa*, 1325: *vezeus*, 1405: *vyzket* (l. TESz. *ősz*¹, *pásztor*, *tiszafa*, *vessző*, *viszket* alatt). A *Gliszka* olvasat tehát így valóban elfogadható.

A *Glyzka* név első szótagbeli magánhangzójában a megadott olvasat szerint egy *u* > *i* változást kell feltételeznünk. Erre közvetlen analógiánk ugyan nincs, de arra már bőven, hogy bármilyen eredetű is a szó, a mély magánhangzónak megfelelhet az *i* hang: török *čapaγ* > *csipa*, bizánci *τομαρη* > *tímár*, fgr. *ort* > *irt* stb. (TESz. *csipa*, *tímár*, *irt* alatt), szláv *olъsa* > *Albertirsa* (FNESz. 45) stb. E példák alapján az etimonként idézett szláv *glušь*, szónak is megfelelője lehet a *Glyzka* az első szótagbeli *i* hang tekintetében.

Mássalhangzó terén egy szláv *š* > magyar *sz* hangváltozással is számolnunk kell. Az erre analógiának hozható keleti-szláv *čěše* > magyar *csésze* példáját ugyan hasonlással próbálják magyarázni nyelvészeink (l. TESz. *csésze* a.), de az a tény, hogy éppen Szamosszeg névanyagában kerül hasonló másik példa: keleti-szláv *bašŕa* > szamoszegi *Bászna* 'dülönév' (vö. MNyTK. 170:48), csak amellet bizonyít, hogy szabályos megfelelésről van itt szó, nem pedig alkalmi és hangtani helyzettől függő elhasonulásról.

Az etimonhoz járuló *-ka* elemet olyan kicsinyítő képzőnek vélem, amit még a szláv névadók kapcsoltak a *glušь* etimonhoz. Ilyen esetre példa lehet a szamoszegi *Lickaji*-tag földrajzi név (vö. Nyr. CIX, 493).

E bizonyítások után valószínűnek tartható, hogy az 1357-es szamosszegi *Glyzka* nevet a település szomszédságában egykor megvolt keleti-szláv (? ruszin) nyelvű *Tenyhe* község lakossága alkotta saját nyelve *gluŝь* 'vadon' jelentésű szavából a -ka képzővel. Ezt alakította át a környező szamosszegi magyar lakosság a bemutatott módon *Gliszka* ejtésűre. A *Glyzka* adat egyszeri előfordulása alapján úgy vélem, hogy ez a névadó szláv lakosság hamar eltűnt a szamosszegiek környezetéből. Ennek lehetőségét igazolja az is, hogy a *Glyzka* név nem magyarosodott tovább hangrendi kiegyenlítődéssel, illetve a szókezdő torlódás feloldásával, ahogy azt a többi adatokban ezután tapasztalhatjuk.

2. Az olcsvai *Gilicka* földrajzi névről úgy tűnik, hogy a szamosszegi *Glyzka* formának a továbbmagyarosodása. Így különösebb nehézség nélkül kapcsolatba hozható a megadott keleti-szláv etimonnal. Tudva azt, hogy ez a név is erdőt jelölt korábban, jelentéstani akadályja nincs a magyarozatnak. A hangalakot illetően viszont azt kell feltételeznünk, hogy itt is a szamosszegi ejtéshez hasonló *Gliszka* név alakulhatott ki először a már ismertetett módon, de ez később tovább változott a magyar nyelvű lakosság körében. A szóeleji torlódás feloldásával egy *Gliszka* > *Giliszka* változással (l. erre: *giliszta* szavunkat) jöhetett létre a mai forma. A mai *Gilicka* alakzat c hangja nem feltétlenül arra utal, hogy történt egy *sz* > c változás is, minthogy egyidejű *sz* ~ c váltakozásra is gondolhatunk, amit a szamosszegi *Liszkóu-tag* ~ *Lickóu-tag* variánsok igazolhatnak (vö. Nyr. CIX, 493). Az a tény, hogy Olcsván mai napig fennmaradt a *Gilicka* név, arra is utalhat, hogy a szláv *Tenyhe* falu pusztulásával a lakosság egy része Olcsvára települhetett át, s így a szláv eredetű névnek kerülhettek helyi fenntartói. Ezzel lehet indokolni talán azt is, miért nem történt a névben további magyarosodás a hangrendi kiegyenlítődéssel. Ám, ennek más oka is lehet. Ha tekintettel vagyunk arra, hogy nem csak Olcsván, hanem az egész szatmári vidékre jellemző a szláv eredetű szavak vegyes hangrendűségének a megtartása, mint például a *beretva*, *Géjvás* (s.gy.) szavakban (vö. TESz *borotva*, *golyva* a.); no meg arra, hogy olykor még a szláv eredetű mély hangrendű szót is vegyes hangrendűre alakítják itt: *berena* (s.gy.), szemben a köznyelvi *borona*-val (l. TESz. *borona* a.), akkor inkább e vidék nyelvjárási jellemzőjét láthatjuk az ilyen jelenségekben. Az viszont ennek ellenére valószínűnek látszik, hogy az olcsvai *Gilicka* név ugyanabból a keleti-szláv etimontól származik, mint amelyikből a szamosszegi *Glyzka* nevet fentebb már levezettem. Ennek nem mutatkozik sem hangtani, sem jelentéstani, sem alaktani akadály, de nincsenek szóföldrajzi és szótörténeti nehézségei sem.

3. Noha víznév szerepükkel a darnói és kisszekeresi (de a rozsályi) *Gelice*-féle nevek is jelentésbeli eltéréseket mutatnak a szamoszsgi és olcsvai adatokhoz képest, a közös etimonból történő származtatást mégsem tartom lehetetlennek. Ezek a *Gelice*-féle nevek elsődlegesen mocsarat, patakot, tavat jelölnek, dűlő-névjelölő szerepük csak másodlagos. Emiatt úgy vélem, ez utóbbit figyelmen kívül is lehet hagyni a magyarázatban. Ez a leszűkítés pedig lehetővé teszi, hogy a *Gelice*-féle vízneveket kapcsolatba hozzuk az adott keleti-szláv etimon 'vadon' jelentésével. Meggyőződésem ugyanis, hogy ebben a jelentésben nem a 'fa', illetve 'erdő' a domináns, hanem a növénynek a 'sűrű' jellege. Erre utal egyébként a szamoszsgi *Glyzka* név magyar párhuzama: *Sűrű ~ Sűrű erdő*, de erre utalhat a szláv etimon másik, 'eldugott hely' jelentése is. Ilyen értelmezéssel a víznévvel jelölt területre is ráillik az adott etimon, minthogy a láp, tó, patak a buján nőtt vízinövények miatt lehet 'sűrű', illetve 'eldugott hely'. Ez a lehetőség pedig feloldja az említett jelentésbeli problémát.

Hangtani téren viszont úgy látom, hogy ezek a *Gelice*-féle nevek az eddig ismertetett változásoknak egy harmadik szakaszát mutatják. Szerintem nem más képzővel (-e képzővel) alakult változatról van itt szó, amire esetleg a névből hiányzó -k elem miatt gondolni lehetne. Úgy vélem, hogy a nevet használó magyar lakosság itt is eljutott az olcsvai *Gilicka* adattal jelezhető magyárosításig, majd ezt tovább vitte a hangrendi kiegyenlítődéssel: *Gilicka* > *Gilicke*. A *gilice* ~ *gelice* madárnév hatására aztán ebben a változási szakaszban jelentkezhetett a népetimológia, ami a magyar lakosság számára ekkor már értelmetlen nevet értelmesítette: *Gilicke* > (*Gilice* >) *Gelice*. A -k elem tehát nem azért nincs a névben, mert az más képzővel alakult, hanem a népetimológia tüntette el azt. Gondolni lehetne éppen arra is, hogy a *Gelice* név közvetlenül a feltételezett *Gilicka* formából alakult ki. Ennek azonban ellentmond a később bemutatásra kerülő vámosoroszi példa. A *Gilicka* név értelmesítésére ugyanis a népetimológia nem a *gilice* ~ *gelice* madárnevet használta volna föl, hanem a egyes hangrendű *gilisza* szót, mint Vámosoroszipan.

A Darnón és Kisszekeresen jelentkező történeti adatok *Gerlice*-féle változataihoz csupán azt fűzöm, hogy ezek hivatalos névformák, s följegyzőik az eredetibb *Gelice* nevet a köznyelvi *gerlice* madárnévhez tudatosan igazították.

4. A vámosoroszi *Gilisztás* névvel tudomásom szerint még nem foglalkoztak. Véleményem azonban az, hogy ennek, eredetét tekintve, csak másodlagosan kerül valamelyes köze a szláv eredetű és köznyelvi *gilisza* szavunkhoz. Etimonját tekintve ez is beleillik az eddig általam magyarázott nevek sorába. Jelentéstanilag ennek

semmi akadály, minthogy az látszik, hogy ugyanazon pataknak a vámosoroszi neve, mint amit Darnón, Kisszekeresen és Rozsályban *Gelice* néven emlegetnek.

Ha jeleptéstaniilag nincs is akadály, hogy a megadott keleti-szláv *glušb+ka* etimonból származtassuk ezt a nevet, hangtanilag már kerülnek magyarázatra szoruló problémái. Én úgy látom, hogy ez a név is eljutott az olcsvai *Giliszka* ~ *Gilicka* formáig. De az itt kialakult valószínű *Giliszka* változat nem magyarosodott tovább, hanem a köznyelvi *giliszta* hatására népetimológiával egy *Giliszka* > *Giliszta* forma alakult ki belőle, értelmesítve a magyarok körében ekkorra már jelentésteleenné vált nevet. Ez a forma aztán később vagy egyidejűleg kiegészült a településen oly gyakori -s képzős földrajzi nevek hatására. (l. KÁLNÁSI: i.m. *Vámosoroszi* a.) az -s képzővel, feltéve a mai *Gilisztás* hangalakot.

.Fejtegetésem summájaként végül is azt a megállapítást tehetem, hogy a címben felsorolt szatmári földrajzi nevek egy azonos fejlődési út négy szakaszát mutatva a keleti-szláv (? ruszin) *glušb+ka* etimonból alakultak ki, magukban hordozva az etimon eredeti 'eldugott hely, vadon' jelentését.

BALOGH LÁSZLÓ

A vallásos hitvilág szavai a szitkozódásokban

1. GALGÓCZY LÁSZLÓ a Szitokszóvá vált betegségneveink c. tanulmányában (MNy. LXXVII, 188--96) bemutatja, hogy a XVI-XVII. századi betegségnevek hogyan váltak egy-egy átkozódó formula részeivé, majd szitokszóvá, ma pedig nyelvhasználatunk nyomatékosító vagy hangulatkeltő elemeivé. Ezt az utat azonban nemcsak azok a szitkozódó nyelvi formák járták be, amelyekben valamelyik betegségnev a kulcsszó, hanem azok is, amelyekben a vallási hitvilág szavai szerepelnek, továbbá azok az emberi testrésznevek, amelyekben az anyagcsere bomlástermékeinek egy része távozik, maguknak a bomlástermékeknek a neve, azután a nemi élet és szerveinek megnevezései állnak kulcsszóként, sőt ezt a fejlődési vonalat mutatják a le- és felmenő ági rokonságneveket tartalmazó szitkozódások is. Nyelvünk ízléstelen és durva kifejező eszközei között csak két olyan típust ismerek, amelyek általában nem mentek át ezen a változáson, legfeljebb csak egy-két szavuk. Az egyikbe a kakofemizáló szándékkal használt állatnevek, és állati testrésznevek tartoznak, a másikba pedig a rokon értelmű sorok negatív festői erejű szavai.

A szitkozódó, káromkodó nyelvi formák többségére az a jellemző, hogy tartalmazznak valamilyen kulcsszót, ennek rendszerint van egy alapigéje vagy kap valamilyen mondatrészt, esetleg csak ragot vagy névelőt. Mennyire illetlen vagy durva egy-egy szitkozódás, éppen ez a nyelvi megformálás és a beszédhelyzet dönti el, de szerepe lehet a hangsúlynak, a hanglejtésnek is.

2. Dolgozatomban az ízléstelen, durva és indulatokat kifejező szavaknak és kifejezéseknek azt a csoportját vizsgálom, amelyekben a vallásos hitvilág szavai állnak kulcsszói szerepben. *Isten, Jézus, Krisztus, szentháromság, szakramentum, a teremtmény, Szűz Mária, a teremtés, az isten-nyila, istenverés, istenátka, szentség, hétszentség, a mindenség, angyal, ördög, pokol, poncius, az ég, mennykő, kirieeleison (Uram, irgalmazz!)* stb. igen sokszor szerepelnek a nyelvhasználatban enyhe, tréfás bosszankodás, erősebb indulat vagy nagyfokú düh kifejezésére. Aki e szavakat tar-

talmazó kifejezéseket használja, arra szoktuk azt mondani: *káromol* valakit vagy valamit, vagy pedig *káromkodik*. A *káromol* igénk jelentése értelmező szótárunkban: "Vallásos tiszteletben részesülő személyeket vagy fogalmakat durva, ocsmány, trágár szavakkal gyaláz, szidalmaz", a *káromkodik* szó jelentését pedig még kiegészíti a következőkkel: "... esetleg az ezek nevét helyettesítő kifejezéseket durva, gyalázó módon, olykor trágár kapcsolatokban emlegeti". A *káromol* ma is inkább a vallásos nyelvben használatos, a *káromkodik* jelentésköre azonban nagyon kitágult, ma már szinte mindenfajta durva és trágár szó és kifejezés beletartozik.

Az irodalmi emlékeink szinte semmit sem őriztek meg e szitkozódó, *káromkodó* formákból, pedig a XVI-XVII. és a XVIII. században igen elterjedtek lehettek. Azok a határozatok igazolják ezt, amelyeket sok megyénkben, városunkban a törvényhatóságok hoztak a "vastag beszéd" terjedésének megfékezésére.

Kőszeg város tanácsa 1711-ben kimondja: "...az szitkozódás ördögadtával, teremttével, németül pedig a szakramentérozás büntetés alatt tilalmaztatik" (MNY. VI, 272). A *szakramentumát* vagy, ahogy Nyugat-Dunántúlon mondják, a *szekramentumát* és a *krucifix*, a *krucifixumát*, a *krucifixos* az osztrák-német katonai nyelvhasználatból terjedhetett el, majd jönnek a *szakramentum* magyar megfelelői: a *szenségít*, a *hétszenségít*, a *jószentségít* stb. Máramarossziget határozata 1595-ben *káromkodásért* első ízben pénzbüntetést, másodszor kézi kalodát, harmadik ismétlődés esetén nyilvános megvesszőzést ír elő.

Marosszék 1610-1718-as határozatai is súlyos büntetéssel sújtják a *káromkodókat*: "Nemzetünkben, hazánkban, sőt székünkben is, a *káromkodás* és *szitkozódás* annyira eláradott, hogy még a gyermekek is gyakorolják, sőt az ifjúság ugyan kevélységből is szórja amaz bosszúállásra, Istenfélő embereket irtózásra indító teremttét, adtát és több egyéb afféle az előtt nem is hallott, hanem mostan kigondolt újabb újabb *káromkodásokat*, melyek megzaboláztatásokra végeztetett, hogy minden falukban a bírák és esküdtek..." a 12 éven aluli gyermekeket nyilvánosan vesszőzzék meg, a 12 éven felüliekre pedig szabjanak ki olyan büntetést, amelyet a *káromkodó* személy megérdemel, a büntetés akár halál is lehet.

Küküllő megyében az 1668. évi határozat intézkedik, hogy: "Ha ki Isten ellen való szitkokkal, úgymint ördöglelkű, ördög-atta, ördög anyájú, dühös lelkű és egyéb ahoz hasonlókkal szitkozódik", első ízben zárják kalodába, másodízben pálcázzák meg. Szigorúbb büntetést helyez kilátásba Kézdivásárhely tanácsa. A büntetés kiszabásakor már a szitkok között különbséget tesz: "Attával, lélekkel szitkozódók"-at az első esetben figyelmeztetni

kell, a második esetben pénzbüntetéssel sújtani, harmadik esetben pedig nyilvánosan meg kell vesszőzni. "A teremtetével és egyéb szemtől szembe való káromkodó szítkokkal szítkozódók"-at első ízben jól meg kell büntetni, másodízben meg kell vesszőzni, harmadízben eklézsiakövetésre kell kényszeríteni, s ha ezután sem jobbulnak meg, halálra kell őket kövezni (BENKŐ SAMU, Órszavak. Bukarest 1984. 87-88).

Eger város régi jegyzőkönyveiből (1690-1800-ig) Bakos József gyűjtötte össze a szítkozódás, a káromlás és a becstelenítés nyelvi formáit. A jegyzőkönyvek tájékoztatnak arról a beszédhelyzetről és valóságháttérrel, amelyben nyelvi szerephez jutottak e szavak és kifejezések, és tájékoztat arról is, milyen büntetést kaptak e nyelvi formák használói. "Ma csak tréfás szítkozódásnak, enyhe káromkodásnak tetszenek ezek a megnyilatkozások, de akkor, amikor papírra vetették, még büntetést kapott az, aki ajkára vette őket. Bár az írásbeliségben tudatosan enyhítettek az egyértelműen durva nyelvi formán, valójában a korabeli nyelvhasználatban még ezeknek a megnyilatkozásoknak is sértő és bántó volt a jelentéstartalmi használati értékük". "Ma már humoros, tréfás, s a becsületet mélyen nem sértő kifejezésekkel szelídültek" - írja BAKOS (Nyr. 73:119--24). Ilyen szokat, szószerkezeteket olvashatunk a kigyűjtött anyagban: adta teremtetete, tüzes menkü üsse meg, ördög adta stb.

Nem csoda, hogy - a szigorú büntetések kilátásba helyezése miatt - a XIX. századig az irodalomban e nyelvi formákból szinte semmi sem maradt fent. Még a kéziratos szövegek könyvek szerzői, illetve másolói és szövegalakítói sem merészkedtek el odáig, hogy használják e szítkozódó formákat. Egy 1755-ből származó kurucokat gúnyoló vers szinte a legfőbb hibájául a káromló beszédet tartja: "Te is kuruc akkor voltál, | Mikor cifrán adtát mondtál, | Isten ellen káromkodtál, | Nyelveddel mindent csináltál." (Hatvanhat csúfos gajd, Bp. 1983. 204.)

Azon sem lehet csodálkozni, hogy elég korán megkezdődött e szók és kifejezések eufemizálása, megszépítése, egyrészt a szavak elcsavarásával, elferdítésével, másrészt névátvitellel. Az eufemizmusok a középkor nyersségével szemben az udvari életben fejlődtek ki, főleg Franciaországban, a klasszicizmus fentebb stílusa idején, s onnan terjedtek tovább, így hozzánk is (vö. ZLINSZKY, Az eufemizmusokról. MNy. XX, 8--9).

Petőfi Sándor irodalmivá emeli a káromkodást. A Lánggal égő teremtetete... c. versében írja: "Én egy nagyot káromkodom, | Úgy csillapul a haragom." Persze, a Petőfi-féle káromkodások, amelyek nála az indulatok levezetésére szolgálnak, ma csak szelíd szítkozódásnak hatnak, az ő korában azonban az irodalomban szokatlan

volt ez a hang, és első kritikussai nem is hagyták szó nélkül. A "Lánggal égő teremtetet!" az "Ejnye, mi az isten-nyila!", a "Mennykő szántsa meg a hátad", a "... rézangyalát", "Ördög bújjék az uradba, Te pedig menj a pokolba" kifejezéseket, sorokat alantassnak és durvának érezték. Nem is követik ebben Petőfit. Annál nagyobb számban jelennek meg helyettük az enyhítő, szépítő szók és kifejezések.

Az Isten neve helyett az Istók becenevet találjuk (bizony Istók vagy bíz' Istók), az istenit helyett istállóját, iskoláját, az áldóját, a teremtőjét és a teremtsit helyett terengettét vagy terengettét, az adtát és a teremtetét helyett gyakran áll a mindenségét szó, Jézus neve helyett a jebuzeusát, vagy a jégenkopogóját, az Antikrisztus megszállása az ántiját, az arkangyalé pedig az árgyelusát szóalakkal történt. Arra is van példánk, hogy a jelzett szó értelme rátapad a jelzőre: az áldóját neki! (az áldó istenit neki), sőt egész mondat értékű káromlást egy szóba vonunk össze: a teremburáját (b...om a teremtő urát). Arany János Toldijából adatolja ezt nyelvtörténeti szótárunk.

A XIX. század második felében, de különösen a XX. században megszokodnak a regény- és a drámairodalomban a szépítő és körülíró formák.

Ma is élnek ezek, elsősorban azonban az idősebb emberek beszédében, a fiatalságunk is használja, de mintha nem tudná, mit helyettesítenek ezek a szavak, szívesebben használják helyettük az eredeti formákat. Igaza van BIRÓ ÁGNESnek, amikor a következőket írja: "Azok, akik nem tanulták meg, hogy a vallásos érzés tiszteletben tartása hozzátartozik az alapvető viselkedési normákhoz, az indulatlevezetés elfogadható eszközeinek tekintik ezeket. Sőt, a vaskosabb kifejezéseket "jólneveltségük" miatt elkerülve, szándékosan ezeket választják: az Istenit, az Istenbe, a hétszentségit stb., nem gondolva arra, hogy a vallásos emberek szemében így nem kevésbé látszanak közönségesnek, mintha megtéznék kifakadásukat egyéb durvaságokkal (Nyelvi divatok. Bp. 1985. 164). Hogy mennyire így van, igazolja az, hogy napjaink regényeiben igen megsaporodtak ezek a kifejezések, a mindennapi nyelvhasználatban, a társalgásban szinte elmaradhatatlanok. A labdarúgó világ bajnokság közvetítőinek a szájából nem egyszer hangzottak el az alábbi mondatok: "Atyaúrsten, hogy lehetett ezt a helyzetet kihagyni!" "Hogy az Istenbe lehetett ezt elhibázni!"

A vallás nyelvéből vett szavakkal kapcsolatban még egy jelenségre kell felhívni a figyelmet: Azok a szitkozódó formák, amelyek régi betegségnevet tartalmaznak, tiszta formáknak látszanak abban az értelemben, hogy a betegségneven és a hozzátartozó alapigén kívül más nyelvi eszközt nem tartalmaznak. Ha valaki

nyomósítani akarja, a betegségnev elé tesz valamilyen jelzőt vagy egy másik betegségnevet: "A lapos guta üsse meg!" vagy "A frász fene essen bele!"

A vallásos hitvilág szavai ritkán állnak a nyelvhasználatban önmagukban vagy csak az alapigéjükkel (*Te jóisten! Atyaúristen! Ördög és pokol! Az isten verje meg! Vigyen el az ördög! Menj a pokolba!* stb.), hanem rendszerint megtoldják még valamilyen más nyelvi típusba tartozó durvasággal vagy trágársággal. Pl. "Az anyja k...a úristenit!" "A kutya úristenit!" "Az a magasságos mennybéli Atyaúristen rakja" "Az isten b...a meg!" stb.

Ezek nyelvünk legtrágárabb káromkodó formái.

A vallásos nyelv szavait tartalmazó formák érzelem- és indulatkifejező erejét a nyelvi megformálás, a hangsúly, a hanglejtés és a beszédhelyzet szabja meg.

Az *Úristen! Atyaúristen! Jesszus Mária! Jézus Mária Szent József!* a hangsúlytól függően kifejezhetnek csodálkozást, meglepetést, bosszankodó vagy kétségbeesett megdöbbenést. Nyelviileg megszólítások, tehát tagolatlan mondatok. Kiegészíthetők a felszólító *segítség* vagy *segítség* igealakokkal. Gyakran odakerül eléjük a második személyű névmás: *Te Úristen! Te Atyaúristen!* Sokszor jelzőkkel látják el a szókat, és ezzel fokozzák érzelmi jellegüket: *Te jó Atyaúristen!* Ha birtokos személyragos formában használjuk, kétségeesést, elkeseredést, szomorúságot fejezhetünk ki velük: *Uram, Isten! Istenem! Krisztusom! Uram, teremtem!* Igen gyakran mondatokba épülnek, megszólításként, szervesen mondatrészként. Az igényes nyelvhasználat is elfogadja ezeket, költőink, íróink is gyakran használják ebben a szerepben.

E szók ragos formái azonban már káromkodás számba mennek, akár magukban állnak, akár mondatok részeként, a legtöbbször határozott névelővel: *Az Istenét! A Krisztusát! A szentségét! A mindenségét! Az angyalát! A ponciusát! A kirielejzomát! Az ördögbe is! Hol az Istenbe van?* stb. Nem egyforma súlyúak azonban ezek. Sokkal enyhébb szitoknak, káromkodásnak érezzük az *angyalát*, a *mindenségit*, a *teremtését*, a *ponciusát* és az *ördögbe is* alakokat, mint a többit. Sőt, az *Ördögöt!* vagy *Az ördögöt és menküt!* alakok ma már módosítószó értékűek, jelentésük: nem. Társadalmunk is elfogadja ezeket az indulatok levezetésére, ui. ezek mögött az eufemisztikus formák mögött nem érzi már az eredeti jelentést. A beszédhelyzet is változtathat ezek stílusértékén. Második személyű birtokos személyraggal, tehát a beszélgető partnerek irányítva sokkal gorómbább formák, mint ha távol levőre vonatkoztatjuk. Mindkét beszédhelyzetben azonban a káromkodások ízléstelenek, és az udvarias ember nem használja ezeket, jóllehet sokan az indulatok levezetésére elfogadható eszköznek tartják. Az enyhítő,

jobbító célzattal létrejött szóferdítések (az *iskoláját*, az *istállóját*) vagy névátvitelek (a *mindenségét*, a *teremtését*) megfelelően pótolják őket.

Az *isten*, az *ördög* és a *pokol* szók fordulnak elő leggyakrabban a nyelvhasználatban a szitkok kifejezésére. Összetett szók előtagjaiként, szószerkezetek bővítményeként is gyakran halljuk őket, de igen sokszor kerülnek mondatokba, s az alapigéjükkel a mondat alany-állítmányi szerkezetét, a gerincét alkotják, vagy pedig az alapige valamilyen bővítményei lesznek. Az *istenadta*, *istencsapás*, *istennyila*, *istenverése*, *istenverte*, *istenfáját*, *istenlovát*, *ördögadta*, *pokolfajzat*, *pokolra való* szavakkal az indulatos ember igen gyakran él. E szavak akkor bántanak, sértenek, ha valakit szemtől szembe nevezünk istencsapásnak, istenverésnek, ördögadtának, pokolfajzatnak vagy pokolra valónak, s az is nyilvánvalóvá válik a beszédhelyzetből, hogy nem tréfálkozunk, hanem komolyan beszélünk.

A távol lévőre vonatkoztatni ízléstelenség, dolgokról, tárgyokról, a valóság valamilyen jelenségéről, annak jellemzésére azonban nyugodtan használhatjuk, még a vallásos emberek sem botránkoznak meg rajta. Mikszáth egy hegyi utat jellemzett az *istenverte* jelzővel, egy betegséget pedig *istencsapás*nak nevezett, Vas Gereben *istenverte* időről szól az egyik regényében. Az *istenadta* kifejezhet szájalmat, sajnálkozást ("S a nép, az istenadta nép" - olvassuk Arany balladájában), de kifejezhet lenézést, megvetést, vagy éppen bosszúságot, méltatlankodást is ("Háborogj hát, istenadta ideje"... - írja Petőfi). Az *istenfáját* és *istenlovát* szépítő, enyhítő káromkodásformák. Az előbbi nagyfokú felindulás és megütközés kifejezésére szolgáló indulatszó, tulajdonképpen szóelferdítésből jött létre. Tehát a szó nem a dísznövényt jelenti. Az *istenlovát* is szépítő szándék hozta létre, ma azonban ebből már semmit sem érzünk, humoros szónak tartjuk, és tagadószoí (*nem*) értelemben használjuk. Az *ördögadta*, *ördögfajzat*, *pokolfajzat*, *pokolra való* a semmirekellő, haszontalan emberek és állatok (lovak és kutyák) jelzője. Használatukban a legtöbbször bosszúságunk, haragunk, felháborodásunk szólal meg, de gyakran tréfásan is használjuk őket. A régi századokban e szókért igen szigorúan büntettek, ha azonban valakire sokat mondták, és rá is bizonyították valamilyen cselekedetei alapján, halállal lakolt.

Az *isten*, *ördög* és *pokol* i képzős alakjai ma az igen gyakran használt nyomósító, túlzó jelzők közé tartoznak, elsősorban a bizalmas és igénytelenebb társalgási nyelvben.

A három szó nagyon gyakran fordul elő mondatban, hiányos és teljes egyszerű mondatban is, összetett mondat tagmondatában is. Különösen felszólító és kérdő mondatokban gyakoriak, s ilyenkor

fenyegetést, vagy szitkozódást, átkozódást fejeznek ki. Fenyegést hallunk ki a következőkből: *Az Isten legyen neked irgalmas! Az Isten irgalmazzon! Hol a pokolban voltál? Hová a pokolba tetted? Mi az ördög? Szitkozódás, átkozódás van a következőkben: Az Isten büntesse meg! Az Isten verje meg! Az Isten pusztítsa el! Az Isten pofozza meg (Az újabbak közül!) Az Isten süllyessze el! Az Isten akárhová tegye! Vigyen el az ördög! Az ördög bújjon beléd! Az ördög szánkázzon a hátadon! Menj az ördögbe! Eredj a pokolba! Menj a pokol fenekére! A pokolba vele! A három kulcsszó mellett az átkozódásokban gyakran szerepel a ménkü, az istennyila is: Csapjon belé az istennyila! A ménkü üssön beléd!*

E mondatok bántó volta függ a nyelvi megformálástól és a beszédhelyzettől, attól, kire vagy mire vonatkoztatjuk a mondanivalónkat. Nem hiszem, hogy bárki is megsértődhet az ilyen mondaton: *Hogy az ördög vigye el, már megint késik ez a vonat.* Akkor sem bántódhat meg, sőt, kifogása sem lehet a mondatunk ellen, ha az állítmánya kijelentő mondatban áll: *Veri az Isten. Elvitte már az ördög. Belebújt a gyerekekbe újra az ördög.* Az átkok, a szitkok ezekben szólássá szelidültek.

Sokan azt gondolják, hogy ha a szitkozó, káromkodó mondat felét elhallgatják, már illedelmes lesz a beszédük: *"Az a magaságos mennybéli Úristen....."* Mindenki tudja azonban azt, hogy ilyenkor nem a "verje meg", az "irgalmazzon neki", a "pofozza meg", a "süllyessze el" állítmányok valamelyikét nem mondta ki a beszélő, hanem valami trágárságot hallgatott el. Az ilyen formákkal se botránkoztassuk meg környezetünket!

BACHÁT LÁSZLÓ

Balavál

Túrkeve árucseretörténete után kutatva találtunk rá az alábbiakban teljes egészében közölt tanácsjegyzőkönyvi bejegyzésre, amely 1806-ból a gömöri vándorfazekasárosok árképzési módjáról tudósít. A szigorúan vett árucseré-adatokon kívül a bejegyzésben találunk egy érdekes, ma már nem ismert, nem használt szót (tájszót?) is, amelynek az értelmezését szeretnénk megkísérelni. Mégpedig úgy, hogy a szó elterjedésére, használatára is derítsünk némi fényt.

A kérdéses bejegyzés így szól: "Fenti tisztelt Fiscalis Ur (Laczka János) neheztelve jelenti, hogy valamely Tserép edényeket áruló Tóth ember felől panaszolkodván előtte némely Lakosok arról, hogy az edényeknek Búzán s árpán el tserélésében tsalánkodna, azon Tóthot árulás közben meg szólította, hogy ki adott legyen neki arra engedelmet, hogy a Búzával töltött edényre más hasonló egy edényt, az árpával töltöttre pedig egygyet se adjon, melyre azt felelte, hogy a Bíróság el nem fogadván b a l a v á l l y a , hogy úgy engedte meg az edények el tserélését, ha a Búzával töltött edény mellé 2 hasonlót, az Árpával töltöttre pedig egygyet ad mely szerént szembetűnő lévén az edényeket áruló Tóthnak tsalárdsága kérdésbe tétetik mi büntetésre lenne érdemes. -- Elő szólíttatván az edény áruló, ki magát Gömör Vármegyéből Osgyánról valónak, s nevére nézve Babari Mihálynak mondotta 12 darab edényinek el vesztésére börtöndetett, s minden további árulástól el tiltatott." (SzmL. 204. Túrkeve Protocollum Judiciale 1806-1808. - 1806. 13^a May. 119. pont.).

A szóban forgó szó a "balavállya". Nyilvánvalóan egy feltételezett "balavál" ige ragozott (jelentő mód, jelen idő, egyes szám, harmadik személy) alakja. A magyar szótárak azonban nem ismernek ilyen igét. Egyedül az ÚMTSz (I. Bp. 1979. 324.) említi a "balava" melléknév ("ostoba, bolond") igei alakját "balavul" formában és a meg- igekötős származékára utal "megbalavul", "megbolondul" jelentéssel. Az ÚMTSz szavunkat Szlavóniából eredezteti BALASSA JÓZSEF Nyr. 23:361. közlése alapján. Erre utalt KNEJZSA

ISTVÁN is, amikor szavunkat szláv jövevényszónak mondta (A magyar nyelv szláv jövevényszavai I. Bp. 1974. 73.). Kniezsánál szerepel szavunk egyfajta igei alakja is: "megbalavil", "megtéved" jelentéssel. Azonban az eddig megadott jelentések a türkevei tanácsjegyzőkönyv bejegyzésének értelmezése szempontjából nem megfelelőek. Bizonyára közelebb visz bennünket a helyes értelmezéshez, ha szavunkat délszláv megfelelőinek körében vizsgáljuk. Minthogy Balassa József alapján mindenki szlavóniai tájszóról beszélt, kézenfekvőnek tűnik, ha szavunk jelentésének először a szerb-horvátban nézünk utána. A szerb-horvátban ismeretes a "balaviti" ige. Kettős jelentése van: 1. "taknyoz"; 2. (átvitt értelemben) "hetet-havat összehord" (LEVASICS ELEMÉR - SURÁNYI MAGDA: Szerb-horvát-magyar kézisztár. Bp. 1967. 14-15). A bolgárban tovább gazdagodik szavunk jelentése. A "баламосам, баламосвам" igenek több jelentésárnyalattal bíró jelentése van: "becsapok, rászedek, bebolondítok, elbolondítok, bolonddá teszek valakit". Ide kívánczik a "валама" főnév is, ami viszont "naiv ember"-t, "tökfilkó"-t, "mafla (ember)"-t jelent (БОДЕУ ЈОЗСЕФ: Вългарско-Унгарски Речник. Бр. 1956. 23.). Hasonlóan más jelentésárnyalatokkal szerepel az oroszban is. A "Балагурить" igét "tréfálkozik, mókázik" jelentéssel közli a HADROVICS LÁSZLÓ - GÁLDI LÁSZLÓ (szerk.): Orosz-magyar szótár (Bp. 1951. 23). A szótár néhány olyan származékot is közöl, amelyek további jelentésárnyalataikkal közelebb visznek kérdéses szavunk -- "balavál" -- jelentéséhez. A "Баламутить" ige két jelentéssel is szerepel benne: 1. "felzavar, felkavar"; 2. "valakinek a fejét, gondolatait összezavarja". A "Балакать" igenek pedig "fecseg, csereg" (ez utóbbit tájszónak jelzi!) jelentést ad. A szlovák nyelv sem lehet közömbös szavunk használatát, értelmezését illetően, hiszen az osztyáni származású "Tóth ember" védekezését, kimagyarázkodását jelölte vele a türkevei tanácsjegyzőkönyv vezetője. A szlovákban a "balamutit" igenek ugyancsak kettős jelentése van: 1. "szédít, bolondít, lóvá tesz"; 2. "összevissza beszél, blablázik" (STELCZER ÁRPÁD - VENDÉGH IMRE: Szlovák-magyar kézisztár. Bp. 1973. 43).

Úgy véljük, hogy feljegyzésünk helyes értelmezése szempontjából szavunk legmegfelelőbb jelentését a szlovák adatok közelítik meg leginkább. A "ballavállya" szónak ugyanis "összevissza beszél, hetet-havat összehord, mindent összehordva kibeszéli magát (a bajból); bolonddá teszi az embert (a mindent összezagyváló beszédével, a süket dumájával, blablájával)" jelentést tulajdonítunk. Ennek megfelelően a feljegyzés kérdéses része így hangzana: "azt felelte, hogy a Bíróság engedelmével tselekszi azt, melyet a Bíróság el nem fogadván hetet-havat összehordva akarván magát kibeszélni..."

Az egykori Túrkevén, ebben a színtiszta magyar és csak magyarul beszélő városban közismertnek ható "balavál" szó ma már teljességgel ismeretlen. Abban is bizonytalanok vagyunk, hogy hogyan juthatott el és terjedhetett el Túrkevén. Feltételezhető az is, hogy a jegyzőkönyvvezető hivatalnok – talán bevándorolt volt és valamilyen szláv nyelvű környezetben nőtt föl – ismerte csak szavunkat s a feljegyzés készítésekor ösztönösen, magától értetődő módon használta – nem törődve azzal, hogy ezt a szót, kifejezést túrkevei környezetében senki sem ismeri, senki sem használja. Sajnos, arra nézve semmiféle adattal sem rendelkezünk, hogy a jegyzőkönyv vezetőjét jobban megismerhessük. A nevét se tudjuk. Szavunk eredetének megállapításához lehetséges még egy mód is. El lehetne képzelni, hogy szavunk az eredeti szlovák jelentésének megfelelően éppen a feljegyzésben is szereplő osgyáni tóthoz hasonló felvidéki szlovák vándoriparosok (például fazekasok), vagy vándorkereskedők révén vált ismeretessé Túrkevén és használták még tanácsi jegyzőkönyvekben is.

DANKÓ IMRE

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

Egy új kiadványsorozatról

Tudományos kiadványaink évről évre nehezebb helyzetbe kerülnek. Az a minősítési rendszer, amely a tudományos fokozatok megszerzését könyvterjedelmű értekezések megírásához kötötte, képtelenné vált az így felhalmozódó kéziratok közrebocsátására, nyomdai megjelentetésére: a várakozás, sorbanállás egyre hosszabbá vált, lassan évtizedesre nőtt. A szaktudományok friss pezsztését biztosító folyóiratok rendszeres és pontos megjelenését az anyagi feltételek fokozódó beszűkülése, a nyomdai átfutás idejének növekedése hiúsította meg. Szemtanúi lehetünk nyelvészeti téren is központi folyóirataink akadozó megjelenésének, olykor többéves késésének, agonizálásának. Még inkább érvényes ez a folyamat egyetemi évkönyveinkre, amelyek – mint a Magyar Nyelvjárások is – 1978-as költségvetési szinten befagyaszttva küszködnek a létért, hogy ha erősen aritmiásan is, hírt adjanak a kiadói műhelyben folyó szakmai eseményekről.

Az élet azonban – szerencsére – nem áll meg. A lassan megfizethetetlen klasszikus nyomdai formák – monó szedés, íves magas nyomás – helyett új, modern, olcsóbb, de elfogadható minőségű és átfutású technikai megoldások alkalmazásával új kiadványok veszik át a régiéik szerepét, új területek lépnek a szaktudomány előterébe. A számítógépes szövegszerkesztők talán végérvényesen kiszorítják a régi nyomdai technológiát, s eljön az idő, amikor a cikkíró otthoni gépén végleges nyomdai formájú, fényképezéssel sokszorosítható "kéziratot" ad át a nyomdának, kiiktatva a szedés és korrektúrázás kínlódsáit.

A nem hagyományos nyomdai előállítású kiadványok szaktudományunkban a hatvanas évek végétől jelennek meg rendszeresen. Úttörők e tekintetben az ELTE Hajdú Mihály által szerkesztett soro-

zatai: a "Nyelvtudományi Dolgozatok", a "Magyar Személynévi Adattárak", a "Magyar Név-tani Dolgozatok", a "Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok" – közülük többnek a füzetszáma a százhoz közelít napjainkra. Lehetőséget kínált az átmeneti technika egy-egy konferencia, kongresszus anyagának kiadására is, majd "betört" a periodikák területére, például a JATE "Néprajz és Nyelvtudomány" évkönyvével, az MTA Nyelvtudományi Intézetének "Magyar Fonetikai Füzetek" sorozatával, az ELTE Névkutató Munkaközösségének "Név-tani Értesítő" folyóiratával stb.

Az új periodikák vagy hagyományos kutatási területeknek teremtenek új kanalizálódási lehetőséget, vagy új tudományos diszciplínák kibontakozását segítik elő. Hasznosságuk mindenképpen elvitathatatlan. Ezért kívánunk szólni az MTA Nyelvtudományi Intézetének új sorozatáról, a "Linguistica – Series A – Studia et Dissertationes" eddig megjelent három számáról.

* * *

A sorozat első száma a KONTRA MIKLÓS szerkesztette "Beszélt nyelvi tanulmányok" kötete (Bp., 1988. MTA Nyelvtud. Int. 180 l.).

A szerkesztő bevezetőjéből a sorozat egészére nézve nem kapunk eligazítást. Magára a kötetre joggal állapítja meg, hogy "A magyar nyelvészetből a legutóbbi időkig hiányzott a spontán beszéd vizsgálata, mint a kutatás kizárólagos programja. Leíró nyelvtanaink mindenekelőtt írott forrásokból merítették adataikat. Dialektológusaink többnyire nem spontán, hanem irányított beszédet vizsgáltak. A generatív nyelvészek pedig néhány nyelvész intuíciójára alapozták elemzéseiket" (1. l.) Ehhez a dialektológusok védelmében legfeljebb azt tehetnénk hozzá, hogy a hangrögzítés műszaki eszközeinek hiányában eljárásuk védhető. Hogy érezték az élő beszéd tükrözésének szükségét, jól mutatja például az a kísérlet, amelyet KOVÁCS LÁSZLÓ a Magyar Néprajz ötödik kötetében bemutatott (Gyorsírás alkalmazása a néprajzkutatásban, i.m. 49–54; bevezetesként kitérve az előzményekre is). Gyorsírásos feljegyzéssel gyűjtött már 1941-ben LŐRINCZE LAJOS is (vö. MNyj. I, 180). Érinti a kérdést – a gépi hangrögzítés előnyeit hangoztatva – BÁRCZI GÉZA is (MNyj. II, 40).

A beszédkutatás lehetőségét tehát valójában a technikai eszközök fejlődése – a fonográf, a magnetofon, de még inkább a hangosfilm és a képmagnó – teremteték meg. Ez utóbbi lehetőséget ragadták meg a kötet szerzői, amikor a budapesti, gazdagréti kábeltelevízió műsorából kiválasztott részleteket tettek sokoldalú vizsgálat tárgyává.

Kézenfekvő, hogy a kutatásra való előkészítéshez számos módszertani kérdést tisztáznia kellett a kutatóknak. VARGA LÁSZLÓ intonációs átirata számos nehéz kérdést vet fel és próbál megoldani olyan jelölések alkalmazásával, amelyeknek alig van előnyük fonetikus írásrendszereinkben – noha Setälä és nyomában Csúry Bálint is próbáltak valamit érzékeltetni e kérdésekből. A módszertani kérdésekről KONTRA MIKLÓS külön is ír a kötetben.

Mivel minden nyelvészeti kutatás eredményét nagy százalékban befolyásolja az adatközlők kiválasztása, e tekintetben nagyon körültekintőnek kell lennünk. A kötetben bemutatott három adatközlő szövegeinek minőségéről nagyon rossz véleményünk van. Úgyiszlóván alkalmatlannak érezzük őket arra, hogy a magyar beszéd elfogadható szintű termékeinek tekintsük. Természetesen nem kívánjuk őket egy iskolázatlan népmesemondó beszédgyakorlatához mérni, mivel az esetleg begyakorolt, félig spontán jellegű. Félni lehet azonban attól, hogy ilyen gyenge minőségű szövegprodukciók alapján a kutatók tévesen átlagértékűnek, természetesnek, mindennapos realitásnak fogadják el a beszédnek ezt a szintjét. Azt hiszem, figyelembe kellene venni, hogy ez a szituáció természetellenes. Az ilyesmihez nem szokott szereplők a reflektorok, mikrofonok, idegen körülmények hatására, a felvétel tudatában, hamis szereptudatban, nagy nyilvánosság előtt hivatali helyzetükben támadva, vizsgáztatva semmiképpen sem produkálták szokásos beszéd-színvonalukat. Biztosra vehető, hogy ha utólag megkérdezték volna véleményüket saját beszédükről, talán ahhoz sem járultak volna hozzá, hogy azt elemzés tárgyává tegyék a kutatók. Spontán természetes beszéden aligha az ilyet kell értenünk. Minderre tekintettel kell lenni a jelenségek kommentálásakor.

A kötetben két tanulmány is foglalkozik a beszédszünet kérdésével: KASSAI ILONA: A szünet kérdésköre a szöveglejegyzésben, és VÁRADI TAMÁS: A beszédszünet szubjektív és objektív regisztrálásának összevetéséről címmel. Mindkét tanulmányból az derül ki, hogy a laikus beszélők – és lejegyzők – egyáltalán nincsenek tudatában a szünet bonyolult funkcióinak, nem ott és nem úgy hallják a szüneteket, ahol a szakember a maga eszközeivel kimutatja őket.

FÁBRICZ KÁROLY a tárgyalt beszédanyag szövegalkotási kérdéseit vizsgálja a beszélő stratégiája, s az ebből következő proposíciókra és argumentumokra való tagolás szempontjából. A domináló stratégia gyakran darabokra töri a szintaktikai és szemantikai folyamatosságot – érzésünk szerint itt többször, mint nyugodt körülmények közt szokta.

SZALAMIN EDIT "Az úgynevezett témaismétlő névmások kérdéséhez keres adalékokat a szövegben. "... a posta, AZ már elküld-

te..." típusú szerkezeteket a magyar szakirodalom bő felhasználásával tárgyalja - kár, hogy a régebbiekre nem utal, mint például Papp István fejtegetéseire, aki az állítmányi szerkezet őstörténetét tárgyalva a predikatív szerkezet felé vezető úton átmeneti alakzatnak tekinti az ilyen "újrakezdő formát" (MNyj. III, 25-28).

WACHA IMRE tanulmányának címe: "Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (A gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján)". A "megnyilatkozás" itt nagyon is helyénvaló kifejezés: utal rá, hogy e kényszerű monológ-saláták a szokásos terminusokkal alig fedhetők le. Hozzátehetjük: a riporterrel való párbeszéd nem igazi párbeszéd, hiszen a riporter nem "normális" beszéd társ. Ha ugyanannyit beszél, mint a kérdezett, a riport rossz lesz. Neki csak akkor szabad beavatkoznia, ha a riportalany beszéde végleg elakadt. Ezért kivár, folytatásra kész, s ebből ismét töredezett, logikátlan szövegdarabok születnek. Az itt felvázolt megnyilatkozás-képletek, szintaktikai szerkezethalmazok jól mutatják e szövegek természetellenes jellegét.

A kötet zárótanulmánya BOROS OTTILIA és PLÉH CSABA közös munkája: "A nem verbális közlések a gazdagréti felvételekben". Érdekes és fontos megfigyeléseik lényegében megerősítik a hazai szakirodalomban Argyle és Buda Béla munkáiból ismert tételleket arról, hogy ha a verbális és nem verbális csatornák párhuzamos futását vizsgáljuk, a dominancia a nem verbálisaké: azok befolyásolják erősebben a folyó nyelvi szöveget.

Hasznos segítség az olvasónak, hogy a kötet végén tárgymutató van a legfontosabb érintett fogalmakról.

Összegezve azt mondhatjuk: ezzel a kötettel valóban valami új indult el a magyar nyelvészeti kutatásokban: a spontán élő beszéd komplex, eszközfonatikai szintaktikai, szövegtani megközelítése. A bázis ugyan vitatható, a módszerek kipróbálása mindenképpen érdem.

* * *

A sorozat második száma: GÓSY MÁRIA, *Beszédészlelés* című munkája (Bp., 1989. 261 l.). A sorozat alcímében szereplő "Studia et dissertationes" megjelölésből ez a második típusba tartozik: egy szerző önálló értekezése. A kitűnő szerző már eddig is számos tanulmányt közölt a beszédpercepcióról a Magyar Fonetikai Füzetekben, a Magyar Nyelvben, a Magyar Nyelvőrben, a Nyelvtudományi Közleményekben stb., és e területet vizsgálta 1986-ban magas

szinten kidolgozott kandidátusi értekezésében is. Itteni monográfiája elsősorban ez utóbbi munkára épül.

Gósy Máriát fiatal kora ellenére máris a legjobb magyar fonetikusok között tarthatjuk számon. Nemcsak a legmodernebb vizsgáló eszközök használata jellemző rá, hanem a széles látókör, a vizsgálati eredmények sokoldalú interpretálása, az elméleti következtetések gyakorlati alkalmazási területeinek megtalálása. Írásait, így ezt a kötetét is haszonnal forgathatja a beszédkutató nyelvész mellett a dialektológus, a pedagógus, az orvosi audiológus, a pszichológus és más kutató egyaránt.

Kötetében először az észlelési-megértési folyamat alapkérdéseit tárgyalja széles nemzetközi szakirodalom alapján, de nem szakemberek számára is könnyen érthető nyelven. Érdekes és színes összegezést találunk a percepció bázisáról, a beszédmegértési modellekről, a megértési folyamat szintjeiről; a hallás akusztikai, fonetikai és fonológiai vonatkozásairól, stb.

A magyar beszédhangok azonosításának részletes vizsgálata során külön-külön tárgyalja a magánhangzók azonosításában szerepet játszó akusztikai, időtartam és egyéb vonatkozásokat, illetőleg a mássalhangzók típusok szerinti percepció kérdéseit. Ez utóbbi fejezetben egymás után veszi sorra a felpattanó zöngés zárhangok, a nazális mássalhangzók és a szibilánsok felismerésével kapcsolatos kísérleteinek eredményeit, a percepcióra ható akusztikai, időtartambeli, intenzitási és egyéb sajátosságokat. Méréseit számos táblázaton és grafikonon mutatja be, kitérve folyamatosan a vizsgált hang közvetlen és távolabbi környezetének lehetséges vagy valószínű hatásaira is. Nagy segítséget jelent a nem szakember olvasónak, hogy egy-egy méréssorozatból adódó rész-eredményeit rendszeresen összefoglalja és kommentálja.

Élvezetes és tanulságos fejezete a munkának a "szupraszegmentumok észlelése" fejezet, amelyben a tempó, a dallam és a hangsúlyészlelés jelenségeit veszi vizsgálat alá.

A könyv utolsó nagy fejezete: "A beszédészlelés fejlődése az anyanyelv-elsajátítás folyamatában". Itt nyújtja a legtöbb tanulságot a gyermekintézményekben dolgozó pedagógusoknak, óvónőknek, tanítóknak, logopédusoknak, pszichiátereknek. De sokat tanulhatnak az itteniekből az idegen nyelvet oktató pedagógusok is, hiszen e téren hasonló zavarok jelenhetnek meg egy új artikulációs bázis elsajátításakor.

A dialektológiában gyakran elmondjuk: a nyelv valódi élete, változása, alakulása az élő beszédben zajlik, még ha egyre szélesebb társadalmi rétegekre van is hatással az írásos forma, terjesztve a betűjezés jelenségeit. Gósy Mária könyve jó figyelemztetés rá, hogy régebben megmagyarázhatatlannak vélt változá-

sok, szinkron változat-keletkezések, vagy akár történeti hang-változások mögött a korábbiaknál nagyobb figyelemmel kell lennünk a beszélés és beszédészlelés sajátosságaira.

* * *

A sorozat harmadik kötetét BALOGH LAJOS és KONTRA MIKLÓS szerkesztette "Élőnyelvi tanulmányok" címmel. Az alcímből megtudhatjuk, benne "Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5-6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai" találhatók.

A kötet szerkesztői előszavából megtudjuk, hogy a rendezvény vendégei voltak az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének munkatársai is. A munka szerkezeti tagolásáról a szerkesztők így írnak: "A szerkesztés során négy tematikai csoportot alakítottunk ki. Az I. csoportba a Budapesti szociolingvisztikai interjú (rövidítve: BUSZI) című magnetofonos vizsgálat és a háttéréül szolgáló országos szociolingvisztikai adatfelvétel kezdeti eredményeiről tájékoztató írások kerültek. A II. csoportban az MTA Nyelvtudományi Intézete által kezdeményezett és az OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alap) által támogatott regionális köznyelvi kutatások eddigi eredményeiből mutatunk be néhány tanulmányt. (Mivel tematikailag ide tartozik, itt olvasható Végh József előadása is.) A III. csoport a jugoszláviai magyar köznyelvi kutatásokról szóló előadásokat tartalmazza. Végül a IV. csoportba azokat az írásokat soroltuk, amelyek csak marginálisan kapcsolódnak az élőnyelvi OTKA budapesti és regionális köznyelvi ágához, illetőleg az újvidéki kutatásokhoz."

Az I. témakör bevezető tanulmánya KONTRA MIKLÓSTól való: "A budapesti köznyelvi vizsgálatokról" címmel. Benne visszautal a sorozat első, fentebb ismertetett kötetére, majd felvázolja a munkálatok fejlődését. Lényeges haladás a nyelvi mintavételben érvényesülő szociológiai módszer kiterjesztése, tömegesedése, illetőleg a kiválasztott adatközlők egész társadalmat reprezentáló szempontjainak érvényesítése.

A következő két tanulmány a gyakorlati nyelvművelés területről régóta ismert problémát tesz tárgyává szociolingvisztikai adatfelvételek statisztikai értékelése alapján. Az egyik: HORVÁTH VERA - REMÉNYI ANDREA ÁGNES: "Az ikes ragozásról", másik: LACZKÓ MÁRIA: "Az igék feltételes mód egyes szám első személyű alakjának (én tudnék/tudnák) használata különböző társadalmi csoportokban".

Az ikes ragozást vizsgáló tesztlapokból 50 adatközlő adatait dolgozták fel a szerzők: 10 tanárét, 10 egyetemistáét, 10 eladót, 10 munkásét és 10 szakmunkástanulóét. Érdekes mellékoldala

a vizsgálatnak, hogy rákérdeztek arra is: mi a véleménye az adatközlőnek saját gyakorlata és az általa helyesnek vélt forma viszonyáról. Értékes következtetése a tanulmánynak, hogy téves az a közfelfogás, amely szerint az ikes ragozás minden igénél partikuláris kérdés és csak a presztízscsoportok nyelvében él: a jelenség nyelvileg is szociológiailag erősen tagolt, bizonyára folyamatosan változik ma is.

A *tudnék/tudnák* változatok ugyanezen populációban vizsgálva meglehetősen erős függést mutatnak az iskolázottságtól – ahogyan a nyelvművelés is tudja – illetőleg az alsófokú oktatás, anyanyelvi nevelés hiányosságaitól – például a szakmunkásképzésben.

TERESTVÉNYI TAMÁS "Beszédszókások" című tanulmánya "egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye", amely igen érdekes kapcsolódásokat tár fel bizonyos beállítódástípusok, személyiségjegyek és nyelvi-stiláris jegyek kultiválása közt. A típusok és stílusok összefüggését eltérően fogalmazott lakóbizottsági "hirdetmény" szövegek közti választással sikeresen igazolja a szerző: a "racionális", a "kapcsolatorientált" és a "státusorientált" személyiségjegyű alanyok a hasonló stíluseltéréseket mutató szövegekkel kapcsolódnak össze, bizonyára nem csak a választás során, hanem saját beszédprodukciónkban is.

PLÉH CSABA "A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról" szólva a nyelvi közszokás, a norma és a normaismeret befolyásoló mechanizmusának olyan kérdéseit veszi szemügyre, amelyek a nyelvhelyességi írásokban régóta ismeretesek, de elméleti és pszicholingvisztikai hátterük többnyire kifejtetlen maradt.

Az első cikkcsoport záró írása ismét KONTRA MIKLÓSÉ: "Természetesen, hogy nem hiba – nyelvi változás?" A címbe foglalt *természetesen, hogy* szerkezet és számos társa a hagyományos nyelvművelés képviselői szerint hibás szerkezetkeveredés, és az igényes beszédben kerülendő. Kontra Miklós vitatja az elmarasztalást, rámutatva, hogy nyelvész kutatók beszédébe is bebecsúszik, illetőleg írásokban is gyakran előfordul. Jobbnak tartaná, ha egyelőre nem minősítenénk hibának, csak nyelvi változás esetleges kezdetének. Álláspontjával csak részben tudunk azonosulni. A nyelvművelés nemcsak kodifikáló, hanem alkalmazott tudomány, amely az előnyös változásokat terjesztetni, a hátrányosakat gátolni hivatott. A visszaszorításnak pedig addig vannak meg az esélyei, amíg a hiba nem válik tömegessé.

A kötet II. tanulmánycsoportja a regionális "köznyelvi" kutatásokról szól. Bevezetőben BALOGH LAJOS ad tájékoztatást "A táji nyelvváltozatok kutatása" téma helyzetéről, eddigi eredményeiről. Utána RÓNAI BÉLA "A bukovinai székely nyelvjárás hang-

rendszerének változása" címmel nemzedékek szerint csoportosított hangfelvételek alapján elemzi a Dunántúlra telepített bukovinaiak nyelvjárási hangrendszerének változásait.

PESTI JÁNOS "Az élőnyelvi vizsgálatok kutatómódszertani kérdéseiről" ír Szentlőrincen készült, szociolingvisztikai szempontokat is szem előtt tartó hangfelvételek alapján. Jellemzi a település szociológiai helyzetét, áttekinti a főbb nyelvjárási sajátosságokat, módszertani tanácsokat ad az ilyen munkát végzőknek.

VÉGH JÓZSEF "Az őrségi nyelvjárás mai képe" címmel lényegében a nyelvi változások nyelvjárási vetületéről beszél egy hosszú kutatói múlt sok évtizedes tapasztalatait összegezve, szembesítve mai feljegyzéseit a harminc évvel korábbiakkal.

A tanulmányoknak ezt a csoportját BALOGH LAJOS zárja "A nyelvi regionalitás szintjei" című írásával. Rámutat: a normatív beszélt nyelvhez hasonló nyelvjárásleírások eddig a minőség kontrasztív számbavételét jelentették. A szociolingvisztikai módszerek a mennyiségi eltérésekre is figyelni kezdenek, és nemcsak a nyelvjárás--regionális nyelv--normatív beszélt nyelv vonatkozásában, hanem egy-egy válfaj esetében is. Az új típusú összehasonlítások módszerét még ezután kell kialakítanunk.

A kötet III. blokkjában a jugoszláviai vendégek tanulmányait olvashatjuk. Először PAPP GYÖRGY ad áttekintést a munkálatokról "A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében folyó élőnyelvi kutatásokról" címmel. Értékes híradás ez az összegezés, mert kiderül belőle, mennyiben hasonlóak és eltérőek a feltételek, a problematika, a kiadás lehetőségei.

PENAVIN OLGA "A bánáti magyar nyelvjárási atlasz adatai nyomában" címmel 30 településre kiterjedő gyűjtésének tapasztalatairól számol be. Elemzi a magyar beszéd helyzetét az egy vagy két nyelvet beszélő közösségekben, vizsgálja a magyar adatközlők nyelvi sajátosságait az életkor függvényében, a nemek szerint, fi-gyelemmel kísérve mindenben a változás folytonosságát is.

Egy-egy kérdés néhány oldalas fejtegetésével szerepelnek még e csoportban: LÁNCZ IRÉN: "Regionális köznyelvi kutatások Csantavéren"; RAJSLI ILONA: "Zárt é-zés a közép-bácskai regionális köznyelvben (Becse)"; MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: "Neologizmusok a jugoszláviai magyar regionális köznyelvben"; PAPP GYÖRGY: "A bácskai nyelvjárások változása és a köznyelvi norma".

A kötet tanulmányainak IV. csoportja hat olyan tanulmányt közöl, amelyek csak "marginálisan" kapcsolódnak az előbbi kutatá-

si témákhoz. Tartalmilag semmiképpen sem periferikusak, megérdemlik a figyelmet.

VARGA LÁSZLÓ: "Stilizált beszéddallamok a magyarban" címmel egy olyan dallamsémáról ír, amelyre angol megfelelők alapján ismert rá a magyarban. Nem folyamatosan ereszkedő, hanem két szinttartó "plató"-ból álló, lépcsőzetes dallamképlet ez, amely főleg megszólításokban, burkolt felszólításokban, gyermeki kérkedő kifejezésekben jelenik meg. Funkcióját tekintve mindig mozgósító jellegű is.

G.VARGA GYÖRGYI "Presztízsváltozat, stigmatizált változat" című írása tartalmilag Pléh Csaba fejtegetéseihez kapcsolódik: azt vizsgálja, hogyan befolyásolja a közösség tagjait egy-egy magasabb rangúnak ítélt vagy egy megbélyegzett nyelvi változat a kifejezések megválasztásában. Az egyének értékskalája függ iskolázottságuktól, a nyelvi eszmény ismeretétől, a környezet, a közvélemény befogadó vagy elítélő magatartásától, stb.

SZENDE TAMÁS "Lazítási folyamatok a köznyelvben" címmel a fokozott beszédsebesség és a tagolatlanság következtében fellépő beszélt nyelvi jelenségekről ír. Ilyenek a redukció, a törlés, a kihagyás, a csonkítás, a szekvenciaredukció, a szekvenciázsugorítás és a fúzió esetei.

P. LAKATOS ILONA: "Szerkezetkeveredés az élőnyelvben" címmel nyíregyházi városi hangfelvételek példáira építve a keveredések típusait mutatja be. Módszeresen elemzi a szintagmák szintjén, a szintagmák és a mondat szintjén, illetőleg a mondatok szintjén jelentkező keveredéseket.

TUKCSNÉ KÁROLYI MARGIT: "Az ingázók és nem ingázók beszédének sajátosságai Hajdúhadházon" című dolgozata igazi napi szociolingvisztikai témát hoz elő: a rendszeres idegen környezetbe kerülés visszahatását ragadja meg egy sajátos társadalmi csoport fonéma-realizációiban és morféma-változataiban.

WACHA IMRE kötetzáró tanulmánya egyben a technikai, módszertani jövő irányába is mutat: "Számítógépes program terve szöveg-szintaktikai kutatásokhoz". Az indítékot ebbe az irányba bizonyára a kötetbeli másik szövegtani tanulmánya adta: a példák egyenkénti bonyolult viszonyítási munkálatait jó lenne egy gépi programba bedolgozva módot találni nagy mennyiségű szöveg automatikus elemzésére. A számítógépes szövegelemző program 12 fő szempontcsoportra tagolódik, mint például: szókincselemzés, megnyilatkozások, mondatok száma, szószerkezeti elemzés, fonemikus frázisok, akusztikus indítások, akusztikus lezárttság és lezártatlanság, kapcsolás, szintaktikai viszonyjelölés, grammatikai lezárttság vagy lezártatlanság, mondatfajták, mondattípusok stb. Nem látszik könnyű vállalkozásnak, jó lenne, ha sikerülne.

A fentiekből talán kitetszik: az MTA Nyelvtudományi Intézetének új sorozata nemcsak ígéretes, de máris eredményes periódika. Rugalmas, mert benne konferenciák anyaga, OTKA pályázatok kutatási eredményei, monográfiák, vidéki és külföldi kutatók munkái egyaránt publikálási lehetőséget találnak. Főprofilja a spontán beszéd, az élőnyelv kutatása, de ez eltéphetetlenül összekapcsolódik a köznyelvi és nyelvjárási jelenségek szociolingvisztikai vizsgálatával és a nyelvművelés új megalapozásával. A nyelvi szintek mindegyike helyet kap a vizsgálatokban a fonémától a szövegig. Adatgyűjtésben, feldolgozásban tudatosan törekszik a legmodernebb eszközök felhasználására. Érdeme az is, hogy igyekszik maga köré tömöríteni minél több fiatal kutatót, akik érzékenyek az új iránt, de nem megtagadni, hanem megismerni és folytatni kívánják a hagyományos vizsgálatok eddigi eredményeit.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

SZABÓ JÓZSEF: A nagykoványi nyelvjárás
(Szekszárd, 1986. 309 l.)

Ritkaságszámba menő munkával gyarapodott nyelvjáráskutató szakirodalmunk: egy község népnyelvének teljes feldolgozását adó monográfiával. Olyan nyelvészeti műfaj ez, amelyben régóta igen nagy a hiány, s amely ma még képes a hagyományos nyelvjárási állapot rögzítésére, már ma is leletmentő jelleggel.

Szabó József személyében adva vannak az ideális feltételek egy ilyen munkához. Szülőföldjének nyelvjárását gyermekkorában sajátította el, és ma is beszéli; családja, rokonsága ma is a helyszínen él, személyes ismerőse szinte az egész falu. A nyelvjárás jelenségeit már középiskolás kora óta figyeli, jegyzeteli. Tudományos pályája kezdeteitől, immár egy negyedszázada foglalkozik a nyelvjárási jelenségek gyakorlati gyűjtésével, elméleti kérdéseivel, feldolgozásával. Tanulmányok sora bizonyította már eddig is kutatásainak magas színvonalát, köztük kandidátusi értekezéseként megvédett, könyv formájában is megjelent, új szemléletű műve: A mondatszerkesztés nyelvészociológiai vizsgálata a nagykoványi nyelvjárásban (Bp., 1983. Akadémiai Kiadó). Példaszerűnek -- és sajnos, kivételes jellegűnek -- tarthatjuk a mostani kötet megjelenésében azt az összefogást, amely az anyagi feltételek

megteremtésében mutatkozik: közreműködött ebben a Béri Balogh Ádám Múzeum, a Művelődési Minisztérium, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Tolna Megyei Tanács. Elismerést érdemelnek a jó ügy szolgálatáért, az előállító Szekszárdi Nyomdával együtt.

A kötet "Bevezetés" című része több fontos kérdést tárgyal. Szól a községről és lakóiról általában és történetileg; részletes etimológiai fejtegetést ad a név eredetéről, tájékoztat az anyaggyűjtés módjáról, áttekinti a nyelvjárási monográfia elvi-módszertani kérdéseit; kitér a köznyelvi hatás jelentkezési módjaira, a nyelvjárási változás megragadható vonásaira. Munkájának előképét Kiss Jenőnek a rábaközi Mihályi nyelvjárásáról készített monográfiájában látja elsősorban. Célját így fogalmazza meg: "Arra vállalkoztam tehát, hogy egy helyi nyelvjárásnak nemcsak hang- és alaktani rendszerét írom le, hanem -- amennyire lehetséges -- mondattani jelenségeit is feltárom, s némi áttekintést nyújtok bizonyos szókészleti sajátságokról, vállalva az ilyen jellegű feldolgozás nehézségeit..." Igen fontosak azok a fejtegetései, amelyek a nyelvjárási monográfiáról általában szólnak. Kár, hogy itt nem reagál azokra a figyelemre méltó gondolatokra, amelyeket éppen Kiss Jenő munkái kapcsán IMRE SAMU kifejt (MNy. LXXIX, 408--16) a monográfia elvi kérdéseiről -- talán már készen volt a kötet kézírata az említett írás megjelenésekor.

A monográfia Hangtan fejezete (22--94) a módszertani kérdések érintése után a hangrendszert vázolja fel, majd a hangszínbeli sajátságokról a nazalizációról, a rövid magánhangzók asszociatív nyúlásáról és a zöngétlenülésről ad jellemzést. A következő terjedelmesebb rész a magánhangzók gyakoriságát vizsgálja, egyenként számba véve a nyelvjárás fonémáinak köznyelvi megfeleléseit. A terheltségi többletet típusokba rendezve gazdag példaanyagon mutatja be. Például "Az u gyakorisága" című fejezetben a következő alcímeket találjuk (a további, helyzet szerinti tagolást nem említve): "A rövid u-zás"; "Független zárt u-zás az o rovására"; "Asszociatív zárt u-zás l előtt az o rovására"; "Független zárt u-zás az a rovására"; "Asszociatív zárt u-zás az a rovására"; "Független zárt u-zás az ó rovására"; "Asszociatív zárt u-zás l előtt az ó rovására". Ez a tárgyalási mód jól követi IMRE SAMU immár klasszikus rendszerezését. Nagy érdeme Szabó monográfiájának, hogy az egyes altípusokban a teljes adatkészlet felsorolására törekszik -- még ha ezt elérni köztudomásúlag nem lehet is. Segíti az olvasót az, hogy az áttekintés végén általános jellemzést is ad. A mássalhangzók tárgyalása természetesen nem fonémánként

következik, hanem jelenségek szerint: a palatiális és apalatiális jelenségek; az explozív gy-zés és ty-zés; az affrikálódás; a mássalhangzók kiesése; a hasonulásos, összeolvadásos, nyúlásos és hiátusos jelenségek; a hangátvetés, zöngésülés, szórványos megfelelések stb. A fejezet végén még az inetimologikus hangokról is képet kapunk.

A rendkívül alapos "Alaktan" fejezet (95--198) ugyancsak módszertani megjegyzésekkel kezdődik: a szerző áttekinti az eddigi hasonló munkák eredményeit, úgy választja ki a maga szempontjából leghasznosabbnak ígérkező feldolgozási formát. Az ige-tövek és névszótövek rendszerezése után nagy terjedelemben tárgyalja a szóalkotás kérdéseit. A szóképzés különböző típusaira felhozott hatalmas adattárban bizvást benne rejlik egy népnyelvi szótár címszóanyaga: nagyon reméljük, hogy a szerző nem mulasztja el annak a későbbiekben való összeállítását. Nagy érték az is, hogy az egyes képzőknél jelzi a produktivitás fokát, így módunk van a köznyelvhez mérni a nyelvjárás élő képzőinek készletét. A szóragozás fejezetében beszédesek az igeragozási és a birtokos személyragozási táblázatok a nyelvjárási -- főleg morfológiai -- eltérések szemléltetésére.

A Mondattan fejezetet bevezető elméleti-módszertani fejtegetések nemcsak a magyar nyelvjárástani szakirodalomban fellelhető -- ide vonatkozó -- kérdéseket fogják át, hanem kitérnek a külföldi, orosz, német dialektológia hasonló problematikájára is. A nyelvjárási modattani vizsgálat mindenütt hiányos: a szerzők többsége úgy tekintette, hogy e téren nincs lényeges eltérés a normanyelvi grammatika jelenségeitől. A valóság természetesen nem ez, csak a jelenségek nehezebben ragadhatók meg gyűjtés közben, feldolgozásuk nagyobb körültekintést igényel. Ez magyarázza azt is, hogy Szabó József külön is szól a mondattani adatgyűjtésről, az e téren követendő eljárás módokról, utalva rá: még a modern, magnetofonos gyűjtés mellett sem mellőzhetjük a passzív megfigyelés időrabló alkalmazását.

Az egyes mondatrészek kifejezési formáinak jellemzésekor gyakran utal a szerző arra, hogy a köznyelv hatása megnyilvánul új névutószerű elemek alkalmazásában is. Így például a tekintet-határozó az általánosan elterjedt *képest* névutó mellett gyakran a *kapcsoladba, szempontyábu, tekintetibe, vonatkozólag, viszonylatba* névutószerű elemek felhasználásával fejeződik ki. Jól mutatják ezek az elemek, hogy a köznyelvi hatás nemcsak a hangszínek eltérésének tompításában vagy a nyelvjárási szókincs visszaszorulásában jelentkezik, hanem a szintaxis területén is.

Új, a szerző korábbi kutatásaira épülő eredmény a nyelvjárási szövegmondatok tagoltságának nagy korpusz alapján végzett ta-

goltsági vizsgálata, a mellérendelő mondat típusok statisztikai arányainak bemutatása, a kötőszó nélküli és kötőszós szerkesztés százalékos jellemzése nemzedéki megoszlás szerint, stb. Értékes jellemzői ezek a népnyelvi mondat szerkesztés eddig nemigen ismert jegyeinek.

A monográfia Szókészlet című fejezete (235--70) korántsem az egykori Nyelvészeti Füzetek nyelvjárás-leírásainak gyakorlatában szereplő tájszólistát kívánja felújítani. Szó esik itt a nyelvjárás jövevényszavairól -- különösen a német eredetűekről, hiszen a község betelepítésében ennek külön története volt. Az is fontos, hogy a latin jövevényszavak közül melyek hatoltak le és maradtak meg a falu nyelvkészletében. Önálló tanulmány értékű a szinonímák vizsgálata: ezek mögött tárgytörténeti, társadalmi, szociológiai vonatkozások rejlenek. Táblázatos összeállítás mutatja meg a terjedő új, az általánosan használt és az archaikus, visszaszoruló megnevezésformákat azonos fogalmakra: *ellenkédik : incselkédik : böllenkédik; noszogat : biztat : kisztet; szemüveg : ókula : pápaszém; állapotos : visellős : várandós; néha : ókor : némelkor*; stb. Ilyen változásvizsgálat valóban csak akkor lehetséges, ha a kutató évtizedeken át folyamatosan figyeli tárgyát és annak társadalmi közegét. A szerző 5000 címszós gyűjteményéből (265 l., a 235. lapon jelzett 3000 nyilván elírás) bőven adatolhatók ilyen szembeállítások.

Színes része a szókészlet bemutatásának a helyi szólások egy csokrának részletes magyarázata, fontos elvi megfigyelésekkel zárja a fejezetet a szókincs változásáról szóló rész.

A Függelék című fejezetben közölt fonetikus lejegyzésű szövegek helytörténeti, néprajzi szempontból is tanulságosak: szólnak az aratás és rozscséplés régi módjáról, a disznóölésről, a májusfáról, búcsúról, a tutyikötésről, a húsvéti szokásokról, babonákról, népi orovlásról stb. A kötet végén irodalomjegyzék és német kivonat található.

Szabó József nagyszerű monográfiája nemcsak a kutatásban, hanem a felsőoktatásban is kitűnően használható segédkönyvnek ígérkezik.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Mint a kötetet összeállító FORRAI IBOLYA kísérő tanulmányából megtudhatjuk, a bukovinai székelyek kéziratos irodalma meglehetősen gazdag. Indítéka, motiváló tényezője ennek az írásosságnak részben a népcsoport identitástudata, a székelységhez, a magyarsághoz tartozás hagyománya, részben a sanyarú sors, az üldöztetések rögzítésének szándéka, az utódok tudatának formálása, részben az öngazolás, a hazug vádak elhárítása, cáfolása, illetőleg egyes személyek közösség iránti felelősségtudata, vezető szerepe, írói képességének spontán kibontakozása. Jelentős volt az egyházi életben betöltött szerep is: "Ezek a könyvírók az előző időszakokban (Bukovina, Bácska) majd mindegyik esetben ún. szertartásmesterek voltak, vagyis előénekeseek, énekvezetők, szokások, játékok betanításának és irányításának gazdái" (146).

E kéziratos irodalom egy része közösségi jellegű: hagyományos népeleti alkalmakhoz kapcsolódó szövegek összeírásai: keresztelők, lakodalmi, halotti szokások lejegyzései. Más részük egyéni alkotás: egy-egy személy megfogalmazásában létrejött krónika, napló, visszaemlékezés, önéletírás. Ez utóbbi csoportba tartozik Gáspár Simon Antal kötetünkbeli írásainak gyűjteménye.

Gáspár Simon Antal 1895-ben született Istensegítség községben, szegény földműves családban. Hat elemi végzett kitűnő eredménnyel, utána szabóinas lett Debrecenben. A családi bajok hazakényszerítették, keresnie kellett. Az első világháborúban katonaként többször sebesült oroszországi, olaszországi, szerbiai harcokban. A háború után otthon éli nehéz paraszti életét: családot alapít, gürcöl, földet vesz, dolgozik, míg a harmincas évek végére a román vasgárdisták üldözései előtt a magyar kormány kezdeményezi a népcsoport hazatelepítését: "1941-ben teljesült az oláhok kívánsága munkőt és hazahozott a magyar kormány" (151). Mindenüket odahagyva a bácskai Kiscserkeszre települtek, ott kapván 10 hold földet. 1944 októberében innen is menekülniük kellett, míg végül a Tolna megyei Nagyvejkén találtak otthonra, kaptak 14 hold földet, amelyet 1951-ben már bevittek a termelőszövetkezetbe.

1963-ban Gáspár Simon Antal fiához költözött Halásztelekre. 1978-ban itt halt meg.

A néprajzosok, népzene kutatók már az ötvenes évektől felfedezték szellemi kincsestárát. Régen ráébredt, hogy emlékeit le kell írnia. 1963-ban megkapta "A Népművészet Mestere" kitüntető címet. A Néprajzi Múzeum gyűjteményében mintegy 60 kézzel írott füzet maradt hátra. Hagyománygyűjtő, naplóíró kedve már a húszas években felébredt: nem csupán saját életének, hanem faluközössé-

gének eseményeit, történeti hagyományait igyekezett feljegyezni. Szenvedélyes értékmentő igyekezete formálta a bukovinai székelyek talán utolsó nagy krónikásává, írói vénájú, hangulatteremtésre képes, népe iránt elkötelezett, tiszta szavú sorsmondóvá, akinek munkássága nélkül hiányosak lennének ismereteink e sokat szenvedett népcsoport sorsáról, történetéről, életéről.

A kötet elején -- mintegy bevezetésképpen -- az "Istensegítség" című írás hasonmása található nyolc oldalon. A határ dűlőit és a falu utcáit segít jobban megismerni a kötet fedőlapjának belsőjén látható kézzel rajzolt térkép. Értéke ezeknek a dűlőnevek feljegyzése, és a szövegben adott jellemzése.

A második egység a "Bukovinai magyar népszokások Istensegítség és a többi magyar falvakban" című írás (13--42). Az egyházi év rendjében haladva szóba kerülnek az adventi, Luca napi, karácsonyi, újévi szokások, hiedelmek, a farsang, a böjt, a húsvét ünnepköre, a téli, tavaszi munkák rendje, majd a mezei foglalatosságok: palántázás, kapálás, aratás, betakarítás. A leírást a keresztelezés szokásának ismertetése zárja.

A harmadik egység krónika: "Az én szülőföldem a bukovinai Istensegítség" (45--116). Érdemes ennek egyoldalas előszavából néhány mondatot idéznünk: "Édes atyám fia aki ezt a tökéletlen könyvecskét olvasod, ne gondold azt, hogy én tudatlan ember azért vettem pennát a kezembe, hogy én hírnevet szerezzek magamnak, Isten ments. Hanem azért, hogy egy kicsit megismertesselek a műszokásainkkal vagyis erényeinkkel és gyengeségeinkvel. (Bek.) Mert amióta it honn vagyunk a drága anya földön sok rosszat híreszteltek rollunk azok akik ellenségnek néztek minköt." A kötelező szerénység és a védekező attitűd keveredik itt az igazság rögzítésének és a nép szószólójának kötelezettségével, a nemzet testébe tartozás tudatával. Maga a szöveg aztán képzelt utazásra invitálja az olvasót az elhagyott bukovinai tájra, hogy bemutassa az ottani élet minden külső körölményét és belső tartalmát. Kereset elbeszélés ez lényegében, nem csekély irodalmi ambícióval, helyenként valóban jó hangulati képek megalkotásával, melyek mögött az emlékek sora rajzik elő. Beleépül például a lakodalom leírása: "Most pedig nézzük meg a lakadalmat es kedves olvasó éppen a szomszédba van..." (91) az ehhez tartozó kötött formájú, verses búcsúztató szövegekkel (98--102), menyasszonykikérővel, násznagyi mondókákkal, stb.

Külön egységet képez a nyelvjárási szótár -- inkább csak néhány oldalas szójegyzék (121--8) -- mintegy kétszáz szó értelmezése. Ez, mint látható, nem valamilyen összegezése a kötet vagy a Gáspár Simon Antal füzetiben található nyelvi elemeknek, hanem csak betűrend nélküli, alkalmilag a szerző eszébe jutó kifejezések

rögzítése, elsősorban a házbelső, a berendezés és a életvitel szóanyagából való válogatás.

Érdemes volt-e Gáspár Simon Antal válogatott szövegeit hasonmás formában közzétenni? -- Azt gondolom: feltétlenül, még akkor is, ha ez feltehetőleg megnövelte a költségeket, korlátozta az adott terjedelemben megjelenhető szöveg mennyiségét. A hasonmás nagymértékben megnöveli a tartalom hitelességét, tükrözteti a szövegező személyiségét, sugalmazza a falusi életkörülményeket, amelyekről szó van, segít a társadalmi kódváltásban, hangulatfelidéző szerepe van. Az írásmód apróbb hibái, fogalmazási megbi-csaklásai fokozzák a személyességet, mintha csak egy falusi rokon leveléből értsülnénk egy letűnt világ emlékeiről. Ugyanezt a közvetlen hatást érik el a kötet végén sorakozó fényképek is (131--42).

Számunkra a folklór értékek mellett Gáspár Simon Antal írásai elsősorban népnyelvi értékei miatt becsesek. Hangtani árnyalatok hűséges visszaadását természetesen nem várhatjuk tőle, hiszen fonetikai iskolázottságról nem beszélhetünk. A szókészlet szeretete, a székelyes sajátságokon való meditálások, az élő beszéd fordulatainak alkalmazása külön értékei nyelvezetének, és arra figyelmeztetnek bennünket: nem lenne fölösleges munka a szerző egész füzetkészletét nyelvi, nyelvjárási szempontból feldolgozni, és esetleg a korábbi feljegyzésekkel szembesíteni, megvizsgálni a sajátságok fejlődését, a körülmények hatására bekövetkező változásokat. Forrai Ibolya értékes tanulmánya és jegyzetei megkönnyítenék az efféle feldolgozást.

Gáspár Simon Antal írásai nemcsak egy népéhez hű, azzal azonosuló kiváló személyiség identitástudatának megnyilatkozásai. Tudományos értéket is jelentenek a néprajz, a történelem, a nyelvtudomány, a magyarságtudomány minden ága számára. Olyan "tisza forrást", amelyből mindnyájan meríthetünk.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

NAGY JENŐ, Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok
Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1984. 390 l. + 10 t.

Nagy Jenő, a jeles kolozsvári néprajztudós és nyelvész gyűjteményes kötete a Kritérionnak az utóbbi években megjelent egyik legszínvonalasabb tudományos kiadványa. Itt és most azért is külön örömmel ismertetjük, mert szerzője egyetemünk hallgatója

volt, tudományos munkáját Csűry Bálint tanítványaként Debrecenben kezdte, később pedig kötetünk másik ünnepeltjével -- és már sajnos gyászoltjával is --, Szabó T. Attilával került szoros kapcsolatba. A tanulmánygyűjteményt bevezető rövid Pályaképben (7--10) Nagy Jenő maga vall erről. A néprajz iránt, mint sok más egyetemi hallgatótársának, Csűry keltette föl az érdeklődését, az ő indíttatására és útmutatásával, az ő fonetikus hangjelölési rendszerével kezdte meg a kalotaszegi Magyarvalkó nyelvjárásának, népéletének, kismesterségeinek a tanulmányozását. A magyar nyelv-atlasz készítését tervbe véve, Csűry küldte ki Nagy Jenőt tapasztalatszerzésre Németországba, az ottani dialektológiai és nyelv-atlaszmunkálatok tanulmányozására. Aztán Csűry korai halála, a világháború és Nagy Jenő egyéni sorsa úgy hozta, hogy ő később Kolozsvárra visszakerülve kapcsolódott be a magyar nyelvjárási és más nyelvészeti munkálatokba -- nemegyszer Szabó T. Attila tanácsait, segítségét élvezve. Kutatásainak másik fő területe a néprajz lett, mivel a szavak mögött mindig érdekelték a dolgok és az ember is. Néprajzi munkái közül külön is utalok azokra az [ifj.] Kós Károllyal, Szentimrei Judittal vagy Faragó Józseffel, Vámszer Gézával együtt készített népművészeti monográfiákra, amelyekben Nagy általában az öltözetéről írt: Kászoni székely népművészet. Bukarest, 1972. 270 l. + 20 t.; Szilágysági magyar népművészet, Buk., 1974. 229 l. + 22 t.; Kalotaszegi magyar népviselet (1949--1950). Buk., 1977. 390 l. + 28 t.; Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Buk., 316 l. + 60 t.; Moldvai csángó népművészet. Buk., 1981. 469 l. + 82 t. Nagy Jenő oktatott a kolozsvári egyetemen, majd 1949 és 1955 között a romániai magyar népviselet anyagából végzett igen jelentős gyűjtést, 1956-tól 1959-ig a Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza munkálataiban vett részt stb. A szerző tudományos munkásságát -- tudjuk -- nemegyszer kényszerű körülmények akadályozták, illetve megszakították.

Az ismertetendő kötet írásai négy nagyobb témakörbe sorolódhatnak. "A népi életforma köréből" (11--86) címűben egy Kalotaszegről szóló ismertetés után először a kalotaszegi Magyarvalkóról írt dolgozatok olvashatók. Közülük terjedelemben és részletességben kiemelkedik "A kendermunka és szakszókincse", amely a szerző 1938-ban Debrecenben megjelent egyetemi doktori értekezése volt, s egyben a Csűry alapította Magyar Néprajzkutató Intézet első, mintaszerű kiadványa. Az egyes munkafolyamatok szakszerű, alapos leírását rajzok, valamint fényképek ugyancsak bőven szemléltetik. A tanulmányt értelmezést és példamondatokat is tartalmazó szakszójegyzék (54--86) zárja. Rövidebb, de szintén tanulságos és illusztrált cikkek szólnak a vállfőhímezésről, az orsófaragásról, a zsindelyfaragásról, a szénacsinálásról, a juhsajt készítéséről. Az

ács- és kerekesmesterség szakszókincsét ugyancsak bemutatja a szerző. Egy cikk a magyarvalkói lakodalmat írja le, egy pedig a temetést, a temetőt, valamint a halotti tort. Mindkettőben a falu népköltészetéből is izeltőt kapunk: a szövegben betétként különböző népi versezetek, illetve azok részletei szerepelnek. A Magyarvalkóról rajzolt képet a falu család- és ragadványneveinek feldolgozása és két földrajzi név magyarázata teszi teljesebbé. A népi életforma egy-egy jelenségét vizsgálja Nagy Jenő azokban a cikkekben is, amelyek a "Néprajzi adalékok: Szavak és dolgok" alcím alá kerültek. Ezekben a székely posztóharisnya, a Zilah környéki népi téglavetés és téglaegetés, valamint a kalotaszegi varrottasok történetéhez hoz adatokat. "Szótörténet--viselettörténet" címmel pedig a SzT. első kötetének a viselettörténettel kapcsolatos szócikkeit tárgyalja.

A kötet második része "A nyelvjáráskutatás köréből" tartalmaz tanulmányokat. "A német nyelvjáráskutatás vázlatos története és mai állása" (159--198) a fiatal Csúry-tanítvány németországi tanulmányútjának eredményeit összegzi, és 1940-ben épp évkönyvünk elődjének, a "Magyar Népnyelv"-nek a II. kötetében jelent meg. "Az erdélyi szász eredet- és nyelvjáráskutatás története" (199--234) szintén mutatja a német filológiában is szerzett jártasságot. Ezt a tanulmányt eredetileg az Erdélyi Tudományos Intézet adta ki évkönyvében 1944 [1945]-ben. Ehhez is kapcsolódik a "Szempontok és munkamódszerek az erdélyi szász helynévkutatásban" (234--253) című dolgozat, amely szintén Kolozsváron, 1947-ben látott napvilágot. A fenti három, igen alapos, nagy filológiai apparátussal és józan ítéletalkotással készült dolgozat is tanú rá, hogy Nagy Jenő nemcsak néprajzi, népnyelvi gyűjtésben és feldolgozásban produkált avatott szakemberhez méltót, hanem a szorosabban vett filológia és a tudománytörténet terén is. E tanulmányok újraközlése igen hasznos volt, mert már régebben és viszonylag kevésbé hozzáférhető helyeken jelentek meg, ugyanakkor azonban mindmáig a vonatkozó témakör legjobb, olykor egyetlen átfogó (magyar) feldolgozásai. A régi Magyarországon lakó szászok története, kultúrája egyébként is a kelletténél mintha kevesebb figyelmet kapott volna nálunk. Már csak történeti kuriózum, de nem tanulság nélküli például az sem, hogy hajdan egy-két szász szerző --nemzeti, nemzetiségi tudatukat is erősítendő -- népcsoportjukat a gótoktól származtatta, és a szászokat tartotta Erdély "őshonos" lakóinak. Érdekes Leibnitznek a szászok iránti figyelme is, és az, hogy ez mennyire ösztönzőleg hatott a szász tudományosságra. Az az utalás ugyancsak nagy figyelmet érdemel, miszerint az erdélyi szász J. Wolff már 1891-ben alkalmazta a történeti helynévtudományt (242, 369). "A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszának

néhány kérdése" e nyelvatlasz gyűjtési elveiről, szabályzatáról, céljairól és a munka megkezdéséről számol be. Én jegyzem meg, hogy ez a munka már jó pár éve elkészült, s megjelentetése a magyar és a romániai nyelvtudománynak is nagy nyeresége lenne.

Az erdélyi valóság természetszerűleg kínálta a tanulmánygyűjtemény harmadik témakörét, amely "A nyelvi kölcsönhatások vizsgálata" címet viseli. Ebben Nagy többek között a magyar--szász nyelvi érintkezés korábbi kutatásáról, a kutatások jövődő feladatairól ad számot. Majd az 1573-1634 közötti hagyatéki leltárak alapján a Beszterce vidéki szász tájszólás magyar elemeit vizsgálja, és szócikkszerűen is bemutatja őket. A "*Farazia, fereschi*", illetve a "*Fánk, pánkó*" című kis cikkek, e szavak szófejtése és tüzetes szótörténeti vizsgálata révén mutatják be a magyar--német (szász) nyelvi érintkezés egy-egy esetét. "A rónaszegi nyelvjárás mássalhangzóinak időtartamáról" című írás a magyar--német érintkezés egy hangtani következményére mutat rá: Rónaszék (Coștiui) hajdani német lakói elmagyarosodtak, magyar beszédükben azonban a németre jellemzően rövidebben ejtik a hosszú mássalhangzókat, s ezt az ejtismódot az egész falu nyelvjárására kiterjesztették. Sófalva (Sărata) község nyelvében pedig a román nyelvi hatást vizsgálja a szerző a hangtan és a szókincs területén (a hosszú magán- és mássalhangzók rövidebb ejtése, kölcsönzők, tükörkifejezések).

A kötetet három szakszerű és meleg hangú emlékezés zárja: Csúry Bálintról, Vámszer Géza és Tarisznyás Márton erdélyi néprajzkutatókról. Sajnos a könyvnek ez a része ma már egy negyedik nekrológgal is kiegészülhetne, 1987. március 7-én a kolozsvári Farkas utcai református templomban az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (SzT.) munkaközössége nevébe Nagy Jenő búcsúztatta Szabó T. Attilát.

A "Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok"-at Függelék (339--384), valamint román, német és magyar nyelvű tartalomjegyzék zárja. A Függelékben a szerző szaktudományi és tudománynépszerűsítő közlemnyeinek N. Murvai Júlia által összeállított könyvészete, a kötetünkben szereplő tanulmányok, cikkek jegyzetanyaga és személynévmutató kapott helyet. A szerzői bibliográfiából az is kiténik, hogy Nagy Jenőnek nyelvpedagógiai munkássága szintén van: iskolai magyar és német nyelvkönyvek (tankönyvek) társszerzője, átdolgozója, tantárgytesztek és a nyelvtanítás módszertanával foglalkozó cikkek szerzője. (S ha ehhez még hozzáteesszük, hogy az SzT.-ban az ő tolla alól kerülnek ki a német nyelvi értelmezések, és a II. kötettől a Tár szerkesztésében is részt vesz, akkor -- a már említett munkákkal együtt -- képet adtunk arról a tudományos tevékenységről, amit Nagy Jenő végzett, végez.)

A tanulmánygyűjteményben a rajzok mellett több fénykép is van: a kendermunkáról, a népviseletről, kutatókról stb. Az utóbbiak közül hármat külön is megemlítek: egy 1956-ban készült kép Torockón a nyelvatlaszmunka közben megpihenő román Emil Petrovici, a romániai magyar Gazda Ferenc és Murádin László, s a magyarországi magyar Benkő Loránd és Lőrincze Lajos látható együtt, a másodikon 1957-ben a Csűry-tanítvány Nagy Jenő Csűry szülőfalujában, Egriben (ma románul Agriș) készít hangfelvételt, a harmadikon pedig Csűry Bálintot a debreceni Leveles csárdában asztal mellett tanítványok serege veszi körül.

Noha Nagy könyve már megjelent tanulmányoknak, cikkeknek a gyűjteménye, a legtöbbjükön a szerző a mostani megjelenéskor némileg módosított: egy kissé kiegészített, átdolgozott vagy rövidített. Ez, a kidolgozás színvonala, a témaválasztás s jópár tanulmány eredeti kiadásának nehezen hozzáférhető volta az oka, hogy a kötet ma is figyelemre méltó nyeresége a szaktudománynak, s a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

A kötetben csak egy-két apró korrigálandó adatot, sajtóhibát találtam. A 8. lapon Magyar Nyelvjárások helyett nyilván A Magyar Nyelvjárások Atlaszá-t kellett volna írni. Téves az a Pukánszky Bélától átvett megállapítás, hogy az erdélyi szász J. Tröster szerkezeti egyezéseket fedezett föl a magyar és a finn nyelv között (205). Tröster -- aki, mint Nagy is írja, a magyart végső soron német eredetűnek tartotta -- csak néhány finn és magyar szót egyeztetett, s közülük mindössze egy összevetés volt helyes: *m. vas ~ finn vaski* (l. Johannes Tröster, *Das Alte und Neue Teutsche Dacia*. Nürnberg, 1966. 102--3). A 339. lapon az 1939-es adatban az MNy. sajtóhiba MNny., a 375-en a Tsz. SzT. helyett. A rövidítésjegyzékből kimaradt az fk. (= fénykép, vö. 342). Megemlítem, hogy Szabó T. Attila és Balassa Iván Csűry Bálintra emlékező írása nemcsak a MNyTK. 56. számában jelent meg (vö. 380), ez tulajdonképpen a MNy. XXXVII (1941). kötetéből való lenyomat, ott: Szabó T. Attila: Csűry Bálint. 65--74; Balassa Iván: Csűry Bálint irodalmi munkássága. 74--82. Csak érdekességgént jegyzem meg, hogy a lassan fonó, lusta lányról Magyarvalkón említett anekdota (l. 33) ismert népmesei, folklorisztikai motívum (vö. Berze Nagy János, *Magyar népmesetípusok* II. Pécs, 1957. 525. l., 1453. sz.).

A "Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok" egy sokrétű, színvonalas kötettel gazdagította a magyar nyelv- és népismeretet, s a román, és főleg az erdélyi német (szász) nyelv és művelődés kutatói számára is jelentős munka.

A. MOLNÁR FERENC

KÁLNÁSI ÁRPÁD: A mátészalkai járás földrajzi nevei

Debrecen, 1989. 605 lap

Kereken negyedszázaddal a földrajzinév-gyűjtésben és kiadásban új korszakot nyitó "Zala megye földrajzi nevei" című kiadvány megjelenése után újabb kötetettel gazdagodott a magyar névtudomány: KÁLNÁSI ÁRPÁD gyűjtő- és feldolgozómunkájaként ugyanis napvilágot látott "A mátészalkai járás földrajzi nevei" c. névgyűjtemény. Leírni is jó: KÁLNÁSI ÁRPÁD munkája a "Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei" sorozatnak immár a 4. számaként jelent meg a (korábbi kötetek a következők: 1. MEZŐ ANDRÁS: A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967.; 2. KÁLNÁSI ÁRPÁD: A fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Debrecen, 1984.; 3. JAKAB LÁSZLÓ--KÁLNÁSI ÁRPÁD: A nyírbátori járás földrajzi nevei. Nyírbátor, 1987.), s reméljük, hogy az a lendület, amely az 1980-as években Szabolcs-Szatmár megye földrajzi neveinek kiadásában bekövetkezett, nem törik meg. Ha a gyűjtést, feldolgozást végző kutatásoktól függ, bizonyára sikeresen folytatódik, sőt még akkor is, ha a vidéken élő, hozzáértő mecénásokra bízatik az értékes munkák fölkarolása, s ha persze lesz is miből előteremteni az egyre inkább dráguló kiadás költségeit.

A Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi nevek megjelentetése a dunántúli megyék többségétől (pl. Baranya, Somogy, Tolna) eltérően nem egy-egy megyei névgyűjtemény formájában történik, hanem járásonként. Ezen formai különbség mögött bizonyos fokú tartalmi vagy inkább közlésmódszertani eltérés is kirajzolódik, ugyanis az előzőekben említett járási kötetek mindegyikére jellemző, hogy több adat, több ismeretanyag közzétételét, elemzését foglalják magukban, mint általában a megyei névgyűjtemények. Ezt KÁLNÁSI ÁRPÁD a következőképpen fogalmazta meg: "Az adattár az egykori járás 24 településének névanyagát tartalmazza a helységek betűrendje szerint. Mivel kötetem nemcsak tudományos felhasználásra készült, hanem a helyi közművelődés és az iskolai honismereti szakkörök számára is, ezért a szűkszavú adatközlésnél többet igyekeztem nyújtani" (4.h.) - KÁLNÁSI célkitűzése, módszertani eljárása nemcsak elfogadható, hanem üdvözlendő, s csak a dicséret és elismerés hangján szólhatunk arról is, ahogy mindezt megvalósította. Csak helyeselni lehet azon eljárásmódot, hogy az érdeklődő olvasó minden település fontos adatait, rövid történetét és nevének magyarázatát is megtalálja. Ezen ismeretanyag a megyei kötetekből -- a baranyai névgyűjtemény kivételével -- nagyrészt

hiányzik. Ezzel természetesen korántsem szeretném az egyes megyei kiadványok eredményeit kisebbiteni, hiszen azok kényszerű tömörségük szüksézáví közlésmódjuk ellenére -- túlzás nélkül állíthatom -- nemcsak a nyelvészet és más tudományszakok (pl. népráí, helytörténet, régészet) számára jelentenek fölbecsülhetetlen értékű forrásanyagot, hanem bizonyos fokig még az iskolai oktatásban és a közművelődésben is jól hasznosíthatók, ha érdeklődő, hozzáértő olvasó veszi őket kézbe. A Szabolcs-Szatmár megyében megjelent, egy-egy járás földrajzinév-anyagát magukban foglaló kötetek mindegyike -- bővebb adatközlésével és a részletesebb, elemzőbb feldolgozásmódjával -- nyújt többet, s juthat ezáltal közelebb a szélesebb olvasóközönséghez. Itt egyrészt azokra az egykori magyar szakos hallgatókra gondolok, akik a debreceni egyetem diákjaiként az 1960-as évek elején ezen a táíon földrajzi neveket gyűjtöttek, s akik ma tanárként vagy más szakmában dolgozóként is minden bizonnyal nagy figyelemmel forgatják, s munkájukban fel is használják a szóban forgó névgyűíteményeket, másrészt remélhetőleg a magyar közoktatás és művelődés legkülönbözőbb területein tevékenykedők rétegeinek érdeklődését is fölkeltik ezek a kötetek. Nem elképzelhetetlen, hogy ezen földrajzinév-kiadványok esetleg olyan termelőszövetkezeti vezetőkhöz is eljutnak, akik az utóbbi évtizedekben szinte országsszerte kialakult rossz gyakorlatot követve -- a hagyományos népi elnevezések helyett -- betűvel és/vagy számmal jelölik egy-egy település külterületének kisebb-nagyobb földrajzi egységeit, s talán e kötetek ismerete győzi meg őket arról, hogy célszerűbb visszatérni a rideg számozástól a patinás csengésű, a helybeli emberekhez és a táíhoz sok száílal kapcsolódó népi nevekhez. Jónak tartom, hogy e a névadási gondra a szerző is fölhívja a figyelmet: "Napjaink névadásának egy nemkívánatos jelenségéről külön is szólni kell. Újabban a hatalmas földtáíblákat a téesszekben az ábécé első betűivel vagy a művelési jellegre (talajra) utaló rövidítéssal és egy száímal jelölik (A-1, Gy-1, H-1 stb). Ez a kezdetben írásbeli hasznáíatra szánt megjelölés sajnáíatosan a szóbeli közlésben is kezd teret hódítani, kizsorítva ezzel a régi elnevezéseket. Helyesebb lenne, ha a nagyüzemek a kihalóban lévő neveket használnák fel az egyes területek megjelölésére" (3. 1).

A földrajzi nevek dialektológiai szempontú hasznosításával többen is foglalkoztak (l. részletesebben HAJDÚ MIHÁLY: MNyTK. 184. sz. 12-13), hiszen a helynevek közzétételében alapvető kíváíalom, hogy azok hangalakja hüen tükrözze a szóban forgó település(ek) nyelvjárását. KÁLNÁSI ÁRPÁD munkája kiválóan megfelel ennek a követelménynek, ezért a szatmári nyelvjárásí saíátságok jelentkezésére könnyen válaszíthatunk példákat a kötetben. Ilyen

helynevek például a következők: *Borsós-kut lapossa* (228. l.); *Bödönös-*, *Bödönyös-kut* (368.l.); *Espáné*, *Ispáné* (163. l.); *Hajóuhid* (164. l.); *Kraszna*, *Karaszna* (170. l.); *Nyóucas* (173. l.); *Réti-düllőü* (175. l.); *Tekenőü-vögy* (113. l.); stb. Figyelemre méltó, hogy a Szatmárbannagyon gyakori *Cseszpitális* földrajzi névnek, amely a latin *caespes* gyeptelek szóból származik, több alakváltozata is előfordul: *Cseszpes*, *Csepszes*, *Sespes*, *Sespitális*, *Sespitaré*, *Seszpitáris* (127. l.). -- Jó néhány földrajzi név nyelvtörténeti szempontból érdemel figyelmet, mint például a *Ficfás-düllőü* Fúzfával körülültetett, mélyebb terület (130. l.); *Öjüs* PESTY szerint "... az ugynevezett Ülyü ártalmas madarak[ról kapta a nevét], melly ezen a téren mint járhatatlan helyen tenyészet." -- *Öjüs-óudalnak* ejtik (330. l.); *Szélkerek*. A név utótagja a régi *kerek* erdő szavunk. Az előtag pedig a *szil* fafajta lehet (333. l.).

KÁLNÁSI ÁRPAD könyvét -- mint általában a különböző földrajzinév-gyűjteményeket -- nemcsak a nyelvészek hasznosítják, hanem például a néprajzkutatók is, hiszen több helynévhez fűződik néprajzi jellegű magyarázat. Ilyenek például a következők: "*Kétdomb-köz* A forrás szerint boszorkányok, szellemek éjszakai találkozó helye volt, meg rablóké, akik ijesztgették, fosztogatták a vásároló embereket". (62. l.); *Kincses-kut* A hagyomány úgy tartja, hogy kincset rejtettek itt el, és az 1930-as években őri emberek ásatásokat folytattak a vélt kincs után. A népi hiedelemről már PESTY adatközlője említést tesz: "*Kincses kut lapossáról* azt regélik, hogy mikor Rákóczi itt szaladt egy harang alá ide a vízbe sok kintseket tetetett le" (88. l.); "*Tyuksütőü-hegy* Nevével kapcsolatban két szájhagyomány él: 1. A tatárjáráskor itt pihent meg az ellenség, tyúkot sütöttek. 2. Az ördögösök ide jártak táncolni, mulatozni. Éjfélkor tyúkot sütöttek" (397. l.). -- A történészek érdeklődésére tarthatnak számot azok a földrajzi nevek, amelyek egykori települések maradványaként őrződtek meg napjainkig. Ilyenek például a következők: "*Recski* ... A hagyomány szerint hajdan egy falu volt itt, de elsüllyedt a mocsárban, a harangja minden második évben megszólal. Szántáskor téglatörmelék-találtak ezen a tájon". (377. l.); "*Ricse* -- Elpusztult középkori falu. A hasonló nevű dülő területén volt, a *Második-fordulónak* a harmadik dülőjében. Szántáskor gyakran találtak itt tégl- és kődarabokat" (139. l.); stb. -- A *Csorbákás* (47. l.), *Égres* (61. l.), *Makkos* (22. l.), *Sármás* (25. l.), *Szilás* (25. l.) nevek pl. a növénytan kutatóinak érdeklődését kelthetik föl, a *Lébuc* (242. l.), *Tuzokos* (397. l.) dülőnevek pedig állatföldrajzi szempontból lehetnek figyelemre méltóak. -- Az egykori gazdálkodás (földhasználat, állattartás stb.) emlékét őrizték meg pél-

dául a következő földrajzi nevek: *Bánom-főüd* (44. l.), *Disznóu-*
kut (423. l.), *Kabola-hegy* (469. l.), *Lú-déllőü* (22. l.), *Ökör-*
csorda-legelőü (522. l.), *Sőüre-kut* (356. l.), *Urbálista* (99.
l.); stb.

A nép tréfálkozó kedvére, évődő hajlamára vetnek fényt a fa-
lucsúfolók. Ezeknek száma, előfordulása -- az eddig megjelent
névgyűjtemények alapján -- vidékenként eltér, s amint KÁLNÁSI ÁR-
PÁD kötete mutatja, a falucsúfolók Szatmárban sem ritkák. (l.
például *Nagyecsed*, *Nyírcsaholy*, *Nyírkáta* falucsúfolóját).

A névgyűjtemény végén közli a szerző a földrajzi köznevek
és a helyzetviszonyító elemek szójegyzékét. Ezeknek részletessé-
ge, az egyes jelentésmegadások pontossága is ugyanazt a gondos
munkát tükrözi, amely az egész kötetre jellemző. Jónak vélem,
hogy ezek között a már kihalt földrajzi köznevek is szerepelnek.
Néhány helynévben olyan (egykori vagy még ma is használatos) köz-
szó fordul elő, amely ritkasága miatt különösen figyelemre méltó.
Ilyen nevek pl. a következők: *Bordáncsi-*, *Borzáncsi-zübürgőü*
(228. l.), *Dandé palajja* (47. l.), *KLangóü* (299. l.), *Méhes-go-*
rond (171. l.), *Méj-vápa* (375. l.), *Nádlóü* (452. l.); stb. --
Gondolom és remélem, hogy ha mindegyik járás névgyűjteménye meg-
jelenik, mutató is készül majd hozzájuk.

Összegzésül azt állapíthatom meg, hogy KÁLNÁSI ÁRPÁD "A má-
tészalkai járás földrajzi nevei" című munkájával -- mind a gyűj-
tött névanyag mennyisége, mind pedig a feldolgozás színvonala te-
kintetében -- újabb értékes kiadvánnyal gazdagította a magyar név-
tudományt. S mivel ez a kötet már nem is az első önálló kiadványa
a szerzőnek, óhatatlanul fölmerülhet a kérdés: ilyen maradandó
értékű munkák alapján vajon miért nem kaphatja meg ő (és mások
is) a kandidátusi fokozatot. Tévedés azt hinni, hogy az ilyen
jellegű dolgozatok csupán gazdag anyaguk, leletmentő értékük mi-
att becsesek, elméleti szempontból viszont szegényesek, netán ér-
téktelenek. Elméleti fölkészültség nélkül még a gyűjtés sem kép-
zelhető el, hát még a földolgozás! Nem ok nélkül hangoztatta BÁR-
CZI GÉZA már az 1960-as évek közepén azt a gondolatot, amelyet
többen is gyakran idéznek tőle (a Bevezetőben a szerző is), s a-
mely napjainkban még időszerűbb, mint negyedszázaddal ezelőtt:
"nem kétséges, hogy mi a legsürgetőbb és legfontosabb teendő.
G y ű j t e n i, g y ű j t e n i, g y ű j t e n i ! Megragadni a
pusztulót, menteni a veszendőt, feltárni a jelent, melyben a múlt
és jövő ölelkezik" (MNy. LX, 13). KÁLNÁSI ÁRPÁD ezt tette, nem is
akármilyen színvonalon.

SZABÓ JÓZSEF

EERO KIVINIEMI: Perustietoa paikannimestä

(Alapismeretek a helynévről) Suomi 148. Helsinki, 1990. 243 l.

"Nem könnyű könyvet írni a helynévrendszerről egy év alatt, ha alapjául kb. 1 millió helynév szolgál" -- ezzel a szubjektív, feladatvállalásának nehézségeire utaló megállapítással kezdődik E. Kivinieminek a finn helynevekről írott újabb munkája. Megfelelő előzmények, alapok nélkül egy ilyen vállalkozás terméketlen is maradt volna, a szintézis kellő feltételei azonban mind a finnországi névkutatásban, mind a szerző egyéni tudományos pályáján adva voltak. A csaknem évszázada nagy gonddal gyűjtött finn névarchívum 2 milliós helynévanyaga kínálja magát a feldolgozásra. Kiviniemi munkásságának középpontjában bő két évtizede az a kérdés áll, hogy milyen alapelvek szerint, miféle vizsgálati módszerekkel lehet megközelíteni ezt a hatalmas lexikális anyagot.¹

E. Kiviniemi munkássága a 70-es években megújította az addig főleg etimológiai irányultságú, területi helynévmonográfiákat létrehozó finn helynévkutatást. A skandináv (főleg svéd és dán) és a finnországi helynévkutatók tudományos együttműködése nyomán új névtani iskola bontakozott ki, amely a névrendszerek kérdésének középpontba állításával az európai névtani kutatásoknak is meghatározójává vált. A névkutatás komplexitását nem úgy értelmezték, hogy sokféle tudományág (néprajz, történettudomány, földrajz stb.) szempontjait érvényesítették a névelemzésben, hanem egy következetes nyelvi analízis kereteinek megteremtésével törekedtek a helynevekről való ismereteink elmélyítésére. Az elemzési modell kialakításának igénye legközvetlenebbül Kiviniemi: Paikannimien rakennetyypeistä (Suomi 118:2. Forssa, 1975) c. munkájában tükröződik, de ezt az elméleti alapvetést szolgálja a kétnyelvű terminológiai szótár is (Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen. Toimittaneet E. Kiviniemi, R.L. Pitkänen ja K. Zilliacus. Castrenianumin toimitteita 8. Helsinki, 1974). Szerzőnk tanulmányok sorában elemezte a nevek szerkezetének, rendszerszerű változásainak egyes kérdéseit.

Nagyszámú helynév feldolgozásával két munkájában is szembesült Kiviniemi. Doktori disszertációjában (Suomi partisiippinimistöä. Forssa, 1971) egy alaktani kategóriának, a participiumnak a helynevekben való előfordulását vizsgálta. Ehhez -- névvégmutató regiszter híján -- végig kellett pörgetnie a névarchívum csaknem 2 millió céduláját. Bizonyára nem véletlen, hogy többször nem is vállalkozott ilyen -- lélekemelőnek egyáltalán nem mondha-

tó -- feladatra: második anyagfeldolgozó munkájának tárgyául (Väärät vedet. Vaasa, 1977) egy könnyebben kiemelhető névcsoportot (az alakjukról elnevezett vizekét) választotta ki.

E kutatási folyamat vezérgondolata Kiviniemi számára az volt, hogy az egyes helyneveket vagy helynévtípusokat sokféle módon, különböző nézőpontokból meg lehet ugyan világítani, de valamely terület egész helynévkincse bemutatásának előfeltétele egy egységes, homogén elemzési modell megalkotása (vö. az ismertetett mű 119. lapján mondottakkal). Az elemzés alapelveivel, fő kategóriáival az első fejezetben (Millaista perustietoa? 11-26. l.) ismertet meg bennünket a szerző. Fontosnak tartja az olyan egyértelműnek látszó gondolatok megfogalmazását is, mint például az, hogy a név nem a helynek, hanem a nyelvnek a része (11), mert tudja, hogy ennek figyelmen kívül hagyása milyen szemléleti zavarokat okozott s okoz ma is a helynevek interpretálásában. A nevek nem véletlenszerűen jönnek létre, hanem az egyedítő funkciójuk szempontjából, mindig célszerűen motivált jelenségekként. A nyelvész feladata az, hogy megragadja ennek a motivációnak a szemantikai hátterét, és bemutassa nyelvi megvalósulásait. Az elemzés során el kell különíteni a névbe tartozó szavak felismerhetőségét (szószemantikai vagy lexikális szint) és a nevek szemléleti hátterének átlátszóságát (mondatszemantikai szint). A magyar szakirodalomban alig fordítottak figyelmet a lexikálisan és szemantikailag eltérően, többféleképpen elemezhető nevekre, pedig ezek érdekes megfeleltetéseket mutatnak. A *Kettukivi* pl. szószemantikailag egyértelmű: 'róka-kő', mondatszemantikailag viszont kifejezheti azt, hogy 'egy kő, amely alatt róka-fészek van', de jelentheti azt is, hogy 'egy kő, ahol lelőttek egy rókát'. A korábbi névkutatók elősorban az etimológiai átlátszóságukat elvesztített helynevekre fordítottak megkülönböztetett figyelmet, Kiviniemi ezzel szemben a névkincs nagy részét adó áttetsző nevekre alapozta vizsgálatait. A szerző olymódon kíván a finn helynévkincs egészének tipológiai vonásairól képet alkotni, hogy figyelmét a nevek lexikális anyagának, illetve a mögötte húzódó jelentésviszonyok kifejezte valóságálapnak a bemutatására összpontosítja.

Könyve IV. fejezetében (Paikannimet ja paikkojen nimitykset, 86-105. l.) dióhéjban bemutatja azt az elemzési modellt, amely vizsgálatai alapjául szolgál. Ebben központi helyet foglal el a nevek szerkezeti elemzése. A névrész a hely fajtájának, jellemző vonásának megjelölésére vagy a hely megnevezésére szolgáló névszerkezeti egység. Eszerint a nevek egy- és kétrészesek lehetnek, a névrendszer magvát a kétrészes nevek adják. A különböző szerke-

zeti változások (ellipszis, kiegészülés stb.) az eltérő felépítésű névcsoportok közötti mozgásként értelmezhetők. A nagyszámú név feldolgozása lehetőséget adott a szerzőnek az alkalmazott kategóriák, osztályok finomítására, bővítésére, átrendezésére, pontosabb értelmezésére is. Ennek kapcsán merült föl például a névrész fogalom egyrészes nevekre alkalmazhatóságának kérdése vagy a földrajzi közszók tulajdonnevesülésének (*Harju* szó szerint: 'domb', *Saari* 'sziget') problematikája.

Az a helynévfelfogás, illetőleg elemzési eljárás, amely e műben a kutatás alapjául szolgál, az 1970-es évek végén kiforrottan van jelen Kiviniemi fent említett korábbi munkáiban is. A modell nagyobb számú helynéven való tesztelését a szerző már akkor elvégezte², az 5-6000 név elemzése, kódolása, számítógépes adatrögzítése azonban olyan hosszadalmas, viszonylag lassú eljárásnak bizonyult, hogy az nem ígérte egyhamar a finn névkincs egészére érvényes következtetések levonását.³

A technikai feltételek gyors fejlődése azonban hamarosan erre is lehetőséget adott. A szerző maga említi: könyvének megszületéséhez nagymértékben hozzájárult az a külsődlegesnek tűnő tényező, hogy időközben hozzájutott az első saját számítógéphez (amit -- a nevekkel foglalkozó szakember nem bújhat ki a bőréből -- hangjáról azonnal el is nevezett Pípi-gépnek). A számítógépnek a munkába való bekapcsolása azonban önmagában nem oldotta volna meg a nagy mennyiségű név feldolgozásával járó problémákat, hiszen a több, mint 2 millió névcédula gépre vitele még ilyen körülmények között is hallatlanul sok időt venne igénybe. Kiviniemi ezért egyszerű, de roppant célravezető módszert választott. Centiméterrel lemérte a névarchívum azonos nevet tartalmazó céduláinak sorozatát, s kiválasztotta a gyűjteményből az 1000 leggyakoribb helynevet, továbbá a 900 legtöbbször előforduló bővítményrésszel kezdődő nevet. Nehezebb dolga volt a földrajzi köznevek vizsgálatával, mivel a Finn Névtani Archívumban a településenkénti és az összesített betűrendes mutatón kívül nincsen más (pl. a *tergo*) regiszter: ezek elemzését főleg a gyűjtések során összeállított köznévi elemeket tartalmazó cédulákról végezhetette el. Az archívum anyagán kívül, amely nagyjából egyenletesen reprezentálja a finn nyelvterületet, mintegy kontrollanyagként felhasználta az 1920-as évekből való *Suomenmaa* c. sorozat helynévmutatóját is, amely makrotoponimákat, főleg település- és vízneveket tartalmaz. Ellenőrzésül szolgált az a 10.000 név is, amely csaknem két tucat település helyneveinek feldolgozásával jobbra egy névtani szeminárium gárdája állított össze. Ily módon a szerző számítógépes adatbázis formájában mintegy 1 millió helynévre támaszkodhatott.

Kiviniemi vizsgálata alapvetően szinkrón jellegű, a feldolgozott névanyag azonban -- a gyűjtések idejét és az adatközlők korát is figyelembe véve -- egész századunkat jellemzi. Ez a névkincs természetesen régebbi rétegeket is őriz, bár jórészt a 18-19. században alakult ki. Ennek a folyamatnak a lényegi mozgatórugóit elemzi a szerző egy rövidebb fejezetben (Paikannimien kokonaismäärä ja kulttuurikonteksti, 27-43. l.) Rámutat arra, hogy a helynevek kialakulása a népsűrűségtől, a megtelepülés idejétől és a földhasználat intenzitásától függ elsősorban. Az 1750-es években Finnországban a mai népesség alig egytizede (422.000 fő) élt, s a vizsgált időszak első 50 évében a művelés alávetett földterület megkétszereződött. Ez a fejlődés azonban területileg igen egyenetlenül ment végbe, amit pontosan tükröz a mai finn helynévsűrűség is, hiszen a 6-9 név/km² átlagérték igen nagy szóródást takar: van olyan hely, ahol ez a mutató 24 név/km², de van olyan is, ahol csupán 1.5. Számunkra különleges az olyan ritkán lakott, nemrég benépesült területek névanyaga, mint amilyen például Sodankylä: a névadó ember itt szinte más léptékben gondolkodik, speciális névfajtákat használ -- ezek tanulmányozásával mintegy a névadás ősi állapotába nyerünk betekintést.

A könyv harmadik fejezete a helyfajták és ezek nyelvi kifejezésének a vizsgálatával foglalkozik (Paikan laji ja sen kielellinen koodaus, 44-85. l.). A helyeket jelölő, osztályozó szerepű szavak, a földrajzi köznevek minden nyelvben a szókincs központi részéhez tartoznak, mivel a mindennapi lakókörnyezetről beszélve ezeket feltétlenül használnunk kell. E szókincs összetétele a természeti környezetnek megfelelően változik, ezért taxonomikus leírása meglehetősen viszonylagos. Egy ilyen osztályozás valójában a tulajdonnévvel megjelölt helyek kategorizálását jelenti, mégsem tekinthető pusztán a földrajztudomány illetékességébe tartozónak, mivel nyelvi kritériumokkal is kapcsolatban áll: a legtöbb helynévben szerepel valamiféle földrajzi köznév. A finn névkutatásban hagyományosan alkalmazott kategóriák (természeti név: víznevek és földnevek, kultúrnév: településnevek és a földműveléssel kapcsolatos nevek) a helynévkincs arányos áttekintését teszik ugyan lehetővé, de ha a névanyag egészéről árnyaltabb képet akarunk festeni, akkor részletesebb felosztásra van szükségünk: ebben a fő és alosztályok száma a negyvenet is meghaladja.

Kiviniemi szól azokról a nehézségekről is, amelyek a földrajzi köznevek listájának összeállításában jelentkeznek: a területi differenciáltság és a nagyfokú változékonyság figyelembe vétele mellett a fogalmi elhatárolás (épületeket, műtárgyakat jelölő szavak) és a nyelvi kritériumok (összetételek, képzések)

pontos körülhatárolása jelent megoldandó feladatot a nyelvész számára. A helyjelölő szavak aránya megmutatja, hogyan oszlik meg a szókincs az egyes helyfajták között. Az egyenetlenség feltűnő: a finnben használatos mintegy 1000 földrajzi köznév háromnegyed része három nagy kategória -- földfelszíni alakulat, talaj és növényzet, vizek nevei -- között oszlik meg. Kisebb-nagyobb dombra, hegyre, sziklára kb. 170, völgyre, mélyedésre több, mint 150 közszó vonatkozhat, de a mocsarat jelölő szavak száma is kb. 125.

A leggyakoribb közsói névalaprészek tüzetesebb vizsgálatának önálló fejezetet szentel a szerző (Yleisimmät appellatiiviset perusosat, 106–118. l.). A hely fajtáját kifejező névrészek, ill. nevek elemzését a korábbiakban mellőzték, mivel a névben betöltött funkciójuk általában egyértelmű. Az ezer földrajzi terminusból a tapasztalatok szerint egy-egy járás területén kb. 250 fordul elő, egy-egy falu helynévkincsében pedig a százat sem éri el a számuk: a helynévkincs alaprétege azonban mindenütt ezekre épül. A vizsgálatok szerint a finn helynevekben az alábbi földrajzi köznevek fordulnak elő leggyakrabban: *pelto* 'mező, szántó', *mäki* 'domb', *suo* 'mocsár', *niitty* 'rét', *saari* 'sziget', *niemi* 'félsziget', *lahti* 'öböl'. A lista azt mutatja, hogy a leggyakoribb aprészek igen általános jelentésűek, pedig tulajdonképpen azt is gondolhatnánk, hogy az egyedítő szerepű tulajdonnevek alkotásában jobban felhasználhatók a speciálisabb jelentésű földrajzi terminusok. A nagyon gyakori szavak önállóan viszont ritkábban válnak helynévvé, a leggyakoribb ilyen nevek (*Korpi* 'láp-erdő', *Niemi* 'félsziget', *Harju* 'domb' stb.) közsói megfelelői általában jóval hátrább, de még az első 2–3 tucat szó között helyezkednek el a gyakorisági listán. A nyelvföldrajzi megosztottság is csökkentheti az egyes szavak gyakoriságát: a 112. lapon található térkép a *Kivioja* és a *Kivipuro* nevek alapján jól mutatja, hogy az általánosabb *oja* 'árok, ér' mellett Kelet-Finnországban és Karjalában a *puro* 'ua.' használatos.

Az aprészekénél jóval összetettebb, színesebb képet mutat a bővítményrészek kategóriája, így elemzésük is differenciáltabb megközelítést követel meg. Érthető, hogy az ezzel foglalkozó fejezet (Yleisimmät määritäosat, 119–162. l.) a könyv egyik legterjedelmesebb része. A névrendszer magvát jelentő összetett helynevek bővítményrészeként leggyakrabban egy másik helynév áll. Átlagosan minden harmadik névben találkozunk a jelenséggel: sűrűn lakott helyeken csak minden negyedik-ötödik név tartozik ide, az embertől kevésbé átalakított területeken viszont akár a névkincs 40 %-a is. A helyek legtermészetesebb jellegzetessége, elhelyezkedésük jelölhető meg így módon, s a névtípus a névbokor, névlán-

cok kialakulása révén a rendszer belső összefüggéseit, egységét is erősíti. Az egyrészes nevek között is vannak olyanok, amelyekben más helynevek találhatók, ilyenek a tulajdonnévi metaforák (*Siperia*, *Atlantti*: mezőnevek) és a helyneveken alapuló metonimikus nevek (*Saarijärvi* 'sziget-tó', ház névként).

A helynévi eredetű bővítményrészek gyakoriságánál is meglepőbb talán, hogy a közszoói előtagú helynevek felének a bővítményrésze -- az alaprész-funkcióban általános -- földrajzi köznév. Úgy tudjuk, hogy Finnország a tavak és az erdők országa: ezen a listán azonban a *Jarvi*- csak a 13., a *Metsä*- a 17.; a leggyakoribbak pedig a *Kivi*- 'kő', *Ranta*- 'part', *Mäki*- 'domb', *Suo*- 'mocsár', *Joki*- 'folyó'. Bővítményként gyakran fordulnak elő növénynevek, ezek elsősorban a természetben megtalálható növények elnevezései, a kultúrnövények nevei ennek csak egytizedét teszik ki. Érdekes eredményt kapunk, ha a leggyakoribb finnországi fafajták előfordulását összevetjük a fanevek helynévbeli szereplésével. Finnország Európa legerdősebb országa, erdeinek 55 %-a erdei fenyő (*mänty*), 30 %-a lucfenyő (*kuusi*), 14 %-a nyír (*koivu*). A névlistát szintén a *Mänty*- vezeti, a *Koivu*- a második, utána viszont a *Haapa*- 'nyár' és a *Leppä*- 'éger' következik s csak ezután a *Kuusi*-; ráadásul a fák elterjedtségi térképe és a névföldrajzi kép sem mutat megfelelést. Ez azt jelzi, hogy a helynévi egyeditésre a feltűnő helyen növő fák (nyár, éger) éppoly alkalmasak, mint a gyakori erdőalkotó növényzet. A helynevekben előforduló állatnevek gyakorisága (*Kettu*- 'róka', *Karhu*- 'medve', *Mäyrä*- 'borz', *Käärme*- 'kígyó') nem annyira a jellemző állatvilágra utal, hanem inkább a népmesék faunájával egyezik meg.

A személyneveknek a helynevekben való előfordulása a finnben is gyakori, ha nem is annyira jellegzetes, mint a magyarban. Nyelvünk sajátos jellegzetessége, a pusztai személynevek helynévi használata a finnben nem fordul elő, a fordítottja -- pusztai helynév személynévként (*Kiviniemi* 'köves félsziget', *Koivisto* 'nyírfaerdő') -- ellenben igen gyakori. A helynevekben leginkább *-la/-lä* településnévképzővel ellátott férfi keresztnév fordul elő, a legrégibb, leggyakoribb nevek (*Matti*, *Heikki*, *Antti*) a legaktívabb helynévalkotó szerepűek. Talán meglepő, hogy a helynevek 8-12 %-ában találunk csupán melléknévi jelzőt. Leginkább antonim kifejezések állhatnak ebben a funkcióban, az összes melléknévi jelzős helynév 40 %-a *Suuri*- 'nagy' -- *Pieni*- 'kicsi' előtagú. A helynevekben az antonimia azonban gyakran a közszókéttől eltérő módon fejeződik ki: a *hosszu*-nak (*pitkä*) csak ritkán párja a *rövid* (*lyhyt*), sokkal inkább a *széles* (*leveä*, *laaja*). Az egész skandináv helynévrendszerben a *fekete* (*musta*) háromszor

olyan gyakori, mint a *fehér* (valkea), mivel ez utóbbi von s más szóval (*hieta*, *hiekk * 'homok', *h pea* 'ezüst') fejeződik ki. Szám-n vi jelz t a finn helynevekben is ritkán találunk, közülük a *három* (*kolme-*, *kolmi-*) felt n en a leggyakoribb.

A finn helynevek leg lt lanosabb névadó vonása, az elhelyezkedés kifejezése hat roz szavakkal is megvalósulhat. Az összes név 5-8 %-a tartozik ide, az ala 'al(s )', vla 'fel(s )' b v tm nyes nevek a leggyakoribb 10 finn helyn vfajta közé tartoznak. Igei jellegű kifejezést a nevek kb. 1 %-ában találunk csak, de ez igen színes csoport, az alaki szerkezet szempontjából sokféle n v tartozik ide: infinitivusok (*Asumaniemi*), participiumok (*Palanutkangas*), mélyszerkezetében  g s összetételek (*Huutoniemi*).

B r a megnevezések szeml let i-szemantikai háttére, azaz a helyek egyed t s nek ide i nyelvi univerz l knak tekinthetők, mögé is azt tapasztaljuk, hogy ezek nem egyformán felelnek meg a különböző fajtájú helyek megnevezésére. A *Pitk * 'hosszú' előtagú nevek például a legelők között a leggyakoribbak közé tartoznak, sz nt n vk nt elég ritkák, a tavakat is sokkal gyakrabban nevezik el  gy, mint az  bl ket, a *Pitk m ki* 'hosszú-domb', *Pitk saari* 'hosszú-sziget' nevek pedig olyan ritkák, hogy szinte rendszeridegennek tarthatjuk  ket. Mindez jelzi: nyelvi szempontból is van létjogosultsága a helynevek objektumfajt k szerinti vizsgálatának. Ezzel foglalkozik a könyv hetedik fejezete (Erilajisten paikkojen yleisimm t nimet, 163-205. l.).

Finnország természeti jellegéből is adódik, hogy talán a v zekkel kapcsolatos nevek a legérdekesebbek számunkra. Az országban ugyanis kb. 188.000 legalább 500 m² felületű állóvíz van, mintegy 180.000 legalább 100 m² ter let  sziget, továbbá 22.000 forrás, 5.000 zuhogó, sellő és 34.000 20 hektárnál nagyobb mocsár. A t nevek változatossága meglehetősen nagy, hiszen a leggyakoribb 40 n v (*Valkeaj rvi* 'fehér-tó' 350, *V h -*, *Pitku-*, *Pienij rvi* 'kis-t ' 300 stb.) csupán 4.000 állóvíz megnevezésére elegendő. Ez természetes, hiszen a t neveket általában szélesebb körben ismerik, mint mondjuk az öblök, szigetek neveit. A legnagyobb, országosan ismert tavak azonban ritkább, gyakran egyedi nevet viselnek. A t  és az  b l közti határt természetf ldrajzilag nem könnyű megh zni, neveik között azonban jelent s k l nb s gek mutatkoznak. Az  b lnevek száma kb. háromszorosa a tavak nak, köztük a *Mustalampi* 'fekete- b l' (600) vezet, de félezer *Paskalampi* 'sz r- b l', kb. 400 *Haukilampi* 'csuka- b l' és *Ahvenlampi* 's g r- b l' is található Finnországban. A t nevek között alig szerepelnek az ember természetátalakító tevékenységével kapcsolatos kult rfogalmak, az öblök megnevezésében ezek azonban egy lt 

lán nem ritkák. Bizonyos névalkotási módok, névmodellek a nyelvterület egyes részein fordulnak elő: a *Valkeajärvi*-féle nevek *Valkeinen* formával való helyettesítése, az ún. szuffiksziációs névalkotás például savoí jellegzetesség.

Az utolsó fejezet a megszokott, gyakori és a különös nevek viszonyát elemzi (Tavanomaiset ja erikoiset nimet, 206–226. l.). A sajátos, szokatlan nevek egyediségükben tűnnek föl ilyenek csupán, a kialakulásukban szerepet játszó nyelvi folyamatok (metafora, metonímia, szójáték) azonban modellértékűek. A jellegzetes névmodellek elterjedtsége, funkcionálása több tényezőtől függ. A szókincs nyelvjárási eltéréseiből adódó névtani következményekről már a korábbiakban szó volt. A földrajzi környezet is befolyásolhatja a névtípusok aktivitását: a tavakat például sajátos alakjukról csak olyan helyen szokás elnevezni, ahol nagyon sok állóvíz van, s így megnevezésükra nem elegendő a néhány fő névtípus. A névmodellek terjedésében jelentős szerepe van az analógiának, amely a névadás minden szintjén -- a névszerkezetben, a névadás szemantikai háttérében, a név lexikális felépítésében -- megnyilvánul. Ez valójában azt is jelenti, hogy az új nevek keletkezésében az emberek névismeretének meghatározó szerepe van.

Könyvének megírásában Eero Kiviniemi professzort az a törekvés vezette, hogy a finn helynévkincs egészéről fessen átfogó képet. Egy ilyen áttekintés eleve vázlatos, a felvázolt kép foltoszerű lehet csupán, a részletek kimunkálása kutatások sorával végezhető el. Azt, hogy Kiviniemi elmélete nyitott, problémaérzékeny, több tényező is mutatja: a szerző sok helyütt maga jelzi kételyeit s az elvégzendő feladatokat, gyakran kettős, választható rendszerezést ad, kontrollanyagokat használ stb. A mű nemzetközi összevetésben is páratlan szintézise a finnországi helynévkutatásoknak, s mint minden ilyen munka, nemcsak összefoglal, lezár, hanem lehetővé teszi azt is, hogy a tudományos vizsgálódások újabb magaslatairól széttekintve észrevegyük azokat a területeket, feladatokat, amelyek felderítése, megoldása az eljövendő időszak tennivalói közé tartozik. Kivinieminek a finn helynevekről szóló könyve ilyen értelemben nemcsak a finn nyelvtudomány kimagasló alkotása, hanem irányadó a helynevekkel foglalkozó minden szakember számára is.

HOFFMANN ISTVÁN

Jegyzetek:

1. A Finn Névtani Archívum gyűjteményeiről és tevékenységéről, E. Kiviniemi munkásságáról részletesebben lásd a finnországi helynévkutatásról írott áttekintésemet (MNyj. 25: 79–90).

2. Az ezzel kapcsolatos úttörő vállalkozásáról, a számítógépnek a kutatásokba való bevonásának kísérletéről német nyelvű tanulmányban számolt be: Über die gegenwärtigen Perspektiven der finnischen Ortsnamenforschung (Studia Fennica 24: 29–46).

3. Minden bizonnyal ez is szerepet játszott abban, hogy E. Kiviniemi figyelme egy időre a számítógéppel könnyebben hozzáférhető személynévadás tanulmányozása felé fordult. E kitérő nagyszerű eredménye a nemzetközileg is nagy elismerést kiváltó Rakkaan lapsen monet nimet (Espoo, 1982) c. munka. Nálunk Szabó T. Ádám ismertette (NÉ. 9: 108–114).

NYIRKOS ISTVÁN: Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban
Debrecen, 1987. 184 l.

A szerző eredtileg kandidátusi értekezésnek készülő művében azokat a mássalhangzókat vizsgálja meg, amelyeknek az egyes magyar szavakban nincs etimológiai előzményük, tehát nem tartoztak a szó hangtestéhez, hanem valamilyen oknál fogva később kapcsolódtak hozzá. Nyelvtaníróink ezekre a hangokra már korán felfigyeltek, Szenczi Molnár Alberttől kezdve a XX. századi szerzőkig sokan említették egyes fajtáit, vagy vizsgálták egyes típusait, amint ezt Nyirkos István a kérdés történetének rövid áttekintésében bemutatja (12–27). Eddig azonban rendszerszerűen, minden problémára kiterjedően ezt a kérdést még senki sem foglalta össze.

A korábbi szerzők a legkülönbözőbb neveken említették ezeket a nem etimologikus elemeket, például: *prosthetikus*, *epenthetikus*, *paragogikus*, *parasitikus* hangok, *cseléd-*, *szolga-*, *inas-*, és *enyvbetűk*. Az újabbak pedig *másodlagos*, *járulék-*, *szervetlen*, *inetimologikus* vagy *anorganikus* hangoknak nevezik őket. Nyirkos könyve címében, a fejezetcímekben és így a tartalomjegyzékben is az *inetimologikus* szót használja, de a szövegben előfordul az *anorganikus*, *szervetlen* és *járulékhang* elnevezés is. Talán helye-

sebb lett volna a címben valamelyik magyar kifejezéssel élni. A magyar megjelölés a nem szakemberek számára többet mondott volna.

A szerző a következő fejezetekben tárgyalja a szervetlen mássalhangzókat: A zárhangok (26-60), A réshangok(61-118), A zár-réshangok (119-23), A folyékony hangok (125-45), Az orrhangok (147-66). Az egyes fejezeteken belül sorra veszi az egyes hangokat, illetőleg a zöngés-zöngétlen alakpárokat. A forrásaiban található adatok alapján megvizsgálja, előfordulnak-e szó elején, szó belsejében és szó végén szervetlen hangként. Majd minden egyes hang vagy hangpár adatainak kritikai bemutatása után külön fejezetben összefoglalja az illető inetimologikus elem keletkezésének az okait. Ezeknek az alfejezeteknek a címe a következő: "A p, b hang keletkezésének okairól", "A t, d, hang keletkezésének okairól" stb. Ez a megfogalmazás félrérthető, mert ezekben a részekben nem az illető hangok keletkezésének okairól, hanem csupán e hangok járulékos előfordulásának az okairól esik szó. Az egyes hangok vagy hangpárok tárgyalásából leszűrhető eredményeket a szerző táblázatban foglalja össze. A táblázatokban feltünteteti az inetimologikus hang keletkezésének feltételezhető okait, biztos és kétes adatainak számát a szó elején, szó belsejében és szó végén, valamint az első előfordulás évét. A táblázatok jó alapot nyújtanak az egyes hangok szervetlen előfordulásainak összehasonlítására a vizsgált anyagon belül.

Az adatokat Nyirkos az első nyelvemlékektől kezdve a XIX; század végéig kívánta összegyűjteni. Minthogy ez a tág korszak óriási szókincset foglal magában, kénytelen volt forrásai számát korlátozni. Adattárát a TESz., a MTSz. által közölt anyagból, valamint a szakfolyóiratokban (MNy., NyK., Nyr., MNyj., NéNy., NNyv.) megjelenő cikkekből és az összefoglaló jellegű szókincstanulmányokból gyűjtötte össze (9). Természetesen még ez a szűkített forrásmennyiség is igen sok adatot tartalmazott, így gazdag példatárat lehetett összeállítani.

A nagy adatmennyiség kezeléséből következik azonban, hogy olykor elkerülte a szerző figyelmét egy-egy adat vagy adatcsoport. Így például amikor az *sz* inetimologikus szerepéről ír, megemlíti, hogy a *dicseszkiz* igébe analógia útján került be az *sz* (73). De nemcsak ebbe a szóba, hanem az összes *-kod/-ked* képzős *sz-szel* és *d*-vel bővülő igébe hasonló módon jutott. Ezek a *dicseszkizen* kívül a következők: *cselekedik*, *gyanakodik*, *menekedik*, *növekedik*, *tolakodik*, *törekedik* (vö. MNyj. XXI, 69). A TESz. szerint még a *veszeszkiz* is ebbe a tötípusba tartozik. Ez a forrás, amelyből a szerző adatainak nagy részét vette a *cselekedik* szóról azt írja, hogy az *sz* és a *v* analogikusan került a töbe. A *törekedik* címszó alatt ezt olvashatjuk: "Eredetileg *d*-s tövű volt, ké-

sőbb analógiásan beilleszkedett a *cselekszik, veszekszik, dicsekszik* típusú *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v* tövű igék csoportjába". A *veszekedik*-ről pedig ez áll a szótárban: "Beilleszkedett a jelen időben a *d*-t *sz*-re váltó igék tőtípusába, sőt analógiásan *v*-s tövű változata is alakult". A *gyanakszik, menekszik, növekszik, tola-*
szik alakokra is hoz példát a TESz., a bennük levő *sz* elemről azonban nem szól. A *cselekedik, törekedik, és veszekedik* igékről idézett szövegből az is kiderül, hogy nemcsak az *sz*, hanem a *v* is analogikusan került ezekbe a szavakba. Nyirkos igazán imponáló adatmennyiségen vizsgálja a *v* inetimologikus szerepét, a fenti igék közül azonban egyet sem említ (61-71).

Hasonlóképpen analógiásan került az *sz* elem a *d+sz* tövű igékbe. Ezek a következők: *gazdagodik, gyarapodik, betegedik, elégedik, keményedik, melegedik, öregedik, telepedik, ülepedik, vastagodik; dulakodik, furakodik, kenekedik, kötekedik, marakodik, mosakodik, tanakodik, verekedik, vetekedik* (MNYj. XXI, 69-71). Ezek közül a TESz. a *melegszik, telepszik, ülepszik, vastagszik, furakszik, kötekszik, mosakszik, verekszik, vetekszik* változatokra hoz példát. A *gyarapodik* címszó alatt ez áll: "A *gyarapszik ~ gyarapodik* viszonyára vö. *telepedik ~ telepszik, ülepedik ~ ülepszik*". A *tanakodik* címszóról pedig ezt olvashatjuk: "A *tanakszik* tövű változatra vö. *cselekedik ~ cselekszik, veszekedik ~ veszekszik*" stb.

A nagy anyagmennyiség kezeléséből másfajta következtetlenségek is adódtak. Így például az inetimologikus *n* tárgyalásakor említi a szerző az *önt* igét, amelyben az *n* szervesen hang, "létrejöttét az *ont* alak analógiás hatása is segíthette" (153). Az *önt* visszaható párját, az *ömliket* azonban hiába keressük "Az inetimologikus *m* hang" című fejezetben (147-9), pedig az *m* ebben is szervesen hang, feltehetőleg az *omlik* analógiájára került a *tő*-be (TESz.).

A fent hiányolt adatok száma azonban nyilvánvalóan elenyésző ahhoz az adatmennyiséghez képest, amellyel a szerző dolgozik.

Nyirkos a tanulmány eredményeit "Az inetimologikus hangok keletkezésének okairól" című fejezetben foglalja össze (167-72). Az okok között fontos szerepet töltenek be a különböző fonetikai indítékok, ezek közül a legtöbb szervesen hangot a hiátustöltők adták. A fonetikai okokon kívül más kiindulópontjai is vannak az inetimologikus hangok keletkezésének: analógia, téves visszaütések, hasonulás, ragszilárdulás, népetimológia, téves tőkikövetkeztetés, expresszivitásra való törekvés, alakkeveredés, ikerítés, szóhatértévesztés, hangutánzás-hangfestés, emfatikus ejtés, nyomósítás, játékos szóalakítás, szótaghasonító hatás. Közülük különösen a téves visszaütés vagy más néven reciprok hangfejlődés

és az analógia hatására került számos szó hangtestébe szervesen mássalhangzó. Természetesen vannak ismeretlen, tisztázatlan esetek is.

Az eredményeket három táblázatban szemlélteti a szerző: az elsőben a fonetikai okokkal magyarázható hangokat foglalja össze, a másodikban a szervesen hangok keletkezésének nem fonetikai okait mutatja be, a harmadikban pedig az inetimologikus hangok számszerű és százalékos előfordulásait ismerteti. Az utóbbiak természetesen csak a kötetben feldolgozott anyagra érvényesek.

Nyirkos István műve hiánypótló alkotás, amelyben egy eddig is sokat vizsgált kérdést foglal össze igen szemléltető módon. Ez a munka nyilván gyakran forgatott kézikönyve lesz a magyar hangtörténettel, szótörténettel foglalkozó kutatóknak. Dicséret illeti az Alföldi Nyomdat a nehéz szöveg kitűnő szedéséért és a könyv rendkívül gyors előállításáért.

JAKAB LÁSZLÓ

**P.M. LIZANEC, K.I. HORVÁTH, G.Sz.TOKÁR: Bevezetés a
nyelvtudományba.**

Szerkesztette P.M. Lizanec. "Viscsa Skola" Kiadóvállalat.
Kijev, 1986.

Újabb magyar nyelvészeti könyv jelent meg országhatárainkon túl, s ez a tény már önmagában is örömdetes. Az pedig, hogy Kárpátalja leendő magyartanárainak szánt tankönyvről van szó, kiváltja előzetes elismerésünket a törekvés iránt, de ugyanakkor kíváncsiságunkat is a megvalósítás színvonalát illetően.

A Szovjetunió egyetemein minden nyelv- és irodalom szakos hallgatónak kötelező az első tanévben a Bevezetés a nyelvtudományba, egy felsőbb évfolyamon pedig az Általános nyelvészet tantárgy. Az egységes tanterv alapján több tankönyv is megjelent, melyeket a köztársaságok, nyelvterületek, illetve a szakok követelményei, hagyományai szerint írtak és szerkesztettek. (Pl. Мацлов, Ю.С., Введение в языкознание. Москва, 1975.) P.M. LIZANEC és szerzőtársai műve ennek a tankönyvsorozatnak egyik képviselője, melyet főként az jellemez, hogy magyar és finnugor szakosoknak készült Szojet-Ukrajnában. Elég sok megkötöttséggel - tantervi programelírás, viszonylag kis terjedelem, az elsőévesek tudásszintje és nyelvismerete - kellett tehát szembenézniük a szerzőknek, s ily módon megalkotni egy mindenekelőtt jól tanulható, azaz

egyszerű nyelvezetű és felépítésű, mégis tudományos igényű munkát, mely tükrözi a szovjet nyelvészet mai állását is.

A szerkesztői Előszó után az I. fejezet, a Bevezetés következik; szerzője P. Lizanec. Szintén tőle származik a II. Fonetika (hangtan) és fonológia, az V. A nyelv eredete és a nyelvek fejlődése, a VI. A nyelvek osztályozása, a VII. Az írás keletkezése és fejlődése című rész is. A III. Lexikológia. Frazeológia. Lexikográfia K.I. HORVÁTH, a IV. Grammatika G.Sz. TOKÁR munkája.

A bevezető rész tartalmazza az általános nyelvészet meghatározását, alapvető feladatait. Tömören, szinte "távirati stílusban" foglalja össze a nyelvtudománynak olyan sarkalatos kérdéseit, mint többek között a nyelv társadalmisága, a nyelv és a gondolkodás, nyelv és beszéd, a nyelv rendszer, a nyelv tagozódása, szinkrónia és diakrónia fogalma.

Feltűnő, hogy sem az általános részben, sem az azt követő fejezetekben nem találkozunk N. CHOMSKY nevével vagy elméletével. Ha csak nem számítjuk azt a halvány utalást a 17. oldalon, melylyel lényegében a marristákkal egy szintre került az egész mai strukturalizmus generatív grammatikásként: "Hasonlóan vélekednek jelenleg a strukturalisták is, akik elvetik a hagyományos módszereket, objektív módszereket keresnek a nyelv vizsgálatában (disztribúciós, transzformációs stb.)." ezzel szemben megtaláljuk N.J. MARR áltudományos elméletét és kritikáját, holott a mai nyelvtudományban az egész marrista ügy szerencsére már szinte semmit sem jelent. A Chomsky-féle irányzat viszont immár kerek harminc éve "benne van a levegőben". Arra, hogy a nyelvésznek nem kell feltétlenül feladnia saussure-iánus nézeteit, ha könyvében szerepelteti Chomskyt is, jó példa E.F.K. KOERNER Saussure-monográfiája, amelyben ráadásul még ez is benne van: "Meg vagyok győződve róla, hogy a történelem meg fogja mutatni, hogy Chomsky elméleteinek a sikere csak részben magyarázható azzal, hogy a Humboldt nyelvfilozófiát hatékonyan olvasztotta össze a saussure-i nyelvészet koncepcióival, s hogy Chomskyt, Saussure-höz hasonlóan, úgy kell kezelni, mint társadalmi jelenséget" (in: ANTAL LÁSZLÓ, Nyelvelméleti szöveggyűjtemény. III. A genfi iskola, Második rész. Bp., 1982. 625). Egyébként Maszlov említett tankönyvében sincs utalás Chomskyra; lehet, hogy az elsőéves hallgatók dolgán szerettek volna könnyíteni ezzel a kihagyással.

A 2.3 A nyelv és a beszéd rövid fejezet a *Coursban* napvilágot látott nézeteket ismerteti, majd ezt fűzi hozzá: "De ez szubjektív idealista felfogás" (32. old.). Itt bizony a tankönyvek tipikus hibájával állunk szemben. A tankönyvírók miközben részletesen, és türelmesen vezetik be a tanulót saját szaktudományuk ábécéjébe, valami ok folytán feltételezik, hogy az már az összes

többi tudománnyal régen tisztában van. Ennek többnyire pont az ellenkezője igaz, hiszen nyelvtani alapismeretei már vannak egy elsőévesnek, de filozófiáról például aligha hallott. Ráadásul ez a megjegyzés az adott kontextusban csak egy címke marad, nyelvészeti indoklást nem kapunk.

A nyelv és beszéd problémakörével foglalkozó tudósok névsora Humboldtól – természetesen Saussure-ön keresztül – Scserbáig terjed. Lábjegyzetben utalnak arra, hogy hol találja meg az érdeklődő a kérdés bővebb kifejtését. A.I. SZMIRNYICKIJ 1954-es könyve kisé réginek tűnik. Nem nagyon hihető, hogy a szerzőhöz ne jutott volna el valamivel frissebb s ezáltal valóban hozzáférhető írás még a szovjet vagy a magyar szakirodalomból sem.

A 3.1. A nyelv mint a jelrendszer című részben a 35. oldalon ezt olvashatjuk: "A különböző jelrendszerekről szóló tudományt *szemiotikának* nevezzük. A terminust F. de Saussure vezette be." Ez bizony nem így van. Saussure, noha fölvetette egy olyan tudomány szükségességét, amely a jelek életét tanulmányozza, de ő maga ezt szemiológiának (fr. sémiologie) nevezte el. A *szemiotika* műszó, melyet ma a *szemiológia* helyett vagy mellett használnak, s kiszorította a BÜHLER-féle *szematológiát* is, CH.S. PEIRCE találománya. Peirce neve sajnálatos módon szintén kimaradt a tankönyvből, holott ő nemcsak javasolta, hanem meg is kísérelte az általános jelelmélet létrehozását.

A továbbiakban nem elég világos a nyelvi jelek meghatározása: "T á g a b b értelemben nyelvi jeleknek nevezzük a hangokat, a betűket, csak éppen ezeknek nincs megnevezhető funkciójuk. S z ú k e b b értelemben nyelvi jeleknek azokat az elemeket (szavakat, morféákat, szókapcsolatokat stb.) nevezzük, amelyek megnevező, nominális funkcióval bírnak" (37. old.) Ebből nehéz lehet rájönni, mi is akkor a tulajdonképpeni nyelvi jel, de arra is, hogy minek tekintsük például a mondatot. Még jobban ködösíti a képet, hogy a nyelvi egységeket, nem tudni, milyen értelemben szerepelteti. A beszédhang-fonéma, grafó-graféma stb. fogalmak meghatározásait csak későbbi fejezetekben olvashatjuk. Néhol a pontatlan fogalmazás megy az érthetőség rovására. Pl.: "Minden jelnek van materiálisan, a hallás által érzékelhető >>formája<<, amit néha jelölőnek vagy exponensnek neveznek. A nyelvi jelek rendszerében ez az exponens a szavak hangalakja, a morféma" (uo.). Ebből az olvasó – ha tényleg most ismerkedik a nyelvészet alapjaival – azt gondolhatja, hogy a morféma nem más, mint a szó hangalakja. De még ha felsorolást akarna is jelteni a két szó egymásutánja, akkor is tévútra visz, hiszen a morféma nem anyagi jelenség.

E fejezet hibái talán abból adódnak, hogy P. Lizanec túlságosan is összesűrítette az anyagot. A rész megfelelője (talán

mintája is?) Maszlov könyvében két alfejezetben csaknem 7 nagy oldalon található, szemben az itteni 4 kis oldallal, melyből egy lényegében történeti visszatekintés. Maszlovnál egyébként világos a jelrész-jel-jelkombináció elhatárolás is, s a többi itt felve-tett hiányosság sem jellemző rá.

A 3.3. A nyelv össznépi jellege. Területi nyelvjárások és zargonok című részben az "igazi" nyelvjárásokkal kapcsolatban magyarázatnak esetleg föl lehetett volna használni a *tájszólás* kifejezést. Nálunk szokatlan, hogy nyelvjárásként említi a szak-nyelveket is, kissé nehézkessé válik a *területi nyelvjárás* illetve *szakmai nyelvjárás* műszóhasználat, s egybemosódik szociolek-tus és dialektus. Az *össznépi nyelv* helyett, mely az orosz обще-народный язык tükörfordítása, talán jobb lett volna a *nemzeti nyelv* terminus. Bár az *össznépi jellegű* kifejezés előfordul nyelvtani irodalmunkban is (MMNy. Bp., 1968. 465), többnyire még-is inkább politikai asszociációkat vált ki.

A 3.4. A nyelv funkcionális-stilisztikai differenciációja fejezetben erős anakronizmusnak hat az, hogy külföldi nyelvészek-ről és szovjet nyelvtudományról mint két merőben különböző megkö-zelítési módról van szó. Tudjuk, hogy külföldi és külföldi között is elég nagy eltérések lehetnek, s hogy a Szovjetunió államhatá-rain túl is dolgoznak jó, sőt "haladó szellemű", mi több: marxis-ta nyelvészek.

A 3.5. részben (A nyelv történelmi váltakozékony-sága. A szinkronia és a diakronia fogalma) szintén Saussure jelenti a kiindulópontot. Egyetlenegy pontosítást érzek itt kötelességem-nek. Az orosz партбилет, совхоз stb. példák esetében nem tükör-szó, hanem *mozaikszó* lenne a helyes minősítés.

A II. fejezet, a hangtan az egész tankönyv központi jelentő-ségű része. Ezért mottójaként is felfoghatjuk a 123. oldalon ol-vasható megállapítást: "Aki nincs tisztában a fonetikával, az a nyelvtudományban laikus". A hangtan mindkét ágának mintaszerű be-mutatását kapjuk. A nyelvészeti szempontokat a téma jellegénél fogva a szokásos fiziológiai és fizikai alapismeretek egészítik ki. Részletes kifejtését találjuk itt mindannak, amit a mi egye-temistáink a leíró magyar hangtan keretében sajátítanak el.

A mássalhangzók osztályozása az orosz nyelvtani hagyomá-nyokat követi. Ez megnyilvánul a műszóhasználatban is, ahol sok orosz-ból való tükörfordítással találkozunk. Pl. *Elülső nyelvhan-gok* = magyar szakirodalmi *foghangok*; *középső nyelvhang* = *fog-lnyhang*, *faringális* = *laryngális* stb. A *hutturális* a nálunk *gut-turálisként* ismert szó ukrán ejtését mutatja. A 82. oldalon SCSERBA nyomán közölt táblázat is "fordítottja" a magyar hangta-nokban használatosnak.

A szókészletteni és grammatikai fejezetek az alapfogalmak világos kifejtését és összefoglalását tartalmazzák. A nyelv eredetéről szóló rész külön érdeme, hogy az eszperantó nyelvet is bemutatja. A nyelvek osztályozása című részben megtaláljuk mind a genealógiai, mind a tipológiai felosztást. Hasznos az indoeurópai és az uráli nyelvcsalád (ez utóbbinak, sajnos kissé hibás) hagyományos családfájának közlése. Szokatlanul hat a *merján* és *muráv* nyelvvelnevezés a nálunk megszokottabb *merja* és *muroma* helyett. Érdekes és fontos adatokat tesz közzé a világ nyelveinek nyelvcsaládjairól és nyelvcsoporthajráiról (252.old.). Az írástörténeti fejezet nemcsak az írás és írásbeliség nyelvelméleti kérdéseit tekinti át, hanem konkrétan – tankönyvben manapság elég szokatlan, de üdvözlendő módon – illusztrációk segítségével mutatja be a különféle írásrendszereket, illetve írás előtti érintkezési eszközöket. A transliterációra a 282. lapon említett példák nem ezt a művet jelentik meg, hanem azt mutatják, hogy a görög eredetű szó (a magyar esetében gyakran latin közvetítéssel állunk szemben) milyen alakban él műveltségsszóként a mai európai nyelvek szókészletében.

A könyv olvasása során mindvégig erősen éreztem a kárpátaljai nyelvi "couleur locale-t". ennek egyik, szerencsére nem túl gyakori megnyilvánulási módját egyszerűen nyelvi hibának kell tartanunk. Pl. *utolsó háromszáz év* pro: utóbbi, legutóbbi (8.o.); számbeli egyeztetés tévesztése a 234. lapon. Az *auditális* szó valószínűleg az *auditív* x *audiális* kontamináció terméke. Másutt az ukránban vagy oroszban honos kifejezést mechanikusan ültetik át a magyar szövegbe, amitől az idegenes jelleget ölt. Pl. *diszciplína* pro: tantárgy, *principiális* pro: alapvető, fontos; *szisztéma* pro: rendszer; *defektus*, *processzualitás*, *officiális* stb. A *számító technika* bár magyarul van, helyette mégis a *számítástechnika* szót használjuk. Magyar szövegben szintén idegen elem az *Uzshorod*, *Latoria*, *leipzigi iskola* írásmód.

A példaanyag nagyon jó, de nemigen felel meg az Előszó kijelentésének, hogy legtöbbször a magyarból, vagy más finnugor nyelvből származik. Úgy tűnik, mennyiségben az ukrán vezet, bár a magyar anyag is számottevő, viszont finnugor példát alig kapunk, s azok is néhol hibásak. (pl. 162. old.) Néhány furcsa hiba a példák köréből: az ukrán *стипендія* magyar jelentése 'stipendium', az orosz *футбол* szóé – 'meccs', az ukr. *Васкря* becenévé 'Lacika'; az angol *bird* – 'baromfigondozó'.

Halványan a nyelvjárás is átsugárzik a sorokon. Egy régi kárpátaljai szokás leírásában helyénvalónak érezzük a *pászol* tájszót.

Esetleges kifogásainkat leszámítva a Bevezetés a nyelvtudományba című munkát a magyar szakos hallgatók és tanárok nagy nyereségeként könyvelhetjük el. Lelkiismeretes tanári irányítással és kiegészítéssel tökéletesen megfelel az egyetemi tankönyv rendeltetésének. Úgy véljük, a nyelvészet iránt érdeklődő hazai közönség is haszonnal és örömmel forgathatná lapjait.

SALAMON ÁGNES

A.V. SZUPERANSZKAJA: **Mi a toponimika?**

(Sto takoje toppnyimika? Moszkva, Nauka, 1985. 176 l.)

A.V. SZUPERANSZKAJA a szovjet nyelvtudomány ismert kutatója több cikk és tanulmány után önálló könyvet szentelt a toponimikának is, amelyben a helynevekkel kapcsolatos eddigi ismereteket összegzi: bemutatja e nevek tanulmányozásának vizsgálati szempontjait, az új nevek alkotásának kritériumait és módjait.

A könyv első fejezetében a névfolytonosság és az onomasztikai térség fogalmát tisztázza, majd rámutat a toponímia azon jellemzőire, amelyek révén szervesen kapcsolódik a névtan egészéhez.

Korábbi álláspontjának megfelelően, amelyet "A tulajdonnév általános elmélete" (Obscsaja tyeórija imenyi szobsztvenno, Moszkva, Nauka, 1973) c. munkájában fejtett ki, itt is két nagy csoportra osztja a helyneveket: *t e r m é s z e t e s f ő l d - f e l s z í n i a l a k u l a t o k* (óceánok, tengerek, hegyek, folyók, tavak stb.); az *e m b e r i a l k o t á s e r e d m é n y e k* é n t létrejövő objektumok (ország, állam, település stb.) neve. előbbiek felfedezésük és tanulmányozásuk függvényében, utóbbiak pedig létesítésükkel egyidejűleg kapnak nevet.

A helynevek *s z ó f a j i* megoszlását vizsgálva a szerző arra a következtetésre jut, hogy a helynévvé válás képességével elsősorban a *f ő n é v* rendelkezik, bár az orosz nyelvben sok *m e l l é k n é v i* eredetű helynév van. (Szvetlaja, Csornaja = folyónevek). Az *a l a k i s z e r k e z e t* jellemzése közben pedig kitér a nevek *h o s s z ú s á g á r a* is: megállapítja, hogy ez szoros összefüggésben van a név keletkezési idejével és a megnevezett objektum típusával, azaz a két-három betűből álló helynevek nagyon régiak és többségük folyót jelöl (Ana, Dak, Po, Ob stb.). A nemzetközi szakirodalommal összhangban A. V. SZUPERANSZKAJA is jelneveket és szóneveket különít el a nevek *s z e*

m a n t i k a i s a j á t o s s á g a i alapján, hozzátevé, hogy ez a toponimiai skála két végpontja, amelyek között több, a szőnevek jelnévvé válását is reprezentáló, átmeneti típus van. Az első két kategóriának egy másik terminus technikust is ad: r e - g i s z t r á l ó név. Értelmezése szerint az ide sorolható nevek a megnevezett objektumok helyét vagy valamely jellemzőjét regisztrálják (*Zeljonij gaj - Zöld liget/berek*). Megemlíti az orosz helynevek egyik sajátos csoportját, az ún. k í v á n s á g n e - v e k e t is, amelyek zömmel 1918-20 között születtek és ideológiai töltésűek (*Novaja Zsizny, Krasznoj Lucs* stb.). Az ilyen típusú helységnevek viszont fokozatosan elavulnak, mivel szerkezetileg sem illeszkednek szervesen a toponimiai rendszerbe.

A földrajzi objektumok m é r e t e és i s m e r t s é g e alapján mikro- és makrotoponimiára osztott helynevek közé SZUPERANSZKAJA beiktatja a t u l a j d o n k é p p e n i t o p o - n i m i a kategóriáját, amelybe a megnevezett objektum határain túl is ismert neveket sorolja. Véleménye szerint e kategóriára azért van szükség, mert a két végpont között átmeneti helyzetben lévő nevek is vannak.

A könyv további részében a földrajzi objektumok és a mester-ségesen létrehozott objektumok alcsoportjainak részletes jellemzését adja a szerző gazdag nemzetközi és orosz névanyaggal illusztrálva az elmondottakat. Valamennyi névcsoportban hangsúlyozza és érvényesíti a nevek történeti és összevető vizsgálatát (*Kaspi-tenger: orosz térképeken: Hvalinszkoje ill. Hazarszkoje: 1555-ös francia térképen: Mer d'Hyrkanie, 1700-ban: Mer Caspienne* stb.). A letelepedett népek (indo-európai nyelvcsalád képviselői) és a nomádok névalkotását vizsgálva megállapítja, hogy az előbbieket helyneveiben az egyes emberek személyneve (*Jarosláv*), foglalkozása (*Karétnyik* = kocsigyártó), később pedig híres emberek családneve (*Habarovszk*) tükröződik, a nomád népek ezzel szemben a nemzetségi hovatartozásra utaló neveket adtak ott, ahol valameddig időztek. E fejezetek összegzéseként SZUPERANSZKAJA is hangoztatja azt az általánosan elfogadott tételt, amely szerint az egyes népek helyneveinek történeti, összehasonlító, illetőleg összevető vizsgálata több tudományág (földrajz, növénytan, néprajz stb.) részére szolgálhat hasznos anyaggal, mert a nevek sok nyelven kívüli, a megnevezett objektumról szóló információval is rendelkeznek.

A toponimiai rendszer részeinek bemutatása után a részek r e n d s z e r a l k o t ó j e g y e i t veszi számba SZUPERANSZKAJA. Először a h e l y n é v a l k o t á s tipikus eseteivel foglalkozik. Megállapítása szerint a köznévi tulajdonnévvé válása (*kordon 'határőr' > Kordon*), valamint a tulajdonnév tovább-

képzése (*Ivan* > *Ivanovo*) a leggyakoribb eset. Érdekes példával illusztrálja az idegen nyelvből való helynévkölcsönzést: *Párizs* = Szamarkand elővárosa. Ennél sokkal gyakoribb az orosz névelem + idegen nyelvű névrész összeszerkesztése: *Orenburg*, *Krasznograd*, *Melitopol* stb.

Itt beszél a földrajzi köznevekről, amelyeket a helynevek legállandóbb alkotóelemének tart. Ennek bizonyítására egy táblázatban felsorolja az orosz, török, finnugor, balti, iráni, mongol örmény, grúz helynevekben használatos hegy, folyó, tó jelentésű földrajzi közneveket. (Szerepel köztük egy magyar szó is: tó.)

A helyneveket rendszerré szervező jegyek közül a név - f o r m á n s o k a t tartja a legfontosabbnak a szerző. Tapasztalata és vizsgálatai szerint a helynevek egy része ugyanúgy morfémákra bontható, mint a köznevek (*Pod+gor+n+oje* = ígékötő+szótő+képző+végződés). Az ily módon nem szegmentálható nevek is rendelkeznek valamilyen névformánssal, amely alapján toponimiába tartozásuk felismerhető (-szk, -ck, -ovo, -ino, -ovka, -inka, stb.). Több példát láthatunk arra, hogyan származtatható egy tőből több helynév: *Bor-*, *Borok-*, *Borki-*, *Borovka*, *Borovec*, *Borovica*, *Borovoje*, *Borovo*, *Borovna*, *Borovenyki*, *Borovljáni*, *Borovljánszkaja*.

A felsorolt ismérvek alapján a toponimiai rendszer rögzíti a helynevek elkülönülését a nem helynevektől, a toponimia osztályainak különbségeit, az egyes helynevek egymástól való eltérését. Egy-egy nyelv vagy terület toponimiai készletében pedig megtalálhatók a leggyakoribb, az új nevek alkotásához példaként szolgáló, névcsoportok, azok az új kölcsönzések, amelyek még nem gyökereztek meg; azok az elavult nevek, amelyek évszázadokkal korábban voltak produktívak; egyedi nevek. SZUPERANSZKAJA véleménye szerint a toponimiai rendszer jegyeinek ismerete a névváltoztatás és a névalkotás gyakorlatában is elengedhetetlen.

Az elméleti kérdések tisztázása után a könyv utolsó fejezeteiben a helynevekkel kapcsolatos gyakorlati tennivalókra tér ki a szerző. Mindenekelőtt az idegen helynevek ciril betűs átírásával foglalkozik. Erről a kérdésről egyébként külön könyvet is írt "A transzkripció elméleti alapjai" címmel (Tyeoretyiceszkije oszнови transzkripciji, Moszkva, Nauka, 1978). Így itt most csak a tanszkripció alapelveit tisztázza, s állást foglal a helynevek köznévi elemeinek fordítása, valamint a hagyományos átírások megőrzése mellett. A továbbiakban az identifikációt komolyan akadályozó név a z o n o s s á g problémáját tárgyalja. A Szovjetunióban ugyanis a települések mintegy 30%-nak van azonos neve, ami rendkívül nagy zavart okoz a posta és a vasút dolgozóinak.

Többek között ennek a megszüntetése az egyik oka a gyakori névváltoztatásnak. SZUPERANSZKAJA ebben az esetben nem új név keresését, hanem kiegészítő elemek alkalmazását javasolja: *Komszomolszk na Usztyuptye: Komszomolszk na Amure* (az Amur és Usztyuptye mentén levő). Indokoltnak tartja viszont a történelmi okok miatti (*Peterburg* 1914-től *Petrograd*), valamint a földrajzi objektum státuszának változásával összefüggő névváltoztatást (*Konsztantyinovszkaja* = falu, 1941-től kisváros = *Konsztantyinovszkij*, 1967-től város = *Konsztantyinovszk*). SZUPERANSZKAJA azt tanácsolja, hogy az új nevek ne duplázzák a régieket, illeszkedjenek a meglevő toponimiai rendszerbe. Nem ajánlja a régi nevek megváltoztatását, hiszen ezek sajátos történelmi és nyelvi emlékek. Az új települések nevének megalkotásakor tisztázni kell, hogy valakinek az emlékét akarják-e megörökíteni vagy nevet akarnak alkotni. SZUPERANSZKAJA nem ért egyet azzal a tendenciával, amely szerint személynevek tömegesen kerülnek át a toponimiába. Az *Ivano-Frankovszk* típusú neveket nehézkesnek, a toponimiai rendszertől idegennek tartja.

A toponimiai ismeretek gyakorlati hasznosíthatóságát is bizonyító fenti észrevételeket, tanácsokat a helynevek nélkülözhetetlenségét megfogalmazó összegzés zárja. Ezt követően a helynevek helyesírásával, nembeli (hím-, nő-, semleges nem) hovatartozásával és deklinációjával kapcsolatos alapvető ismereteket foglalja össze a szerző röviden. A könyvet a toponimiai terminus technikusok szótára zárja.

A könyvet végigolvasó szakemberek, a toponímia iránt érdeklődő laikusok egyaránt kielégítő választ kapnak a címben feltett kérdésre, mert A.V. SZUPERANSZKAJA nagy hozzáértéssel és közérthetően tárgyalja a toponímia általános és különös, az orosz névanyagra vonatkozó kérdéseit.

CSIGE KATALIN

NYELVJÁRÁSI ADATOK

Dobozi nyelvjárási szövegek

Fekete Sándorné (Doboz, 1888. január 5)

A beszédfelvétel 1976 májusában készült Fekete Sándorné dobozi lakásán. F. S.-né 98 éves, csak a lakásban és a ház körül mozog. Idős kora miatt mindenben alkalmazkodtunk hozzá. Beszélgető partnerének Komlósi Mátyást, a helyi tanács műszaki előadóját kértem meg, aki rokona Fekete Sándornénak. A beszélgetés témájában előre megállapodtunk Komlósi Mátyással, a beszélgetésen magam is részt vettem. Komlósi Mátyás hasznos segítségét ezúton is köszönöm.

Fekete Sándorné szellemileg egészen friss, jól emlékszik életének eseményeire, rokonaira, ismerőseire. A beszélgetés ebben a témakörben mozog. Beszédében a dobozi nyelvjárás tipikus sajátosságai és jelenségei jól tanulmányozhatók. Arra nézve, hogy a helyi nyelvjárást a mai állapotánál is eredetibb formában használja, az a bizonyíték, hogy a nyelvjárás sajátos jelenségei mellett (ë-zés, í-zés, záródó diftongusok; azonszótagú l kiesése, az l, r, j nyújtó hatása stb.) a mai nyelvjárásokban már archaikusnak számító tájszavakat is használ (vö. *"mērhogy elhāltak ipamék mijénk lett a ház"*). Beszéde egyenletes, jó tempójú és - Komlósi Mátyás jelenlétének köszönhetően - természetes.

A beszélgetésre Fekete Sándorné szobájában került sor, az asztal alatt szaladgáló kiscsirkék csipogása folyamatosan hallható a felvételen. (K. M. kérdéseit a köznyelvi kiejtés szerint írtam át.)

- Tessék elmesélni, hogy fiatal korában hogy is volt az!

Hát bálba | szórakoztunk akkor fiatal koromba vagy jánykoromba || báloztunk || még cuháréztunk este házaknál vóut cuháré ||

- Hány bál volt egy évben?

Óó az őrdög tuggya azt mégmondani || (nevet) hogy hány bál vóut || mán én azt nem tudom

- Pünkösdkor?

Éjn nagyon felediköny | hát pünkösdkor vóut | így innepnapokon vóut ||

- Na és az uraságnál, mikor cselédek voltak, ott mi volt a teendő?

Az én uram gépész vóut | hát az || dúgózott géppel || Símvasat is tutta csinálni | gőzekivel szántott || ha szécskázta géppel || szécskázta ő vóut a gépész | ő hajtotta a gépet vagy ő kezelte || Ijen foglalkozása vóut ||

- Maguk meg végezték a háztáji munkát...

Hát mink a háztáji | munkát csináltuk || ém még még sokat is csináltam ||

- A mellett még munkát is vállalt.

Vállaltam mer || Sebenné nem jött ki mosni || vagy vasalni ki-mosott || mer Vārgával haragba vóut || oszt aszonta nem akar Vārgával tanálkozni || oszt odamént az intéző a gépházba az én uramho hogy || engeggye még hogy mēnnyek fēl vasálni || Hát aszonta még-engedēm de csak úgy hogy rēggel a gyerekik dógát ēlvégezni othon még a jószág dógát || mire a kanász dudál othon lēgyēn || Hát még-engettük || jó van mēhetēk || elmēntem || E vóut a foglalkozásom még az othoni dolog ||

- A fizetése hogy volt?

Áá napszámot fizettek nekēm || Hát én nem tudom mégmondani hogy mennyit kaptam || csakhogy mégfizettek írte ||

- Akkor még korona volt...

Az || hát a vóut még akkor || még akkor a vóut ||

- Egy napszámból mit lehetett venni, mennyi szalonnát vagy zsírt vagy cukrot?

Hát azt nekēm nem kellēt venni | sē zsírt | sē szalonnát mēr vóut nekünk ||

- Hát egy pár cipő mennyibe került?

Óó egy pár cipő akkor | nem sokba került || lēhetēt venni óucsóun || Hát nyó tíz forint || körül vóut || Igēn | hát mán akkor ojan píz vóut || Fizetīse az én uramnak több vóut mint a bírēsēknek || mer nekünk mégvóut két tehéntartás || két bōrnyútartás éves koráig || akkor vetēműfūdünk is nekünk négy lánc vóut || kaptunk százhusz kīve rōzsēt egy évre || kaptunk két köbméter sinkfát || Hát nekünk több vóut a fizetīsünk | hát nekünk mégvóut a mēgilhetīsünk | én nem mondhatok āra sēmmit hogyhát nem lēt vóna mer || mégvóut a mēgilhetīsünk ||

- Rézi néném, hány család volt?

Vóut nekēm héjt || Mikor nőüttek bírēs vóut || ēggy ēlmēnt ko-

vácsmest̃ernek | Gábor kovácsmest̃ernek tanúlt || a másik m̃eg || hónapos vout || a h̃armadik is a vout hónapos | azok is mind kaptak ěggy-ěggy hóud kukoricafődet vetem̃fődet || hát nekünk m̃egvout a mi m̃egilhet̃sünk ||

- Szóval a cselédek gyerekeit az uraság alkalmazta?

Álalmazta hogye álalmazta || Mán mikor ojan vout nek̃m || Pista is vagy Gábor is am̃ik ojan vout || hogy mán tiz̃enk̃ét ěvet betőütötte nem m̃ent tovább iskolába || m̃ent kanászbőjtárnak | mer vout az uradalomnak || kanász csűr csűrhe vagy hogy mongyan mán || osztán oda kell̃t bojtár | oszt m̃entek bojtárnak || Mikor öregeb-bek l̃ttek ahogy nőttek || akkor m̃eg mán hónaposok l̃ttek oszt többet kaptak ||

- A cselédek disznóját őrizték?

Azt őriztík | azt | vout a mellett emb̃er is || csak űk bojtárok voutak || Hát nekünk m̃egvout a m̃egilhet̃sünk || azír hogy sokan voutunk ||

- Mikor kertültek ki maguk az urasághoz?

Hát azt nem tudom m̃egmondani hogy hányba || m̃er mikor mán ěng̃m ělṽt | mán az uraságnál dóugozott ||

- Akkor magát mindjárt a majorba vitte sógorom?

Nem mingyán | három ěvig itt laktunk eb enñél a ház nál || Maj három ěv után m̃entünk ki Őzesbe || akkor ott voutunk ěggy pár ěvig csak || nem sokáig nem tudom biztoson két ěvig vagy meddig mer ělṽtík katonának || behitták katonának || Oszt akkor ěn m̃eg nek̃m aszonták m̃ennyek össze mással ěggy konyhára lakni || adnak fél kommenci-jót hogyha ělm̃gỹk dóugozni || Mondom ěn nem m̃egỹk dóu-gozni | a gyerekeimet nem hagyhatom || s̃e nem m̃egỹk ěgykonyhára s̃enkivel || Akkor írtam az uramnak hogy || mi a || kívánság hogy ěn m̃ennyek dóugozni | m̃er Rézi jányom akkor m̃eg csak ojan | két ěves vout || mondom hova t̃gyem ěn azt || Aszonták hogy || a magtárpalláson rostálunk oszt ott l̃het velem || Nahát ěn ezt nem t̃sz̃m m̃eg || M̃egírtam az uramnak | hogy elkőütöz̃k haza || mer itt m̃eg Buktá-jék laktak mán ebbe a házba | mán akkor ez a ház nekünk m̃egvout || m̃erhog̃y elh̃altak ipam̃ék m̃ij̃enk l̃tt a ház || Aszonta nagyon jól csinálom ha hazajöṽk || jöj̃jek is haza || M̃aj l̃ssz ahogy l̃ssz || Eljöttem haza oszt ithon voutam ||

- Mikor sógorom oda volt a háborúban, maga itthon lakott?

Ithon || mikor hazakerült || ... nyugdíjas l̃tt | mer mán öreg vout || Akkor aszonták neki itt a B̃elsős̃lgbe a || főgépész hogy m̃ennỹn ki Fűsz̃ěgre lakni || Hát aszongya eż̃en m̃eg gondolkozok || hogy kim̃ěgỹk-i || Mikor hazajött monta hogy || Fűsz̃ěgbe kéik m̃enni lakni || Mondom ěn nem m̃egỹk || csak úgy m̃egỹk ha magam l̃sz̃ěk ěgykonyhán | ěn s̃enkivel nem m̃ěik ěgykonyhára || M̃ěgatták || m̃ěhet-tünk magunk ěgykonyhára ||

- Az egykonyhán való lakás az úgy volt, hogy fele konyha a magáé, fele meg a másiké?

Nem | nem | a enyím nem úgy vóut | a bírësëké vóut úgy ||
Nekiünk a víginél vóut eggy ojan magánlakás || oszt mink azt kaptuk
el | hát nem vóut a csak egy szoba | egy konyha egy kamara || E
vóut a vígin annyi lakás || Hát mindëgy de csak magam vóutam | ha
egy szoba vóut is || Hát mink így ítünk az uraságnál hogy || Bír-
rësëk | hát ugyë nekiünk aho sëmmi közünk së vóut ||

- Akkor volt jobb, vagy most jobb?

Nekëm most is jó || akkor is jó vóut || Fijatal vóutam oszt
bírtam dúgozni mindënt || mer mámma mëg ki vagyok álva mint a ku-
tya | ha többet dúgozok || Mán most alig bírok dúgozni ||

- Tavaly, mikor kérdeztem, hogy hogy van, azt mondta, hogy
most már kezdek öregedni...

Hát igen || (nevet) Mán mán most ugyi nyóucvan vagy kilenc-
vennyóucadik vagy hogy mongyam annyi idős vagyok ||

- Hányan voltak testvérek?

Tesvírëk óó || vóutunk mink testvírëk is vóut | Miháj bátyám
|| aztán László || aztán Rozi || aztán Zsófi || aztán mëg Zsuzsi ||
mán ez öt || vóutunk vagy hatan ||

- Mind magas korban halt meg.

Mind | mind idős kōrba... kilencvenëggy | mikor mëghalt |
Laci | az nyóucvannígy mer || az énnálam fiatalabb vóut László ||
Mari néni | az || a vóut a legöregebb ||

- Hogy telnek a napjai, Rézi néném?

Nekëm? egyedül || (a gyerekek) mind itt vóut vasárnap | ad az
örögëk napjára || Mind jöttek Isvány is itt vóut felesigëstül |
Ilonka itt vóut || urastül || akkor a jányom itt vóut || hát vóutunk
ëgy házzal || vasárnap ||

- Ilonka meg István sorsa hogy volt?

Hát Ilonka || hát Ilonkának mëghalt az anyja || Az Isván csa-
lággya vóut Ilonka is Isvány is || Most osztán mind a kettő énrám
maratt || Én neveltem fël úket | mer Ilonka csak ojan két éves
forma kisjány vóut || Pista mëg mán nagyobb vóut || Ű vóut az öre-
gebb || Ilonkánál || Oszt vasárnap mind itt vóutak Ilonkáék is |
Pistáék is | hát hogyhát eljöttek öreg napjára || Vagy anyák nap-
jára vagy (nevet) mi vóut || mëg eggy jány || Hát az egy jány van
mëg || mëg a legfijatalabb mer József a legfijatalabb | vagy ű a
legfijatalabb || Hát űk ketten vannak mëg || Itt a temetőbe van
három fijam | kettő a háborúba maratt || (Erősen hallatszik a kis-
csirkék csipogása.) Mán azt is | azt is || Mëg mindig mëgvagyok ||
Mondom hogy || mán valamék mír nem hí engëm mán hogy mënnék én is
utánnok ||

- Rézi néném, abban állapotunk meg, hogy megvárja hogy elhozzam a tortát száz szál gyertyával...

Hát azt a jó Isten mongya még || (nevet) hogy elírēm-ē a száz évet vagy sē || Nem tudom ||

- Mikor született Rézi néném?

Ezernyóucszáznyóucvannyóudzba || január másó vagy január ötödikén || Hát most aki ki tuggya számolni ki tuggya mennyt...||

- Mindig itt Dobozon élt?

Itt | itt | én nem mēntem másfele soha || vagy nem mēntünk csak ide a majōrba || Nem vóutam soha Pestēn || Nagyenyedēn vóutam || mer a fijam ott vóut || katona || oszt oda elmēntem || hozzá || Miháj vóut ott || Itt vóutam legmesszibb | hát Nagyváraddon vóutam || még ott Nagyváradd körül valami || falu vóut vagy mi vóut ott vóutam || mer ott is vóut ēgy fijam || úgy hiszēm Miháj vóut ott || oszt oda is ēlmēntem || mire hazamēntem || mán ű eljött | ēlhozták onnen ||

- Hát Rézi néném nagyon szépen megköszönjük, hogy ennyi időt ránk szánt. A századik születésnapján is eljövünk.

Ēn ennyi időt el || Jāj nem tudom hogy írēm még || hogy hogy írēm még nem tudom || (nevet) Jó vóuna ha elírnēm || úgy gondolom hogy jó vóuna | de más másklp még gondolom || hogy úgysē írēm mán azt el || Hát én ezt még nem tudom majd hogy lēs | elírēm | nem írēm || (nevet)

- Köszönjük szépen és jó egészséget kívánunk!

* * *

Buzi Sándor (1901. november 1, Doboz)

Buzi Sándor bácsival is Komlósi Mátyás révén ismerkedtem meg. Kérésemre ezt a beszélgetést is K. M. irányította, bár magam is jelen voltam. K. M. társaságában az idős ember egészen feloldódott, természetesen beszélt. A felvétel B. S. lakásán készült, nyugodt körülmények között, csupán a falióra ketyegése és ütése hallatszík a felvételen.

Buzi Sándor Dobozon élte le az életét, nyelvhasználata is ezt tükrözi. A dobozi nyelvjárás minden sajátossága, valamennyi jelensége megfigyelhető beszédében. Zárt ē-zése és í-zése erős és megbomlatlan, az azonszótagú l kiesése nyomán kettőshangzókat is hallunk, a hosszú magánhangzók gyakorisága is sárréti nyelvjárásokéra jellemző. Zárt ē-zése az ē fonéma nagy megterheltségére mutat: olyan morféimákban is jelentkezik az ē, amelyek ē-zése a környező nyelvjárásokban nem általános (vö. tegēz, Elekēs szn. stb.).

B. S. kitűnő anekdotázó. Beszédét azonban főképp hangsúlyozása és gyakori emfatikus emelései egyedítik. Egyet-kettőt káromkodott is, ezek hatásosan színezték elbeszélését. Életéről folyamatosan mesélt, kérdésre alig-alig engedett időt.

Komlósi Mátyás kérdéseit itt is köznyelvi használat szerint közlöm.

Kilencszázéggy || kilencedik hó éggy || a születésnapom ||
Nevem Buzi Sándor || lakásom Doboz Markszt Károjt kilenc ||

- A gyermekkoráról meséljen, legyen szíves!

A picirűl vagy mán egy kicsit || |

- Az iskolahagyott koráról...

Affenét mán akkor én legíny vóutam || Iskolahagyott || (nevet)
Éjn mikor tíz éves még nem vóutam hát kijártam az uraságho ||
szűrni az aszottat || kaptunk egy koronát || Egy koronát || egy nap-
ra || Mint ojan hogy még iskolába jártam || A piszkos facizmusba
vóut ez || Akkor || mikor tizēnéggy évet betőtöttem || akkor abba a
kōrba vóut ez a vallási szektor || jobban mint mámma || Akkor || mos
mán éjn | mire úrvacsorát veszünk na | mer mink || dēbrēcēnyi ró-
majiak vagyunk | reformátusok || Hát átmētem a gyulaji földre ||
munkára | ott kaptam hetven krajcárt || mert krajcár vóut || egy
napra || Ott kitűtöttem egy hetet | vagy hat napot || annál az úr-
nál || oszt akkor én szombaton este || úgy fél kilenckor kilenckor
hazártem onnet || abbúl a munkábúl || Gyalog | hogyne a szanatóri-
omon túl vóut oszt itt gyöttünk ezēnn a sārkadit országúton haza
ketted magammal mer két kölök vóutunk ijen bitangok hogy ēlmēn-
tünk || De mink mindig csak azt a píszt szorítottuk a mejjünkhō ||
hogy hēj ha jön valami zslvány oszt ēlvēszi túllünk || Filtettük ||

Éjn hazajöttem az anyám még fēnnvóut || nem aluttak || Na te
mēgjöttél? Mēg || Nízze kend || mēr kendēztük szülōket || nem ma-
gáztuk mēg tegēztük mint mámma || mámma nincs csak tegēzik mint a
malacot || osztán || Itt a píz montam || Aszongya anyám hogy || em-
bēr | nízze mán ez a kölök mennyi píszt hozott! Úrvacsorára ki-
szültem ijen || ijen cukorripa munkán vóutunk ||

Hát kérēm || éjn mēgvēttem a csizmát az Úrvacsorára || pamut-
gatya vóut magyar pamutgatya ráncos mán a kōjkōknek is || szíp azt
a piros sejem puplinkōtöt || kiskabátot || Ezēn a hétēn amit keres-
tem a nígy forint húsz krājcárt || aho nyóucvan fillért kellēt
tēnni || hogy egy pár ünneplō kiscsizmát vēgyek magamnak || Tizēn-
egy éves gyērēk vóutam || Hát Istenēm || hát vóut énnálam bōldogabb
embēr? Nem vóut || Nem vóut || Mikor az anyám azonta || Nízsték a
kölök mi csinál! Hát kérēm || Én ojan bōldog vóutam mint gyērēk
hogy || hát fēlűtöttem különben mint azok || akkik csak az úccán
csavarogtak || Mer azokon vóut egy rongy ēggyikēn másikon mēg fél

rongy | Én úgy mondom ahogy vóut | | Hát jó van rendbe van el van
intézve | Mémentünk tovább | halladtunk |

Elmentünk a másik birodalomba dőugozni | Mán akkor | tizenöt
és fél éves vóutam Gëllára jártam a Venkám Jenő (Wenckheim - Z.
L.) bírtokára | de ott is ismert mán ojan embër | akit úgy nevez-
tek hogy gazda abba | | Nagy Lajos vóut ott a gazda | Békésrül
való embër vóut az | Aszongya nekëm mëg | mëg másik két gyereknek
| te gyërték | | tik nem itt dőugoztok | gyërték énvelem osztán |
mënték oda a szlnáho | gyütöttük fõrdítottuk ugyi | és embërnap-
számot kaptunk akkor | Hát | Gëlla hát nem ojan messzi van | Hat
hétig jártunk oda | dőgozni | ijen fijatal gyerekik | és nem asz
mondom hogy | micsoda jó | de nagyon jó vóut abba az időbe | na-
gyon jó vóut | Mert mëgvëttem a ruhámat | mindën mëglëtt | szü-
lëmnnek csak ára vóut gongya hogy ippen aggyon ënnëm | hát azír
mëg mëgdőugoztam otthon mëgin mert | sokszor mikor hazamëntem a
munkábúl | ebbúl a munkábúl amit én dőugoztam | asz mongya hogy |
lnnye hát nincs víz hát | erëggy mán hozz mán ëgy kanna vizet |
Nade hun Újfalubúl Kaladonba këllëtt ëljárni | de ez ojan kiómé-
tër | Hát gyerünk osztán mi vóut az mëg annak a tetejibe | mëg-
csináltuk klsz | nem montuk azt hogy erëgy të vagy mír nem hoztál
| Nem mondhattuk azt a szülõnknek | mër ha a legkissebbet vissza-
szóltunk | há ott feküdtünk a padlón vagy a fõüdön | nem vóut mëg
akkor padló | kutya fasza vóut |

- Sándor bátyám, most legyen szíves lépjen egy nagyot, mikor
tizenkilenc éves volt mint legény...

Csak tizënhét | akkor ëin mán legíny vóutam | csak tizënhét

- Mit csináltak a mulatságokon?

Tizenöt és fél éves vóutam | én mán nõztem | abba az időbe |
klsz |

Nem vitás | mer ojan gyerek vóutam | na | Hogy hogy tőütöttük Má-
tyás? Mindën vasárnap ëlmëntünk abba a kocsmába ahun most ez a
| Jóska van | a Rájsz-féle kocsmába | (Reisz -Z.L.) Hát mindëgy a
hogy mi vóut de de | mi az Isten kërësztyény kocsmárossa vóut ne-
ki | ha zsidó vóut is | Ott mink jó vendígëk vóutunk | | Bemën-
tünk úgy dlután két órákkor hogyhát át át sünnyögtünk mán | mër
hogy közel vóut is a templomho | Míg a templombúl ki nem jöttek
nem szabad vóut a zenének mëgszólalni | Addig csak mink csëndbe
ittunk | csën de ittunk | Mikor mëgláttuk az első öregasszont mëg
a papot hogy mënt haza | a templombúl | akkor mán a banda kër-
ëszttbe tette a vonót oszt húz rá cigány kapom a segéjt | (ne-
vet) Ez így mënt | Hát nem sokat | öt-hat litër bõrt ëgy dlut-
tán ugyi el | pazaröltünk fejenkint mër ennyit ël | Vóutunk hatan
heten | öt üveg bõrt | de ëlfogyott | hozzon mëg másikat | mëg-
ittuk |

Az apámnak vóut héjt kishóld főüggye || még || hat családgya ||
 (köhög) de én vóutam benne a leg || | kriminálisabb || mégmondom
 őszintén || Mēr nekēm ha az apám aszonta hogy te ez így vagy mon-
 dom | ű | igēn jó van || De nem sokájig monta | aztán aszonta hogy
 csináld || Csináld | fene ētt vóuna még aszongya jobban tudod mint
 én || Így | így vóutunk || Hát ugyi hát || jókat mulattunk na || Va-
 sárnap dilután gyerünk oda Rájjérék osztán || hagy húzza Bodzás
 Lajkának az apja | Józsi Sándor bácsi | Mórē Lajos bátyám || aztán
 || mind ezek mán Kányáckinál ebbe a nagykerti kocsmába vótak ||

- Milyen volt az a fosztóka meg a cuháré?

Az krimináns vóut kérēm || mer ott kiníztük a jányokat || ki-
 níztük az ellenfelünket ha odajöttek ahun mink vóutunk || oszt
 vagy űk mégvártak vagy mink || Oszt akkor az úccán || jól mégagya-
 bugyáltuk egymást || Mer így mēnt ||

- Megverekedtek?

Még bizon || hát hőzöngött osztán hát || ki vagyok én | tē
 vagy asziszéd || én is vagyok ott || Az enyi az ēgyenetlenség | a
 jányír | még mit tudom én | ugyi ||

- Úgy csinálták, mint a szarvasok a szarvasbögés idején...

Nem mēt | nekünk az mán | nekünk az mán szarvasbögls vóut
 tizēnöt éves korunkba || (nevet) Akkor az mán vóut | igēn || ez nem
 vitás || Sokszor eszēmbe jut itt magamba hogy szídelgék ezēnn a
 pōrtán | hēj te jó Isten hova lēttél énmellőlem! Itt ēgyedül va-
 gyok || az annya hétszencségit ||

- A háborúból hogy vette ki a részét Sándor bátyám?

Vígig kivētem mindet ithon || ojan jól sikerült || (nevet)
 Nagyon jól sikerült || Hárminckilenbe negyvenbe behíttak haza-
 jöttünk | akkor ithon vótunk ēgy hónapig || akkor mégin becsődi-
 tett || Hát mi lész itt | mi van itt hát? Gyulára a vadászokho
 lēttem besorozva osztva || mán abba az időbe mēr Szēgedēn szógál-
 tam az útászoknál || ott āra a nagyálmás fele van ēgy laktanya ||
 Hát ugyi || ēccēr mégin jön ēgy behívó mikor majd ősszel is haza-
 jöttem || Ennye hát || mi lész itt mán hát sē munkáho nem tud az
 embēr fogni | nem tudott sēm mibe fogni na | mingyán mingyán be-
 rántották || | Égye még a fene || mégjött a behívó | nahát akkor
 mēnnyünk || Mēgyēk a kōssígházho || Elekēs vóut a jeddző akkor ||
 Mondom a bírónak | Sadri Gúnár vóut a bíró | ez a nagy || Mondom
 hun a jeddző? || Aszongya odavan Bērínybe a vásárra | ínnye bassza
 még mondom hát || Hát mondom mégjött a behívó | hát ējn mégin
 mēnnyek || Aszongya ide hālgass || Ne vonújj be míg a jeddzővel nem
 beszílsz! Ű tutta az esetēt || de én nem || Hát akkor tuttam még
 hogy || engēmet fēlmēntēt a kōsslg || kérelēm úttyán || mint mező-
 gazdasági kisparasztot || Hát evvel nyērtem még az összes háborút
 || Evvel nyērtem még az összes háborút || mert én || huszonkilenc

éves vóutam || mikor aho a régi rossz faházho kerültem mint ||
választott kösslgi képviselő || És én a háború végéig ott kinlód-
tam a többivel || Igén ||

- Akkor maga is ott ült a tanácssteremben?

Csak ijen képviselő mint most vannak ezek a tanácsstagok |
nem az előljárók | a tanácsstagok ugyi || Így vóut ||

- Mikor megnősült, hogy kezdte az életet?

Óó akkor mán éin könnyen fütyültem || mert az apám ugyi nem-
igén tudott adni | mér hát neki sē vóut || Oszt én úgy tettem mint
|| mint ahogy szokták az ojan emberek | hogy énbőlöllem mégis csak
kell hogy valami legyen || Elindúltam a magam úttyán || Egy nadrá-
gom vóut ojan || hogy || nem tudom megmondani hogy hány fót vót
rājta || Majd éccēr élméntem az anyámho mer nem ott laktam || Asz
mongya jaz anyám || Te || ijen nadrágod van? Mondom ijen || (nevet)
Vóut nekēm ünneplő dehát azt nem vittük mink sēmennyír a munkába

Asz mongya hogy | nem tom fejezzem így magam hogy || hát hogy
tutta ez az esszony ezeket a fotokat így összerakni? Mondom anyám
|| a szēginyslg megtaníttya az embērt || jó tanácsadó mert mámma is
azt mondom || hogy a szēginyslg megtaníttya az embērt || Megtanítty-
tya || hogy mennyit köüccsön | mit egyen és hogy dolgozzon | mert
| a szēginyslgnél csak ez a három tényező szerepél | a többi | a
többi sēmml hogy valaki hacacárézik | az nem nem || Én nem hacacá-
réztam soha | valaki nem jól szólt akkor egy nagy pofon vagy ket-
tő oszt méntem tovább ||

- Sándor bátyám, volt-e maga uraságnál arató vagy cséplőgépnél
részes?

Nem vótam || ott sē vóutam || villás vóutam || villás vóutam ||

- Mennyit kapott egy aratáson?

Egy mázsza búzát kaptam | Fűszegbe vótam || tizēnkét éves vó-
tam | mikor villás vóutam || Kis Dézsi Sándor bácsi után vóutam ||
Ott lakott az állami soron rigén || Igen egy mázsza búza egy ara-
táson oszt kiesz || Na dehát Fűszegbe nem vóut ojan nagy aratás ||
az könnyen mént ||

- Hány napig arattak akkor?

Mit mongyak? Tíz tizēnkét napot amit munkába eltőtöttünk ||
hát az || nekünk sēmml vóut || mert mikor az aratás elmúlt || oszt
megkapták azok az emberek azt a kis || bíréket amír kaszáltak meg
mindēn || azután az emberek is mentek vóna még tíz kila búzájír is
napszámba ha || hēj lett vóna || én úgy mondom ahogy van ||

- Télen járt-e fát vágni az erdőre?

Jártam || Egy ől fát kellēt ami gömbfábúl || amit nem kül-
lēt élhsítani || Azír attak egy forintot | abba jaz időbe || két
embēr húzta a fűríszt || Amit szít kellēt hasítani || úgy kellēt
ölbe rakni || azír attak egy forint húszat || Hát ha két embēr ha

fëlvágott ëggy öl fát mán pedig nagyon lusta vót ha még annyit së
vágott fël mëg nem rakott össze || akkor nagyon lusták vótak (ne-
vet) Így mondom ahogy || | ijen dolog vóut || ijen dolog vóut || Má-
sok mëg | mink mëg ugyë rëndës fûríszsëk vóutunk csak || mëntünk
nyakasztunk utánnok mëg azt a fákat amit ùk lëdöntöttek | oszt
hánytuk csomóba || azt fëlvágtuk || tíz centinál többet nem szabad
vót rőzsëbe tenni || mer az mán a || köjök botfába tãrtozott || Szó-
val ez mëg oszt vót || hãrmadës || Igën | hãrmadába csináltuk || és
vóut fa annyi az udvaron || hogy ha ma annyi fa vóna az én udva-
romon mint abba az időbe vót minállunk || aszondanáék hogy ez pisz-
kos csaló || Honnan lopta ez ezt a sok fát össze? Igën ez így vót

- Sándor bátyám, akkor volt jobb, vagy most jobb?

Erre is tudok felelni || Nekem akkor jobb vót mër fíjatal
vóutunk || Akkor mámma || híjába hogy kapom azt a kis || mit kapunk
|| mi jaz na || nyugdíj || Mámma mán nem jó || | mer ëlmúltam majdnem
nìccër huszonëggy éves ||

- Köszönöm Sándor bátyám hogy fogadott bennünket, és kívánunk
nagyon jó egészséget!

Nagyon köszönöm Mátyás || nagyon köszönöm! De jó van igen eb-
be előrebocsátottuk hogy ebbe nincs politika | nem is mënt bele
semmi || Nem mënt bele assziszëm || mert abba is tudnék || bassza
mëg az a... ||

Lejegyezte és közli:

ZILAHÍ LAJOS

Őrségi szójegyzék

A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének munkacsoportja 1982-től élőnyelvi kutatást végez az Őrségben Szabó Géza tanszékvezető főiskolai tanár vezetésével. Támogatja a kutatómunkát az Őrségi Baráti Kör a főiskolai szervezeten keresztül, valamint közreműködik benne a VEAB Nyelvtudományi Munkabizottsága is. A gyűjtő-, de a feldolgozó munkában is jelentős szerepet vállal a tanszék Nyelvjáráskutató Tudományos Diákköre. Szabó Géza és magam irányításával nyolc nyelvjárásgyűjtő úton jártunk az Őrségben, és eddig négy gyűjtőtábort szerveztünk főiskolai hallgatóinkkal. (E munkáról l. Szabó Géza : A nyelvjárások és a köznyelv harca az Őrségben. A Szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV (1984):49-56.)

Az így fokozatosan összeálló élőnyelvi anyagot egyéb forrásokból is ki akarjuk egészíteni. E szempontból fölveltük a kapcsolatot a Savária Múzeum Néprajzi Osztályával. A szakmai és ismeretterjesztő célokat is vállaló kutatás -- többek között -- tájszótárral is kecsegtethet. Ehhez az -- elsősorban főiskolai hallgatóinkra váró -- feladathoz előzetesként állítottam össze a jelenlegi szójegyzéket. Egy része az Őrségi hangfelvételek készítésekor, illetőleg visszahallgatáskor született fonetikus lejegyzéseimre épül. Másik részét az Őrségről 1960 után készült kéziratos és publikációs anyagból céduláztam ki. F o r r á s a - i m a következők (zárójelben közlöm a szójegyzékben szereplő rövidítésüket):

-- Őrségi felvételek (ő. f. I) kazettás magnetofonnal, készítették : Berkovics Ildikó, 1982. VIII. 23., Szatta (1); Berkovics Ildikó--Szép Ilona, 1982. VIII. 24., Bajánsenye--Kotormány (2), Velemér (3,4), 1982. VIII. 25., Szaknyér (5); Erdélyi Erika, 1982. VIII. 23., Nagyrákos (6, 7, 8,); Erdélyi Erika--Gyetvai Zsuzsa, 1982. VIII. 25., Szaknyér (9); Gyetvai Zsuzsa, 1982.

VIII. 24., Velemér (10); Mészáros Erzsébet--Molnár Zoltán--Sebestyén Gertrúd, 1982. VIII. 23., Szalafő--Papszer (11, 12); Molnár Zoltán, 1982. VIII. 23., Szalafő--Alsószer (13); 1982. VIII. 24. Bajánsenye--Kotormány (14), Szaknyér (14, 15), 1982. VIII. 25., Farkasfa (16), Kondorfa (17); Szabó Géza, 1982. VIII. 23., Szalafő--Papszer (18, 19, 20), 1982. VIII. 24., Bajánsenye--Kotormány (21), Szaknyér (21, 22), 1982. VIII. 25., Farkasfa (23, 24), Kondorfa (25); Szép Ilona, 1982. VIII. 23., Szatta (26).

-- Őrségi felvételek, illetőleg lejegyzések (Ő. f. II), készítették: Szabó Géza, 1982. X. 1., Szatta (1, 2), 1982. XI. 5., Kistrákos (3, 4, 5); valamint Molnár Zoltán, 1982. X. 1., Szatta (6), 1982. XI. 5., Kistrákos (7), 1982. XI. 8., Ispánk (8), Őriszentpéter (9), 1982. XI. 20., Pankasz (10), Szaknyér (11). A magnetofonfelvételeket a BDTF Magyar Nyelvészeti Tanszékének az hangarchívuma őrzi, a lejegyzések tulajdonomban vannak.

-- Csaba József: Az őrségiek és a vasi szlovének népi méhészkedéséről. Vasi Honismereti Közlemények, 1982/2: 17--22. (VHK. 83/2); Csiszár Károly: Őrség. Vas Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala, (Szombathely) 1980.³ (Csiszár); Ernstné Molnár Valéria: A hangutánzó igék vizsgálata a Vas megyei Őriszentpéterben (1978.). Jelentkezünk 39--40 (1983): 44--56. (Jelentkezünk 39--40); Guttman Miklós: Hangtani jelenségek változása egy kemenesaljai és egy őrségi iskola tanulóinak nyelvhasználatában. Magyar Nyelvőr 107 (1983) 1: 90--9. (Nyr. 107); Katona Imre: Néprajzi útikalauz II. A nyugati végeken (Vasi és zalai népcsoportok). Forrás XI (1979)2: 90--6. (Forrás XI,2); Laky Marietta: Az Őrség és Hegyhát népi építészete. Kézirat, 1968. 32 l., SM: Nk--646. (Laky); Paládi-Kovács Attila: Szülés, szülés. Magyar Nyelv LXVI (1970)1: 90--3. (MNy. LXVI); Szabó Géza: a fent elsőként i. m. (BDTF Tud. Közl. IV); Végh József: Az őrségi és hetési diftongusrendszer és a vele kapcsolatos kérdések. = Ligeti Lajos és Pais Dezső közreműködésével szerk. Benkő Loránd: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Akadémiai K., Bp., Nyelvtudományi Értekezések 40 (1963): 369--74. (NytudÉrt. 40); Vörös Ottó: Szókészlet régiségek vizsgálatának néhány lehetősége Vas megye földrajzi neveiben. = Dialektológiai szimpozion. Szerk. Szabó Géza és Molnár Zoltán. VEAB Értesítő 1982, II: 171--4. (VEAB Ért. 1982, II).

A szójegyzék anyagának, az alaki, jelentésbeli és valódi tájszóknak a kiválasztásában alapvetően azokat az elveket érvényesítettem, amelyekre az új magyar tájszótár épül (ÚMTsz.I: 11--2). Gyakorlati, technikai megfontolásból, valamint az egységeség, az összevethetőség szempontjára is gondolva tettem ezt, nem mondva le a tájszó tágabban való elvi értelmezésének a lehetőség-

géről (vö. Balogh Lajos: A tájszó fogalma. = Szerk. Imre Samu--Szatmári István--Szűts László: Jelentéstétan és stilisztika. Akadémiai K., Bp., NytudÉrt. 83 (1974): 70--4.; Szabó Géza: Gondolatok, megjegyzések az Új magyar tájszótár olvasása közben. Vasi Szemle XXXIV (1980)4: 548, 550; uő: Tájszótárak és nyelvjárási régió. MNy. LXXIX (1983)3: 345/. A regionális (táj-,népnyelvi) és a köznyelvi szavak elkülönítésében a Magyar értelmező kéziszótárt (az ÉKsz-t) használtam fel. Támaszkodva mindezekre, továbbá a forrásanyag kettősségéből: szó-, illetőleg szöveggyűjteményre oszlásából fakadóan nemcsak az úgynevezett szótári szókat, a lexémákat (*dödölle, gyön*), hanem a szövegben előforduló alakváltozatokat, a szövegszókat (*dödöllit, együnek, főkellék, sürven*) is kicéduláztam. Így egyaránt fölvettem azokat a toldalékolt formákat, amelyeknek a szótári (lexikai) tövében mutatkozik meg a nyelvjárásiasság (*kostáták*), illetőleg amelyekben a köznyelvi szó tájszóvá módosulása a toldalék nyelvjárásiasságából fakad (*bélit*). Szerepelnek anyagomban a köznyelvi tő és az ugyanilyen toldalék kapcsolatának az olyan megfelelői is, amelyeknek regionalitását mondat- vagy szövegfonetikai helyzetük okozza (*hattam, uvvót*). Az országosan ismert, ún. népnyelvi adatok is helyet kaptak a jegyzékben, hiszen nagy részük alakjukra nézve helyi színezetű (*tekenyü, vëlláve, véka*).

A forrásanyagban számos olyan szövegszó fordul elő, amelynek köznyelvi a töve, csupán a toldalékolásuk nyelvjárási (*járgyák, kapáve stb.*). Ezek természetesen nem kerültek be a szójegyzékbe, jóllehet értékes információt nyújthatnának a grammatikai vizsgálatokhoz. Továbbá kimaradtak -- egyelőre -- azok a tájszók is, amelyekre vonatkozóan ugyan nem fogalmazódik meg konkrét állásfoglalás az ÚMTsz. idézett részében, de következik belőle. Így hiányoznak a szóvégi *é* helyetti *i*-nek (*tévi*), a szóvégi zárt *ë*-nek (*kefë*) az esetei; a diftongusos adatok (*j^uo*); a *v* zöngésítő hatásának vagy zöngétlenedésének (*sog van, ötfen*) az előfordulásai; a toldalékoknak a köznyelvihez képest lerövidült (*köttek*), kieséses (*azér*) vagy hangbetoldásos (*lábaimak*) változatai. (Az *ikes -ik* ragnak a köznyelvitől eltérő jelenlétét vagy hiányát viszont -- lexémaformáló erejénél fogva -- adatoltam.) A nem fonéma, csak fonetikai variáns terjedelmű hangtani realizációkat (*bánt, kelis*) nem vettem figyelembe. Az 1960 előtti művekből idézett adatokat sem dolgoztam fel. A kimaradt adatok bizonyos csoportjai talán egy majdani őrségi tájszótárban kaphatnak helyet.

A szócikkek megszerkesztésében a Nyugat-Dunántulhoz kötődő tájszótáraknak (Imre Samu: Felsőőri tájszótár. Akadémiai K., Bp., 1973. 14--7.; Kiss Jenő: Mihályi tájszótár. = NytudÉrt. 103 (1979): 10--1.; Markó Imre Lehel: Kiskanizsai szótár. Akadémiai

K., 1981. 10--1.), valamint Penavin Olga Szlavóniai (kórogyi) szótárának (Forum K., Újvidék, I: é. n. (1967) 9--10.) módszerére támaszkodtam. A köznyelvi(esített) címszót a nyelvjárási adat (sor), a szófaji minősítés, majd az értelmezés követi. Nem közlök példamondatot, hivatkozom viszont az adatközlőre, valamint az adat lelőhelyére. Némely szócikk végén "vesd össze" résszel szándékozom rámutatni az adatok bizonyos összefüggéseire. Ezzel egyben pótolni próbálom az igen ritka utaló szócikkek hiányát. Az egyes részek esetenkénti átfedéseit, információismétlődéseit összevonással, kihagyással visszautaló rövidítéssel igyekszem kiküszöbölni.

Címszóul a nyelvjárási adat köznyelvi vagy köznyelviesített lexémája szolgál. Ezen alapul a szócikkeknek betűrendbe sorolása is. Egyúttal a címszó közvetíti a köznyelvi és a nyelvjárási alak egybeesésekor az utóbbi formát, alaki tájszó esetében pedig az értelmezést is képviseli. Mivel adataim jelentékeny része szöveg-szó, a címszóban zárójelben vagy kettőspont alkalmazásával a szükséges alakváltozattá egészítem ki a köznyelvi(esített) szótári szót. Például: (bab)hüvely(e), (meg)hí(juk), koma:komaínk. Megkönnyíti ez a szükséges adat gyors keresését, a bonyolult nyelvjárási hangsorok értelmezését, aztán nem kényszerülünk így hosszú jelentés megadására. Az igeikötő a jelentésbeli és valódi tájszók esetében természetesen zárójel nélkül fordul elő a címszóban (betörükösztem). A népnyelvi adatokéhoz hasonló okokból az igeneveket külön szócikkekben szerepeltetem (döntöve). Nem kétséges, hogy a címszóknak ez a sajátos megadása a szójegyzék átmeneti, műhelymunka jellegét tükrözi.

A nyelvjárási adatot a címszóval való egybeesésekor visszautalással, ellenkező esetben úgy közlöm, ahogy a forrásanyagban megtalálható (feji^{er}, ¹eppe^g), illetőleg ahogy az egyezményes magyar hangjelölés szerint lejegyeztem. Az egymás mellé kerülő adatváltozatokat betűrendjük szerint sorolom fel. Ha az adat után kérdőjel áll, arra utalok ezzel, hogy kikövetkeztetéssel jutottam a birtokába (a néprajzi cikkek ugyanis az adatokat nem föltétlenül nyelviként, hanem néprajziként közlik). Más szócikk-rész kérdőjelesítése is bizonyításra várásról, valószínűsíthetőségről árulkodik.

A szófaji minősítés jelenlétét egyrészt a tájszóközlések hagyománya okolja meg, másrészt az, hogy átválthatja ez a rész nem egy esetben az értelmezés funkcióját (kü ik). Az ide tartozó és a más szócikk-részben előforduló közszerővidítések a következőket tartalmazzák: ak. = adatközlő, fn = főnév, fr = állandósult szókapcsolat (frazológiai egység), hsz = határozószó, ik = igeikötő, in = igenév, ksz = kötőszó, l. = lásd, mell. = melléknév,

msz = mondatszó, ne = névelő, nm = névmás, nu = névutó, szn = számnév, ua. = ugyanaz, uo. = ugyanott, uő = ugyanő, v. = vagy, vki = valaki, vő = vesd össze.

A nyelvjárási adat értelmezése szorosan kötődik a forrásanyaghoz, a tájszó szöveggörnyezetéhez. Ez okozza némely esetben azt, hogy kissé általánosan adja meg a jelentést a szócikk. Az élnyelvi fölvételek értelmezésében nagymértékben támaszkodtam az ÉKsz-re, nemkülönben maguknak az adatközlőknek a megjegyzéseire, észrevételeire.

Ahol lehet közlöm a személynév rövidítésével, kitől származik a nyelvjárási adat. A vezetéknév kezdőbetűje -- néhol egy melléírt kis betűvel együtt -- (N., Mn) férfi, az asszonyképzős forma (B-né) női adatközlőt takar. (A szójegyzékbe egyelőre be nem került anyagban szerepel hajadon adatközlő is. Esetében az utónév kezdőbetűjével megtoldott rövidítés utal női adatközlő voltára: H. I.) A névrövidítések egybeesésekor az adatközlő életkora (a zárójelbe tett szám), végső esetben a lakóhely megadása egyedíthet. Az előbbi az adatközlő nemzedéki hovatartozásáról is tanúskodik, az utóbbi pedig az Őrségen belüli megkülönböztetést, a helyi nyelvjáráshoz kötést is lehetővé teszi.

Ennek következtében remélhetőleg alkalmas lehet a szójegyzék némi nyelvföldrajzi-nyelvszociológiai kép megrajzolására. Összefüggésben vele bizonyára tükröz valamit -- nemzeti hagyományainak egy szeletét mint értéket mentve -- a szóban forgó vidék művelődéstörténeti vonatkozásaiból, népi műveltségéből, az ott élők szokásaiból, gondolkodásmódjából. Talán más nyelvészeti vonatkozásai sem jelentéktelenek a szójegyzéknek: szolgálhat nyelv(járást)történeti tanulssággal, leíró szókészlettani következtetések mellett esetleg hasznosítható grammatikai (elsősorban hang- és alaktani) vizsgálatban is, netán a nyelvhasználatot is befolyásolhatja, ösztönözve a nyelvjáráss szépségeinek tudatos vállalására.

Ez a szógyűjtemény jelenlegi formájában, 500 szócikk 750 nyelvjárási adatával -- mondhatjuk -- (szöveg)szójegyzék. De idővel esetleg tájszótárrá is bővíthet, tájszótárba is beépülhet.

adni annyi in T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 23); V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

ágasfa ua. fn 'a háztető gerincgerendáját tartó fa' Őrség (Laky, 8)

ágy(a) ágyája fn 'a gyümölcsecet seprője' H-né (40), Szaknyér (Ő. f. II:11)

akác agác fn T.(62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

akadozik ua. ige 'útjában van vkinek' K. (53), Kisrákos (Ő. f. II: 7)

alja alla fn D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I:20); T-né (71), Farkasfa (Ő. f. I:16); V. (62), Velemér (Ő. f. I:10) Vö. **fenyőalja**

állatriogató ua.? fn 'ráolvasással rokon, régies gyermekmondóka' Vas (Forrás XI, 2: 96)

állítva állitova in H. (62), Kondorfa (Ő. f. I: 17)

(az, kell) **ám az án** nm + hsz K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11); **kę jám** ige + hsz uő (BDTF Tud. Közl. IV: 55)

áspólni áspunyi in 'a fonalat egy különleges, többnyire T alakú rúdra föltekercselni' S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I:12)

asszony(ok) asszō fn t-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24)

át áti hsz Cs-né (60), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

avított(at) avittat mn (fn) 'ósvi, elnyűtt (holmit)' B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)

aztán aszta hsz H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 53); **osztá** uő (uo.); N. (73), Nagyrákos (Ő. f. I: 6); **osztán** Kisrákos (Ő. f. II:4); **osztá** K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 55); **osztán** ksz 'és' Őrség (Csiszár, 30)

babhüvely **babh^uöl** fn D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20) Vö. **hüvely**

bakancs bakkancs fn uő (uo)

bakhátas ua.? mn 'a szét- és összeszántásnak ügyes kombinációjára utaló, a barázdák között keskeny vízlevezető árkokat hagyó (szántás)' Vas (Forrás XI, 2: 91)

balázsjárás ua.? fn 'katonás jellegű népszokás február 3-án uo. (94)

banda ua. fn 'cigányzenekar' O. (46), Pnkasz (Ő. f. II: 10)

Bauer Páhor fn H-né (40), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

be (volt) **iktatva be vót iktatva** ik + ige +in 'be volt fogva (a munkába a kisgyerek)' T, (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

bekeresztelés bekörösztlés fn 'farsangi népszokás, tréfás legényavatás' Vas (Forrás XI, 2: 95)

bél belét bēlit fn H-né (40), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

beljebb bellebb hsz B-né (74) Szaknyér (Ő. f. I: 21)

belőle : belőlük **belőlle** hsz Bajánsenye? (Nyr. 107: 198); **belüllő** Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 18); **belüllők** V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

berreg bērrēg ige 'a felrepülő fogoly motorkerékpárhoz hasonló hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

betörülközík : betörülköztem *betörülközstem* ik + ige 'berúgtam' Cs. (67), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

bodon ua. fn 'kitisztított belsejű, odvasodó rönkdarab, amely méhcsalád telepítésére használatos' Őrség (VHK. 83/2: 18)

bódonkút ua.? fn 'forráskút' Őrség (Csiszár, 21)

bogár ua. fn 'légy' T.(62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

boglyáz(zuk) *baglázzuk* ige K. (53), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

bontószék *bontuszík* fn 'a disznó felbontására szolgáló asztalszerűség' K-né (49), Kistrákos (uo.)

bontva *bontova* in uő (uo.)

(ki)borít(om) *kiburitom* ige S-né (57), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 12)

borjú(t) *borgyut* fn N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7)

bóró ua.? fn 'ácsszerszámfajta' Őrség (Laky, 19)

borstörő *böstörű* fn 'máktörő (mozsár)' D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20); T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 23)

bödebence : bödebencének bödőbencének fn 'katicabogárnak' N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7)

bömböl *bömbül* ige '1. a szél, 2. a jól befűtött kályha az éhes állathoz hasonló hangot ad' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

bűg ua.? ige '1. az éhes tehén, 2. a disznó párzáskor, 3. a hívó galamb hangot hallat' uo. (55--6); *buGG* 'turbékol (a galamb)' N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7)

bugyogós *bugyogás* mn 'pantallót viselő?' Őrség (Csiszár, 37)

burgundi (répa : répát) *burgundi* fn 'takarmányrépa' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 10); *burgondi répát* mn + fn B. (67), Kistrákos (Ő. f. II: 3)

bürke ua. fn 'kis szalonnabőr' Őrség (NytudÉrt. 40: 369); K. (53), Kistrákos (Ő. f. II: 5)

büzölög : *büzölgött* *büzelgett*, *büzörög* ige 'lassan ég(ett a tűz)' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

cenzár *cějzár* fn 'házasságközvetítő' Cs. (67), Szaknyér (uo.)

ciha ua. fn 'dunyahuzat' V.(62), Velemér (Ő. f. I: 10)

cikákol *cikákul* ige 'a légszűrőbe jutott ételtől, italtól fuldokolva köhög' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56)

cumizik *cumiz* ige Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

csácsorog ua. ige '1. a gagyogó kisgyerek, 2. a moslékot evő állat hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56)

csak *csek* hsz S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 12)

- csanak ua. fn 'fából készített ivóedény' Vas megye? (Laky, 20)
- csepeles ua. fn 'tölgyerdő' Őrség, Farkasfa (VEAB Ért. 1982, II: 172)
- csépelni *csípűnyi* in Cs. (67), Szaknyér (Ő. f. I:15)
- csér ua. fn 'sár' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 18) Vö. cséros
- cserép *cserep* fn Őrség (NytudÉrt. 40: 370)
- cserépkályha *cserepkálh* fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)
- cserépkorsó *cserepkorsu* fn D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)
- cséros ua. mn 'sáros, zavaros, fölkavart (pl. a víz)' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8) Vö. csér
- csibe : csibéim *csibeim* fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9)
- csipkebugyó *csipkebugya* fn S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11)
- csippant ua. ige 'csipog' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56)
- csődör ua. fn 'ménhely'? M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)
- csötönöz *csötönisz* ige 'ide-oda járkál, tesz-vesz'? Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 52)
- csütörtök *csötörtök* fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)
- danolgat *danogat* ige 'az állat az emberéhez hasonló módon hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)
- disznóölet(be, -kor) *disznuöledbe* fn 'disznóölésbe' M-né (50), Kistrákos (Ő. f. II.7.); *disznóöletkor* 'disznóöléskor' K. (53), Kistrákos(uo.)
- disznóölő *disznóölü* 'disznóvágásra vállalkozó férfi' Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)
- dolgozni *du¹gozni* in T-né (71), Farkasfa (Ő. f. I: 16)
- dödölle : dödöllét *dödölle* in 'krumpli és liszt keverékéből készített ételfajta' Őrség (Csiszár, 31); *dödölle*, *dödöllit* B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)
- döntve *döntöve* in H. (62), Kondorfa (Ő. f. I: 17)
- dörmög ua. ige 'az állat az emberéhez hasonló módon hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)
- duda ua. fn 'népi hangszerfajta' Vas (Forrás XI, 2: 95)
- dunsztkötés *dunckötis* fn 'párakötés' H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 53)
- dunsztol(ják) *dunctullák* ige V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)
- dűlő(ben) *düllübe* fn K-né (70), Szaknyér (BDTF. Tud. Közl. IV: 54)

dünnög ua. ige 'az állat az emberéhez hasonló módon hangot hallat' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

egész eggész mn N-né (72), Nagyrákos (Ő. f. I: 6)

egyedüli egyedüli mn 'egyedül élő (asszony)' T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24)

egyszeri éccëri mn '(az alma) régi, valamikori, régóta fönt levő (a fán)' K-né (49), Kistrákos (Ő. f. II: 3)

éjféli(kor) iĕfĕbe fn Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

éjjel(t) tĕt fn O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

elejbe ua. hsz 'eléje' Cs. (67), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54)

élet(ét) élettyit fn N. (74), Szattya (Ő. f. II: 2)

elsőben elsőbe hsz 'elsőször' K. (53), Kistrákos (Ő. f. II: 5); M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)

én é mn K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54)

énekkel énekül ige 'az állat az emberéhez hasonló módon hangot hallat' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

(az) enyém(ből) zenyibü ne + nm K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54)

éppen éppen hsz K. (53), Kistrákos (Ő. f. II: 7); K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9); éppen B-né (68), Szatta (Ő. f. II: 1); ppe^s H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 53); ippög M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)

eső essü fn H-né (33), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 19)

esőhívó ua.? fn 'ráolvasással rokon, régies gyermekmondóka' Vas (Forrás XI, 2: 96)

faházasság ua.? fn 'lakodalmat eljátszó, rönkös farsangi népszokás' Őrség (uo.: 94) Vö. maskaralakodalm

faizás ua.? fn 'az a régi esemény, amelyen ki-ki annyi fát vihetett az uradalmi erdőkből, amennyit a hátán egyszerre elbirt' Vas (uo.: 92)

faluhely(en) faluhelĕn fn H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 53)

favágító favági, foavági^{tu} mn 'favágásra használatos (tus-kó)' K-né (70), Szaknyér (uo.: 55, 54)

fehér fejĕr fejjiĕr mn Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

fejni főni in M-né (50), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

(meg)felejt(ettem) mĕkfeletĕttem ige M. (77), Kistrákos (Ő. f. II: 4)

feljebb föllebb hsz K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9,21); O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

felnek fënek hsz 'felfel' S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11); **főnek** Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 18); K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9)

fent fënd hsz B-né (68), Szatta (Ő. f. II: 1)

fenyőalja fenyűalla fn 'egy gombafajtának a neve' V-né (54) Őriszentpéter (Ő. f. II: 9)

fergettyű fürgetű fn 'elfordítható zár, retesz, rigli' N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I:7); T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

férj(hez) férhöz fn B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8); **firhöz** V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); **firho** K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9); O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10); U. (78), Szaknyér (Ő. f. I: 5); **firhő** B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)

fia(mnak) fijam^hnak fn K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 55)

fiatal(oknak) fijataloknak fn Cs. (67), Szaknyér (uo.: 54)

firhang férhang fn 'függöny' Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26); T-né (59), Ispánk (Ő. f. II: 8); **firhang** T. (62), Ispánk (uo.)

fizet fűzet ige? Őrség (Csiszár, 29)

(ki)fizetni kifűzetnyi in M-né (64), Velemér (Ő. f. I: 4)

foglalva foglalve in B-né (68), Szatta (Ő. f. II: 1, 6)

(meg)fokhagymáz(ták) **mëkfokhajmász(ták)** ige V.(62), Velemér (Ő. f. I: 10)

fokol(ják) fokujják ige H-né (33), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 19)

forradás foradás fn V-né (54), Őriszentpéter (Ő. f. II: 9)

forró (víz) foru viz in + fn K. (53), Kistrákos (Ő. f. II: 5)

fökény fökin fn 'szemölcs' H-né (40), Szaknyér (Ő. f. II: 11); M. (51), Kistrákos (Ő. f. II: 7); Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

frunerátor ua. fn. 'a halálhírt vivő, legközelebbi férfi rokon' Őrség (Csiszár, 26)

fű(vel) fűjje fn B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 21)

fűrészfűrész fn S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11); **fűrűsz** fn Őrség (NytudÉrt. 40: 369)

fűrészelni fűrűszünyi in U. (78), Szaknyér (Ő. f. I: 5)

füstölő füstülü fn M-né (64), Velemér (Ő. f. I: 4)

fütyül ua. ige 'a nedves fa a tűzön a rigóéhoz hasonló hangot ad' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

gabona : gabonát gabnát fn B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)

galambica ua. fn 'galambgomba' V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9)

ganéjlé : ganéjlevet **ganajlé** fn 'trágyalé' uő (uo); **ganajló** uő (uo.) K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II:11); **ganajlövet** az utóbbi ak. (uo.)

gánica ua. fn 'pohánka- v. kukoricalisztből v. liszt és krumpli keverékéből készült ételféle' Őrség (Csiszár, 31) Vö. hajdina-, krumpli-, kukoricagánica

gargarizál gurgalizál, gurgulizál ige Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 53)

gatter ua. fn 'fűrészüzem' O. (48), Pankasz (Ő. f. II: 10)

gerencsér gelencsér fn 'fazekas' Őrség (Csiszár, 37)

gerencsérmesterség gelencsérmesterség fn 'fazekasmesterség' uo. (36)

gereblye grábla fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11); **gráb-lo** Őrség (Csiszár, 30)

gereblyél(tem) gráblutam ige D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

gergelyjárás ua.? fn 'a régi iskolaév kezdetének ünnepélyes bejelentése március 12-én' Vas (Forrás XI, 2: 94)

gondol(ja, -ják) gondulla ige K-né (49), Kondorfa (Ő. f. I: 25); **gondullák** D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

gömbös ua. fn 'disznósajt' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

görbül ua. ige 'kérődzik a tehén' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56)

grádics ua. fn 'széles oldalú, deszkalapú létra' V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9)

gurgat ua. ige 'görget' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 53)

gyepű ua.? fn 'élősvény' Őrség (Csiszár, 17)

(meg)gyógyul(tam) mēg-gyógyitam ige K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9)

gyökér gyüktēr fn Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

(meg)gyűl(ött) mēg-gyűllött ige 'összejött, felhalmozódott (pl. a ganéjlé)' V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9)

hácskú ua.? fn 'átjáró a vesszőből font kerítésen, alsó része deszkával elzárva, hogy a baromfiak a szomszéd telkére ne tudjanak átmenni' Őrség (Csiszár, 17)

hagy(tak, -tam, -tuk, -tunk) **hattak** ige V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); **hattam** M-né (64), Velemér (Ő. f. I: 4); **hattok** H-né (40), Szaknyér (Ő. f. I: 14); **hattunk** N-né (68), Szatta (Ő. f. II: 2)

hagyma : **hagymát hajmát** fn K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 3,7) **Vö. fokhagymáz, vöröshagyma**

hagyni hanyi in V-né (56), Kondorfa (Ő. f. I: 25)

hajdina ua. fn 'pohánka' K. (53), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

hajdinagánica ua. fn 'pohánkalisztból készült ételfajta' Őrség (Csiszár, 31) **Vö. gánica**

hajdinas rétes ua. mn + fn 'pohánkával készített tésztafajta' uo.

hájtalan ua. mn 'kenetlen (szekér)' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

hápgog háppog ige uo.

haragszik : **haragudnék haragunnék** ige D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I:20)

háromkirályok ua. fn 'vízkereszti, január 6-i népszokás' Vas (Forrás XI, 2: 94)

hát (csak) **hács** csak hsz + hsz T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24); **h^at** Cs.(67), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 53); **h^e** K-né (70), Szaknyér (uo.: 55)

hatak ua. fn 'nagy pattanás' H-né (40), Szaknyér (Ő. f. II: 11); **hatak** uő (BDTF Tud. Közl. IV: 53); 'pattanás' M-né (50), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

háznéző(be) **háznízübe** fn 'háztűznézőbe' O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

héber ua. fn 'lopó' K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

héberszilánkot kap(ott) ua. fn + ige (fr.) 'berüg(ott)' uő (uo.)

hegedül ua.ige 'az állat az emberéhez hasonló módon hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

héj(ban) héba fn 'padláson' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

hely(e, -en) **helë** fn B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 22); **he-lën** K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 5) **Vö. faluhely, sebhelyes**

helyette **helëtt^e** hsz K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 55)

(meg)hí(juk, -ttak, -tták, -ják) **híjjuk** ige 'hívjuk' M. (52), Szatta (Ő. f. I: 26); **hítak** 'hívtak' B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8); **hiták** 'hívták' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); **hi-ták** B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8); **mëkhiják** 'meghívják' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); **mëkhijok** uő (uo.) **Vö. híni, vendég-híjő**

hiába jába hsz D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20);
 jába V-né (56), Kondorfa (Ő. f. I: 25)
 himp¹ér fn 'málna' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)
 (meg)híni mēkhina in 'meghívni' uő (uo.) Vö. hí
 hogy ua. ksz 'és' Őrség (Csizsár, 30)
 hogyne hojje msz H-né (40), Szaknyér (Ő. f. II: 11)
 horonkol horonkul ige 'horkol' M-né (50), Kisrákos (Ő. f.
 II: 7)
 hosszú hosszú mn Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26); T-né (59),
 Ispánk (Ő. f. II: 8)
 hoz(ta) hyszta ige K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV:
 55)
 hozzáver(ték) hozzávertik ige 'kényszerítették a házasságra'
 O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)
 hőkk(jére, -n sült) hőkküjre fn 'a régi falusi házak tűz-
 helyféléjére' H-né (40), Szaknyér (Ő. f. I: 14); hőkkönsült fn +
 in. 'régí falusi tűzhelyféleségen sült (pereg)' Őrség (Csizsár,
 39); hőkkön süt O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)? hőkkön süt
 D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)
 hüppögető ua.? 'a regösök egyik hangszere' Vas (Forrás XI,2:
 95)
 hörpicül ua. ige 'hörpintve szürcsöl'? Őriszentpéter (Je-
 lentkezünk 39--40: 47)
 hőskoma hėskoma fn 'a gyerek nőtlen keresztapja' V. (62),
 Velemér (Ő. f. I: 10) Vö. koma
 huhogó ua.? fn 'a regösök egyik hangszere' Vas (Forrás XI,2:
 95) Vö. hüppögető, köcsögduda
 hupolag huphó^ujag, hupo^ujag fn 'ütéstől származó daganat' T.
 (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)
 hüppög? hipēg ige 'az állat az emberéhez hasonló hangot hal-
 lat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)
 (bab)hüvely(e) baphőle fn H. (68), Ispánk (Ő. f. II: 8);
 baphőlő V-né (54), Őriszentpéter (Ő. f. II: 9); hől Mn (52),
 Szatta (Ő. f. I: 26); Zs-né (78), Őriszentpéter (Ő. f. II: 9),
 hőlle L-né (86), Kondorfa (Ő. f. I: 25); hől V. (62), Velemér
 (Ő. f. I: 10) Vö. babhüvely
 hűvös hűös fn Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

idő üdő fn O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10); üdü Őrség (Ny-
 tudÉrt. 40: 369)

idős üdüs mn uo.

ilyen(eket) ilē mn T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24);
 illen H-né (73), Bajánsenye--Kotormány (Ő. f. I: 2); Sz-né (71),

Kisrákos (Ő.f II: 3); T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 23); V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); *ilyen* H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 53), *ilyen*eket uő (Ő. f. I: 14)

ilyenformán ilyenformán hsz D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 18)

inni innya in Cs. (67), Szaknyér (Ő. f. II: 11); H-né (40), Szaknyér (Ő. f. I: 14)

ipszilon ua fn '(az) illető' O. (48), Pankasz (ő. f. II: 10)

(le)írni *leírnya* ik + in L-né (86), Kondorfa (Ő. f. I: 25)

itten ua. hsz 'itt' Bajánsenye (Nyr. 107: 199); B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 22)

itteneg ittennek hsz 'itt' O. (48), Pankasz (Ő. f. II: 10)

itthon iton hsz T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 23)

játszó ua.? fn 'a népi mulatságok hagyományos, szabadtéri helye' Vas (Forrás XI,2: 95)

jég gyég fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

jogosítvány(a) gyogositványá, jogosivánnya fn Cs. (67), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54, 53) *Vö. mint*

jóllakni jólaknyi in Sz-né (71), Kisrákos (Ő. f. II: 3)

(el-, ki-, meg)jön(nek) : *jött (meg) együnek, gyön, gyünek*, ige T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24); *gyüt még* ige + ik Cs. (67), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54); *gyütt* B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 22); *kügyütt* ik + ige U. (78), Szaknyér (Ő. f. I: 5); *még-gyütt* ik + ige K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9)

jön-megy gyünmegy ige Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

jönni gyünnyi in V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

jut(tott) gyut ige uő (uo.); *gyutott* B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)

kágyula kágyélló, kágyilló fn 'ház nélküli, meztelen csiga' M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1); *kágyu* Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

kakas kokas fn Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 46)

kaliszter kaniszter fn 'műanyagból készült, folyadéktároló edény' Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

kályha : *kályhakat kálhakat* fn V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10) *Vö. cserépkályha*

kamra kamara fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

kánai menyegző ua.? mn + fn (fr.?) 'borívásra biztató, láncszerű szertartásos ének' Vas (Forrás XI,2 96)

kanásztánc ua.? fn 'kétbotos és botforgatós, népi táncfajta' uo. (95)

(fel-, le)kapcsol(ja) fökapcsulla ige S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11); lëkapcsulla Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)
kapcsolva kapcsuva in B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 22)
kásaleves ua. fn 'kölesből készült leves'? Őrség (Csiszár, 30)

kástu(t) kasté, kástu fn 'általában gabona tárolására szolgáló, építmény (kamra, szin) a ház udvarán' Őrség (Laky, 28); kástut H-né (33), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 19)

katakol katakul ige 'kotorászva keres, kutat' B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8); Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 12)

(fel)kel(ek) fökellëk ige Sz-né (71), Kistrákos (Ő. f. II: 3)

kelt rétes köttrétes fn 'ételféleség, melynek tésztáját tej-jel és élesztővel gyúrják, szakasztóban kelesztik, aztán nyújtják, és töltelékkel megtöltik' Őrség (Csiszár, 31)

kenyér kënnyier fn Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

(fel)kepesztet fökepesztet ik + ige 'nehezen megy fölfelé (a fuvaros)' M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)

kerék kerek fn Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

kerekrépa kerékrépa fn B. (67), Kistrákos (Ő. f. II: 3)

kerített ház kerített ház in + fn 'udvar körül épített ház' Őrség (Laky, 13)

keserül köserül ige 'keseredik, keserűvé válik' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

késpilinga ua. fn. 'a kés pengéje' Őrség (VHK. 83/2: 19)

kéthelyi ketheji mn Farkasfa (Ő. f. I: 23)

kevés keves szn Őrség (NytudÉrt. 40: 370); K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9); Sz. (74), Kistrákos (Ő. f. II: 3); T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24); T-né (71), Farkasfa (Ő. f. I: 16)

(jött) kiérnek, -érünk, kell dobni, -léptek, -megy, -mentünk, -mondani, -nevetnek, -szedjük, -venni) kü ik D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20); K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9); N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7); T-né (71), Farkasfa (Ő. f. I: 16), Velemér (Ő. f. I: 10); k^u K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54); küérnek ik + ige O-né (46), Pankasz (Ő. f. II: 10); küérünk ik + ige D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20); gyütt kü ige + ik B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 20); kü kö dobni ik + ige + in K-né (49), Kistrákos (Ő. f. II: 3); küléptek ik + ige M (77), Kistrákos (Ő. f. II: 7); kümegy ik + ige Őrség (Csiszár, 29); kümentünk ik + ige K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 7); kümondani ik + in uő v(Ő. f. II: 25); künevetnek ik + ige V-né (56), Kondorfa (Ő. f. I: 25); küszeggyék ik + ige K-né (49), Kistrákos (Ő. f. II: 7); küvennyi ik + in Cs. (67), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54)

kié *kiejji* mn Őrség (NytudÉrt. 40: 370); *kijeji* K.né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 55); *kijji* Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

kiló *kila* fn D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20); V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

kímél *kiēmül* ige Őrség (NytudÉrt. 40: 369)

kinn *künn* hsz Cs. (65), Szaknyér (Ő. f. I: 15); K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9); N.(82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7)

kodácsol *kodácsul* ige 'kotkodácsol' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 53)

koldusállás *kódísállás* fn 'előtér a konyha, illetőleg a pitvar előtt' Őrség (Csiszár, 20)

koma : *komáink koma* fn 'a gyerek keresztszüelője' K. (53), Kistrákos (Ő. f. II: 3); *komáinkak* 'a gyerekeink keresztszüelői' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11) Vö. **hőskoma**

komálás ua.? fn 'húsvéti népszokás, az így kiválasztott koma lett a gyermekek keresztszüelője, később pedig a násznagy' Őrség (Forrás XI, 2: 94)

komatál ua.? fn 'húsvéti népszokás tárgya, amelynek küldésével jelképesen testvérnek fogadják egymást' uo.

konkoly *konko* fn 'búzavirág' Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20); F-né (83), Szalafő--Alsószer (Ő. f. I: 13); *konku* D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

kontyos ua. mn 'a sövényház tetőszerkezetére jellemző, sáttortetős' Őrség (Laky, 10)

kopradék *kopradiák* fn 'az utolsó szülött gyerek' T-né (39), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9)

korog *kurrog* ige M-né (50), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

korozsmapénz ua. fn 'a keresztelés utáni vacsorakor a keresztanya adta, a gyerek arcáról származó kendő sarkába kötött pénzajándék' Őrség (Csiszár, 26)

kóstol(ták) *kóstáták* ige K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

kotág ua. ige 'csuklik (az ember)' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

kotkodácsol *kotkodácsul* ige uo.

kotlós *kotlu* fn uo.

kotonoz *katanász* ige 'kotorászva keres' Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

köcsögduda ua.? fn 'a regösök egyik hangszere' Vas (Forrás XI, 2: 94, 95) Vö. **höppögető**, **huhogó**

kőfalusi *kűfalusi* mn 'kőházas falurészen lakó (rokon)' Őrség (Csiszár, 26)

(ki)**köpeszt**(ettük) *kiköpesztettük* ige 'kifejtettük (a babot v. a borsót)' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8); *köpesztettük* D-né

(73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I:20)

köpesztés köpesztís fn 'a baromfi kopasztása' H-né (33), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 19)

köpköd ua. ige 'a fővő lekvár a köpködő emberéhez hasonló hangot hallat' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

(ki)köpöget(tük) kiköpögettük ige 'kifejtettük (a babot, a borsót)' T-né (59), Ispánk (Ő. f. II: 8)

köszönt(enek) köszöntenek ige 'köszönnek' T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24)

(meg)köveszt(i) mēkköveszti ige 'megabálja' K-né (49), Kisrákos (Ő. f. II: 5)

közbirtokosság ua.? fn 'tulajdonközösség, amely szerint a község közös tulajdonában levő erdőből sorsolással juttattak a lakosoknak' Vas (Forrás XI,2: 91)

közüle : közülünk közülünk hsz L-né (86), Kondorfa (Ő. f. I: 25)

krumpligánica ua. fn 'krumpli és liszt keverékéből készült ételfajta' Órség (Csiszár, 31) Vö. **gánica**

kukoricafosztó ua.? fn 'sajátos népszokás' Vas (Forrás XI,2: 95)

kukoricagánica ua. fn 'kukoricalisztból készült ételféle' Órség (Csiszár, 31) Vö. **gánica**

kuruglya kurigla fn 'a parazsat a kemencéből kihúzó eszköz' uo. (30); '1. (régén) a kemencébe tett edény kihúzására szolgáló eszköz, 2. (ma) piszkavas' Mn (52), Szatta Ő. f. I: 26)

lajbi ua. Fn 'mellény' Órség (Csiszár, 28)

lajtorja ua. fn '(tűzoltó)létra' M. (52), Szatta (Ő.f. I: 1)

láncmese ua.? fn 'fonóbeli meseféle' Vas (Forrás XI,2 :96)

láncosbot ua.? fn 'a regösök egyik régies jellegű hangszere' uo. (95)

(meg)langall(tattuk, -ja) langatattuk ige 'lángoltattuk' N-né (68), Szatta (Ő. f. II: 6); **mēglangalla** 'meglángolja, lobogóvá tegye a tüzet' O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

langalló langali 'lángos' uő (uo.); V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); **langalu** 'rőzse' N-né (68), Szatta (Ő. f. II: 2)

lennyomás ua.? fn 'közösben történő taposás, puhítás' Vas (Forrás XI,2: 95)

(el)lécskál(t) elécskát ige 'a munkából kihúzta magát' M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)

lenek lēnek hsz 'lefelé' Cs. (65), Szaknyér (Ő. f. I: 15); S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11)

- l¹ép l¹épe fn 'lyukacsos építmény, amelybe a méhek a mézet gyűjtik' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)
- lépcső lépcsű fn 'széles deszkájú létra' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)
- libeg ua. ige 'levegő után kapkod' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56)
- limbus ua. fn. 'mocsár, vizenyős, mélyen fekvő terület' Szatta, Felsőmarác (VEAB Ért. 1982, II: 173)
- lóhere luher fn Órség (NytudÉrt. 40: 370)
- lubickol lubicskul ige Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 47, 53)
- mácsikszűrő mácsikszűrű fn 'tésztaszűrő' K-né (49), Kistrákos (Ő. f. II: 5)
- mag ua. fn 'odvasodó rönkdarab belsejébe telepített, szaporításra meghagyott méhraj' Órség (VHK. 83/2: 17)
- máj(a) májája fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9)
- majd ? má hsz uő (BDTF Tud. Közl. IV: 54)
- májusfa májfa, májusfa fn Vas (Forrás XI,2: 95)
- makog mokog ige Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)
- már má hsz Bajánsenye (Nyr. 107: 199); T-né (71), Farkasfa (Ő. f. I: 16); má K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54); má, mán uő (uo.: 55)
- maradni marannyi in D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő.f.I: 20)
- másabb másobb nm. H-né (33), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 19)
- maskaralakodalom ua.? fn 'lakodalmat eljátszó, rönkös far-sangi népszokás' Órség (Forrás XI,2: 94) Vö. faházasság
- másodszor másocce szn Cs. (67), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54)
- maszatos ua. mn 'lucskos, nedves (a föld)' V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9)
- (meg)maszít(ja) megmaszítja ige 'összeszorítja (a gyümölcsöt)' Mn. (52), Szatta (Ő. f. I: 26)
- Mátyás Mátyás fn Bajánsenye? (Nyr. 107: 198)
- megy(ek) mēnek ige I (18), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 52)
- melléje mellejē hsz Órség (NytudÉrt. 40: 369); Mn. (52), Szatta (Ő. f. I: 26)
- mert me ksz K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 55); Bajánsenye (Nyr. 107: 199); Cs. (67), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54); T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24); T-né (71), Farkasfa (Ő. f. I: 16); mer H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 53); Cs. (67), Szaknyér (uo.); mēr M-né (64), Velemér (Ő. f. I: 4); T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24)
- méter meter fn D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

mező(re) mezző fn Bajánsenye? (Nyr. 107: 198); **mezzüre** K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 3); T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24); **mezzüre** S-né (58), Farkasfa (Ő. f. I: 23)

mikor műko ksz Cs. (65), Szaknyér (Ő. f. I: 15)

milyen millen nm V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

mindig mindig hsz M-né (64), Velemér (Ő. f. I: 4); **mindég** D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

mindjárt mingyá hsz Farkasfa (Ő. f. I: 23)

mint (jogosítványa) **mind gyogositványa** ksz + fn Cs. (67), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54), Vö. **jogosítvány**

(azt) **mond**(ja, -ta) **aszongya** nm + ige L-né (72), Farkasfa (Ő.f.I: 24); **aszonta** K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54)

morog ua. ige 'a felhő a támadó kutyaéhoz hasonló hangot ad jégeső előtt' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54, 55)

morzsol(ja) **murzsulla** ige Cs. (67), Szaknyér (Ő. f. I: 14)

(meg)**mosdat**(tam) **mëgmozsdattam** ige 'megkentem (a sütés előtt álló kenyeret)' N-né (68), Szatta (Ő. f. II: 2)

most (vannak, végeztünk) **mast** hsz H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 53); K-né (70), Szaknyér (Ő.f.II: 11); M-né (64), Velemér (Ő. f. I: 4); V. (62), Velemér (Ő.f.I: 10); **mozs** **vannak** hsz + ige Farkasfa (Ő. f. I: 23), **mozs** **végesztünk** hsz + ige M-né (50), Kistrákos (Ő. f. II: 4); **m's** K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 55)

mozsártánc ua.? fn 'szexuális vonatkozású, lakodalmi tánc-fajta' Vas (Forrás XI,2: 95)

múzeum(ba) **muzeomba** fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

muzsikál ua. ige 'az állat az emberéhez hasonló módon hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

műhely(ben) **mühelbe** fn B. (67), Kistrákos (Ő. f. II: 3)

nagyoll(ták) **nagyuták** ige T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

nappal nappe hsz H-né (40), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

nehéz nehez mn Őrség (NytudÉrt. 40: 370); H-né (40), Szaknyér (Ő. f. I:14); O-né (46), Pankasz (Ő. f. II: 10)

nehezebb nehézebb mn M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)

nő nől ige Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 18)

növendék nevendék mn 'fiatal (szarvasmarha)' V-né (54), Őriszentpéter (Ő. f. II: 9); **nevendik** fn 'növésben levő állat' K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

nyekeg nyekög ige '1. az állat, 2. a rendesen meg nem kent szekér hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

(meg)nyikál(ják) *mëgnyikállák* ige 'megölésekor megrikatják (a disznót)' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

nyikorog ua. ige 'a kérő gyerek a kenetlen szekéréhez hasonló hangot hallat' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

nyulica ua. fn 'rókagomba' V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9)

oldal ódal fn 'létra' Mn.(52), Szatta (Ő. f. I: 26); *olda* M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)

(az) *ólomecet(et)* a *zolomecétet* ne + fn H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IVÉ 53)

(le)olt(juk, -om) *lëojtyuk* ige uő. (uo.: 52) *ojtom* I. (18), Szaknyér (uo.)

oltani ojtanyi in H-né (40), Szaknyér (uo.)

oltott(tej) ojtot tej in + fn uő (uo.: 53); *ojtott tej* uő (Ő.f.II: 11)

olyan(t, -ná, -nal) oant nm H-né (33), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 19); *o₁an* K-né (70), szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 55); *olanná* H-né (40), Szaknyér (uo.: 53); *ollan* B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 22); D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20); K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9), N. (74), Szatta (Ő. f. II: 1); N-né (68), Szatta (uo., 2); S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11); T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24); U-né (60), Szaknyér (Ő. f. I: 5); *ollannye* B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 22)

olykor óko^r hsz K-né (76), Kisrákos (Ő. f. II: 7)

ordítózik orditoz ige B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)

orja orgya fn T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

osztva oszva in O-né (46), Pankasz (Ő. f. II: 10)

otthon oton hsz D-né (73), Szalafő--papszer (Ő. f. I: 20)

ő(ket) öket nm 'magukat' K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 54); *üket 'öket'* H-né (73), Bajánsenye--Kotormány (Ő. f. I: 2)

összekötni összekötnyi ik + in N-né (68), Szatta (Ő. f. II: 6)

pamacs pemecs fn 'kenőtoll' D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

pamut pamuk fn H-né (40), Szaknyér (Ő. f. I: 14)

pápaszem pápaszēm fn 'szemüveg' B-né (79), Nagzrákos (Ő. f. I: 8)

papír pappir fn H-né (33), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 19)

parasztrétes ua. fn 'a városi változatához képest kevésbé száraz tézstaféle' Őrség (Csiszár, 31)

parázs(nak) parazsnak fn D-né (73), Szalafő--papszer (Ő. f. I: 20)

paszita ua. fn 'keresztelési szokás' Őrség (Csiszár, 26); 'keresztelői lakoma' Vas (Forrás XI,2: 95); V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

paszkonca ua. fn 'magtalan férfi, nő' B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)

paticsfal ua. fn 'vesszőből font, sárral tapasztott fal; sövényfal' Őrség? (Laky, mell. 1, 2)

pedig peig ksz K-né (49), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

pemete pemet fn 'kemencetisztító seprűféleség' O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

(ki)pemetel(ték, -tük) kipemetütik ige '(rúd végére kötött csutakkal) kitisztították (a kemencét)' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); pemetütük O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

(el)penészült(t) epēnēszlütt ige 'penészhessé vált' K-né (49), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

pergyuka ua. fn 'lepke' Őrség (Csiszár, 30)

pesszen pesszenyik ige '1. a haragos kismacska, 2. a meggyújtott gyufa hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 55)

petrencéz(tünk) petrēncisztünk ige 'a szénából kisebb rakásokat készítettünk, hordtunk' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

petrezselyem petris fn D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20); V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

piheg pihēg ige '1. a kiskacsa, 2. a szaporán lélegző ember hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56)

pilinga 1. késpilinga

pítvar(ban) pítvarba fn 'régi falusi háznak, illetőleg udvarának részibe' B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 22)

plutyka pulutyka fn 'kelkáposzta-főzelék' T-né (61), Bajánsenye--Kotormány (Ő. f. I: 2)

poszog ua. ige 'a jóllakott állat hangot ad' (Őriszentpéter 39--40: 55, 56)

pöfög püfög ige '1. a pipával füstöt eregető ember, 2. a fővő lekvár hangot hallat' uo. (54)

pöndörgetni ua. in 'hirtelenül forgatni' Farkasfa (Ő. f. I: 23)

pöszés(en) pöszlissenmn 'pöszén' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

prányás fērányás mn 'leromlott (kiscsibe)' Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

pucol(ja, -ják, -juk) *pucolla* ige B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8); *pucollák* Cs. (67), Szaknyér (Ő. f. I: 14); *pucollok* M-né (64), Velemér (Ő. f. I: 4)

pucolóvas ua. fn 'ácsszerszámfajta; a díszítendő farész fi-nomítására szolgál' Őrség (Laky, 20)

pusza ua. mn 'kopott, elromlott, rossz (állapotban levő)' Bajánsenye (Ő. f. I: 14); K-né (70), Szaknyér (BDTF Tud. Közl. IV: 55)

püföl ua. ige 'pipájából füstöt ereget, pöfékel' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56)

pünkösdi királynéjárás ua.? mn + fn (fr.?) 'vallásos jelle-gű, ugyanakkor termésjósló célzatát is őrző népszokás' Őrség (Forrás XI,2: 94)

ragfa ua. fn 'a gerendaház gerincgerendáját és koszorúfáját összekötő, a szarufák közé eső fák egyike' Őrség (Laky, 8)

(ki)rámol(tuk) *kirámutuk* ige 'megszüntettük (a kemencét)' H-né (33), Szalafő--paszer (Ő. f. I: 19)

regölés ua.? fn 'népszokás szerencsekívánással, fiatal párok összehozatalával' Vas (Forrás XI,2: 94)

regös ua.? fn 'regölésben részt vevő' uo.

rékli ua. fn 'blúz' Őrség (Csiszár, 28)

rendelve rendüvő, rendüvő in Cs. (67), Szaknyér (BDTF tud. Közl. IV: 54)

rénfa : rénfának *rénfa, renfának* fn 'disznóöléskor használt állvány(nak)' N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7)

rí rién ige 'sír' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

rigászás ua. fn 'rigófogás' Őrség (Forrás XI,2: 93)

ringli rēgli fn 'régli falusi tűzhely alkotórésze' D-né (73), Szalafő--Papsyer (Ő. f. I: 20)

Robi Róbi fn O. (48), O-né (46), O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

robog ua. ige '1. a madár repülés közben, 2. a forrásban le-vő víz hangot hallat' Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

rókázik rókáz ige N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7)

rokk ua. fn 'kabát' Őrség (Csiszár, 28)

rokon(unk) rokkonunk fn B. (83), Szaknyér (Ő. f. I: 21)

rokonság(ot, -hoz, körül) *rokkonság* fn V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); *rokkonságot* uő (uo.); *rokkonsákho* B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 21); *rokkonsák körü* fn + nu U-né (60), Szaknyér (Ő. f. I: 5)

róna ua. fn 'sík terület' Bajánsenye (VEAB Ért. 1982, II: 172)

rónás ua. mn 'sík' uo.

röffen röffent ige Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 47)

röftet ua. ige 'röfög' uo.

röhög ua. 'az állat az emberéhez hasonló módon hangot hallat' uo. (54)

sámli sámi fn 'zsámoly' mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

sanda ua. mn 'kancsal' uő (uo.)

(meg)sarabol(juk) mëkcsarabulluk ige K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 5)

sarjú sari fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

sás(t) sássat fn S-né (57), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 12)

sátoroz ua. ige 'udvarol (a kakas)' Kistrákos (Ő. f. II: 7)

sebhelyes sebheles mn 'himlőhelyes' M. (51), Kistrákos (uo.)

Senyeháza Sanyaháza fn 'ma Bajánsenyéhez tartozó, volt önálló település' Órség (Csiszár, 29)

sérhokli séroikli fn 'piszkavas' M. (51), Kistrákos (Ő. f. II: 4); séroikli D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

serpenyő cserpenő, cserpenyő fn T-né (39), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9)

sifonér sifoner fn 'szekrény' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

silinga ua. fn 'gömbölyű fenekű, vesszőből font kosár' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

simfel(i) simfülli ige Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

simléderes simlődörös mn M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)

síp ua.? fn 'népi hangszer, a régi tárogatónak, töröksípnak megmaradt emléke' Vas (Forrás XI,2: 95)

sódar sódér fn 'lapicka' Cs. (67), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

sok csak szn N.(82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7)

sonka sunka fn V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

sonkoly sonk^uó fn 'lép' D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

sonkolyfacsaró sonkufacsaru mn 'zsugori' Kistrákos (Ő.f.II:7)

soros ház ua. mn + fn (fr.?) 'az utcavonalára merőlegesen egyvégbe épített, egy v. két menetes, két v. három főfalas ház' Órség (Laky, mell. 2)

söprútánc ua.? fn 'termékenységi rítusra utaló, meglehetősen obszcén, lakodalmi táncfajta' Vas (Forrás XI,2: 95)

sövényház ua.? fn 'sövényfalas gerendaház' Órség (Laky, 10)
Vö. szijács

sparhelt sporhelt fn K-né (49), Kistrákos (Ő. f. II: 3)
stelázsi ua. fn 'nyitott polc a konyhában a cserép- és féme-
dényeknek' Őrség (Laky, 14)

sulyok l. **tömősulyok**

summa : **summája summája** fn 'neheze (az őszi munkának)' K.
(53), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

summás ua.? fn 'hónapszámos' Vas (Forrás XI,2: 92)

súrol zsurol ige S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11)

sűrű(n) sürven mnb D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

szájgyűrű szájgyűrű fn 'szájszél' Cs. (67), H-né (40), Szak-
nyér (Ő. f. II: 11)

szakajtó szakajtu fn 'szalmából készült, kenyértészta ke-
lesztésére szolgáló kosár' O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

szalmakupak ua. fn 'a méhkas lefedésére szolgáló rozskéve'
Őrség (VHK. 83/2: 19)

szalu ua. fn 'ácsszerszámfajta' Őrség (Laky, 20)

(meg)**számol(ja) mēkszámulla** ige Mn (52), Szatta (Ő.f.I: 26)

szandál szandár fn S. (69), Szalafő-- Papszer (Ő. f. I: 12)

szattai szatai mn M. (52), Szatta (ő. f. I: 1); N. (74),
Szatta (Ő. f. II:1)

szedni szenni in V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9);
szennyi B. (67), Kistrákos (ő. f. II: 3)

széjjelesik: -esett [^]**szēlleeset** ik + ige K-né (70), Szaknyér
(BDTF Tud. Közl. IV: 54)

szelence celēnce fn 'orgona' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

szem ua. fn 'a szemeskályha zöld, négyzet alakú, körösen ho-
morított csempéje' Őrség (Laky, 15) Vö. **szemeskályha**

szemártott szemártott mn 'szemére beteg' O-né (70), Pankasz
(Ő. f. II: 10)

szemeskályha ua.? fn 'kör v. négyzet alakú kemence, 40-50 cm
magasságig sárból tapasztva; fölötte zöld, négyzet alakú, körösen
homorított csempével kirakva; a konyhából fűtötték' Őrség (Laky,
15, mell. 2) Vö. **szem**

szeme szőre szemészörő fn 'szemöldök' V-né (54), Óriszentpé-
ter (Ő. f. II: 9)

szemét szemet fn Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

szemölcs szömörcs fn S. (69), Szalafő--Paszter (ő. f. I: 11)

szén szeny fn O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10); 'parázs'
B-né (74), Szaknyér (Ő. f. I: 22); **szenny** 'parázs' N-né (68),
Szatta (Ő. f. II: 2)

szénégető szenyégetü mn? M. (51), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

szenelő szamalu fn 'tűzpiszkáló, parázskihúzó eszköz' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

szénvonó ua. fn 'piszkavas' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

szeplős szeplős mn Mn (52), Szattaa (Ő. f. I: 26)

szer(ben) szer? fn 'egy-egy összetartozó házcsoporthoz, falurész' Őrség (Csiszár, 16); **szēr** H. (68), Ispánk (Ő. f. II: 8); **szerbe** K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

szeres ua? mn 'olyan helyre utaló (település), ahol családok, családcsoporthoz élnek egymás szomszédságában, nem pedig zárt faluban' Őrség (Forrás XI, 2: 91)

szerző szerző fn 'házasságközvetítő' Cs. (67), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

(le-, meg)**szí(ják, -tam, -jom)** **lészíjják** ige 'lehúzzák, lehántolják (a fa kéréget)' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8); V-né (54), Őriszentpéter (Ő. f. II: 9); **leszítam** T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8); **méksztom** 'meghámozom (a tököt)' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11); **szíták, szitták** T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8) Vö. **szijács, szijó, szijókés, színi**

szijács: szijáccsal **szíács** fn 'a sövényház talpfája és koszorúfája közének befonására szolgáló, karók közé font vessző' Őrség (Laky, 10); 'vékony forgács' O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10); **szíáccse** K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11) Vö. **szí**

szijó ua., **sziju** fn 'vonókés' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8) Vö. **szí**

szijókés szíjukés fn 'vonókés' M. (51), Kistrákos (Ő. f. II: 7); **szíukis** Mn (52), Szattaa (Ő. f. I: 26) Vö. **szí**

színi színya in 'hámozni, kérgezni' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11) Vö. **szí**

szipákol szipákul ige Őriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

szokik szok ige 'szokásszerűen történik' V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

szoknyás ua. mn 'sátor alakú dúcolásos (harangláb)' Pankasz, Gödörháza (Csiszár, 20)

szöcske szöcskó fn. N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7); **szöcskő** Mn (52), Szattaa (Ő. f. I: 26); **szöcsku** N. (82), Nagyrákos (Ő. f. I: 7); S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11)

szökröny ua. fn 'koporsó alakú, nyeregtetős ácsolt láda' Őrség (Forrás XI, 2: 93)

szőlő(be) szőlőbe fn R-né (63), Bajánsenye--Kotormány (Ő. f. I: 14)

szüleség ua. fn '(szálas) takarmány' Őrség (MNY. LXVI: 90)

szüntös ua. mn. 'kócos' M. (51), Kistrákos (Ő. f. II: 7); 'kócos (lány)' T. (62), Ispánk (Ő. f. II: 8)

szúr ua.? fn 'hosszú télikabát' Órség (Csiszár, 28)

táncol(tak) táncutak ige B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)

tányér tánni^{er} fn Órség (NytudÉrt. 40:370)

technikum(ja) tēnikumgya fn B-né (79), Nagyrákos (Ő.f.I: 8)

tehén tehenét tehen fn Órség (NytudÉrt. 40: 370); D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20); V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); tehennyit Szaknyér (Ő. f. I: 21)

tej(et) tējjēt fn H-né (40), Szaknyér (BDTF Tud.Közl.IV: 53)

teknő(be) tekenü fn O-né (46), Pankasz (Ő. f. II: 10); tekenyü V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); tekenyübe K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9)

testvér(eim, -ek, -em, je, jével) tezs^vír fn T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24); tezs^víreim Zs-né (78), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9); tezs^vír^{ek} V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); tezs^vír^{em} Kisrákos (Ő. f. II: 4); tezs^vír^{gye} n. (73), Nagyrákos (Ő. f. I: 6); tezs^vír^{gye} K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11); O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10); tezs^vír^{gye} K-né (76), Kisrákos (Ő. f. II: 7)

tóka ua. fn 'kerített vízgyűjtő gödör a háznál' Óriszentpéter (Csiszár, 21)

topor ua. 'ácsszerszámfajta' Órség (Laky, 20)

totyorog ua. ige 'a szemet kereső tyúk hangot ad' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56)

(el)tökösül(t) etökösüt ik + ige 'megromlott (pl. a mag a földben)' K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

tömösulyok :-sulykot tömösul^{kut} fn uő. (uo.)

tud(nak, -nánk) tunnak ige V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9); tunnák O-né (46), Pankasz (Ő. f. II: 10)

tutul ua. ige '1. a bika, 2. a kutya hangot hallat' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 56); 'a kutya hosszan, elnyújtva vonít' M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)

tükrös ua.? fn 'népművészeti minta'? Vas (Forrás XI, 2: 93)

tüskésdisznó t^üskizsdisznu fn. 'sün' Mn (52), Szatta (Ő. f. I: 26)

túzugrás ua.? fn 'Szent Iván napi, június 24-i népszokás, szerelmi varázslási alkalom' Vas (Forrás XI, 2: 95)

tyúk(ok, -juk) tik fn Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 46)? tikok K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9); tiktyok V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

tyúkász tikász fn Vas (Forrás XI, 2: 92)

uborka: *uborkát buborka* fn S-né (71), Velemér (Ő. f. I: 3);
buborkát K-né (76), Kistrákos (Ő. f. II: 7)
udvarol(tam) *udvarutam* ige M. (52), Szatta (Ő. f. I: 1)
úgy (volt) *uv vót* hsz + ige B-né (74), Szaknyér (Ő.f.I: 22)
ugye ugyl hsz V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9)
új(at) *ujjat* mn (fn) Bajánsenye? (Nyr. 107: 198)
utána utánna hsz. uo.
üldögel *üldögel* ige Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

(el)vág(ott) *evágott* ige 'elvert (a jég)' T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24)

vakarcs ua. fn 'kis kenyér' O-né (46), Pankasz (Ő.f.II: 10)

valag(ára) *valagára* fn 'fenekére' Mn (52), Szatta (Ő.f.I: 26)

válik : *váltam váluttam* ige K-né (70), Szaknyér (Ő.f.II: 11)

vargánya : *vargányát vërgányát* fn H-né (40), Szaknyér (Ő. f. I: 14)

varjú *vari* fn uő (Ő. f. II: 11); M. (51), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

varrás *varás* fn N. (73), Nagyrákos (Ő. f. I: 6)

véka : *vékákat vëkákát* fn 'szakajtószerű, de nagyobb kosárféléség(eket)' Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 18); *véka* K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11); M-né (50), Kistrákos (Ő. f. II: 7); V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10)

vele vellë hsz S. (69), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 11)

vendéghíjó(k) *vendéghijuk* fn 'vendéghívók, vőfélyek' M-né (50), Kistrákos (Ő. f. II: 7); *vendikhiuk* M. (51), Kistrákos (Ő. f. II: 4) Vő. hí, vőfély

vercsog *vërcsog* ige 'a haragos ember hangot hallat' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

veréb *vereb* fn Őrség (NytudÉrt. 40: 370)

vidra ua. fn 'kosárvessző' K-né (49), Kistrákos (Ő. f. II: 7)

vidrakosár ua. fn 'fűzfavesszőből font kosár' D-né (73), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 20)

villa : *villával vëlla* fn 'szálas takarmány rakására szolgáló eszköz' K-nél (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11); *vëllävë* H-né (40), Szaknyér (Ő. f. I: 15)

vinni vünnyi in T-né (65), Farkasfa (Ő. f. I: 24)

virrasztani verrasztani in Őrség (Csiszár, 26)

virrasztó(ba) *verrasztóba* fn 'halottsiratáskor' uo. (39)

(be)visz(ik, -szük) : *vittek bevüszik* ige V. (62), Velemér (Ő. f. I: 10); *vüszik* K-né (70), Szaknyér (Ő. f. I: 9); *vüszsük*

Cs. (67), Szaknyér (Ő. f. I: 14); V-né (54), Óriszentpéter (Ő. f. II: 9); *vüttek* B-né (68), Szatta (Ő. f. II: 1)

vízfolyás visszfolás fn U-né (60), Szaknyér (Ő. f. I: 5)

vőfély vőfél fn 'a vendégeket lakodalomra hívó és a lakodalmat irányító férfi' M. (51), Kisrákos (Ő. f. II: 4) Vö. *vendég-híjő*

völgy(e) vőgyő fn 'genny' H-né (40), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

vöröshagyma : *vöröshagymát vöröshajmát* fn B-né (79), Nagyrákos (Ő. f. I: 8)

zacskó acsku fn K-né (70), Szaknyér (Ő. f. II: 11)

zúg zugg ige 'a szúnyog repülés közben hangot ad' S-né (57), Szalafő--Papszer (Ő. f. I: 12)

zuhan(t) zuhhant ige Bajánsenye? (Nyr. 107: 198)

zsalu salu fn H. (68), Ispánk (Ő. f. II:8)

zsibb zsib, zsibb fn 'mocsár, vízenyős, mélyen fekvő terület' a Bajánsenyétől Farkasfaig húzható vonal mentén (VEAB Ért. 1982, II: 173)

zsinatol zsinatul ige 'az állat az emberéhez hasonló módon hangot hallat' Óriszentpéter (Jelentkezünk 39--40: 54)

zsombor zsompor fn 'fületlen kosár' O-né (70), Pankasz (Ő. f. II: 10)

zsúp(ot) zsuppot fn 'tetőfedő szalmát' uő. (uo.)

MOLNÁR ZOLTÁN

TARTALOM

Tanulmányok, cikkek

S. Á.: Előszó	3
NYIRKOS ISTVÁN: Csűry Bálint emlékezete	5
BENKŐ LORÁND: Megnyitó a Csűry Bálint emlékülésen	9
SZABÓ T. ATTILA levele	13
BALASSA IVÁN: A nyelvjárási és néprajzi kutatás kapcsolata Csűrynél és azóta	15
KÁLMÁN BÉLA: A magyar nyelvöldrajzi kutatások százunkban	27
VÉGH JÓZSEF: A nyelvjárási anyaggyűjtésről	37
SEBESTYÉN ÁRPÁD: A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népnyelvkutató iskolájában	47
IMRE SAMU: Zárószó	67
SEBESTYÉN ÁRPÁD: Szabó T. Attila a Kossuth Egyetem díszdoktora	71
SZABÓ T. ATTILA: Életutamról, munkásságomról	81
SEBESTYÉN ÁRPÁD: Végső út a Házsongárdba	87
KÁVÁSSY SÁNDOR: Szláv nevek a szatmári nemesség 1809. évi összeírásában	95
BALOGH LÁSZLÓ: A szamosszegi földrajzi nevek szláv eredetű rétegeiről	105
BALOGH LÁSZLÓ: <i>Glyzka ~ Gillicka ~ Gelice ~ Gilisztás</i>	113
BACHÁT LÁSZLÓ: A vallásos hitvilág szavai a szitkozódásokban	121
DANKÓ IMRE: <i>Balavál</i>	129

Ismertetések, bírálatok

Egy új kiadványsorozatról: <i>Linguistica - Series A - Studia et Dissertationes</i> (Ism. SEBESTYÉN ÁRPÁD)	133
<i>Kontra Miklós</i> szerk.: Beszélt nyelvi tanulmányok (Ism. SEBESTYÉN ÁRPÁD)	134
Gósy Mária: Beszédeszlelés (Ism. SEBESTYÉN ÁRPÁD)	136
Balogh Lajos -- <i>Kontra Miklós</i> szerk.: Élőnyelvi tanulmányok (Ism. SEBESTYÉN ÁRPÁD)	138
Szabó József: A nagykoványi nyelvjárás (Ism. SEBESTYÉN ÁRPÁD)	142
Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts (Ism. SEBESTYÉN ÁRPÁD)	146

Nagy Jenő: Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok (Ism. A. MOLNÁR FERENC)	148
Kálnási Árpád: A mátészalkai járás földrajzi nevei (Ism. SZABÓ JÓZSEF)	153
Könyv a finn helynevekről. <i>Eero Kiviniemi: Perustietoa paikannimistä</i> (Ism. HOFFMANN ISTVÁN)	157
Nyirkos István: Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban (Ism. JAKAB LÁSZLÓ)	165
P.M. Lizanec, K.I. Horváth, G.Sz. Tokár: Bevezetés a nyelvtudományba (Ism. SALAMON ÁGNES)	168
A.V. Szuperanszkaja: Mi a toponimika? (Ism. CSIGE KATALIN)	173

N y e l v j á r á s i a d a t o k

ZILAHY LAJOS: Dobozi nyelvjárási szövegek	177
MOLNÁR ZOLTÁN: Őrségi szójegyzék	187

